

Jos. Brinar:

Zgodovina za meščanske šole.

II. del:

Novi vek.

Odobrilo ministerstvo prosvete v Beogradu

Cena Din 18,-

O. N. Br. 84.862, od 30. 10. 1921.

Cena Din 22,-

Odobril pokrajinska uprava za Slovenijo, oddelek za prosveto
in veščinstvo, Ljubljana, 20. oktobra 1921, št. 2922.

Založila Jugoslovanska knjigarna
v Ljubljani.

ZGODOVINA

ZA

MEŠČANSKE ŠOLE.

II. DEL.

NOVI VEK.

Spisal Josip Brinar,
ravnatelj meščanske šole v Celju.

V rokopisu odobrena z odlokom oddelka za prosveto in vero z dne
17. julija 1922, št. 2755.

V Ljubljani 1922.

Založila Jugoslovanska knjigarna.

Vse pravice pridržane.

GLEVENSKI ŠOLSKI MUZEJ

knjižnica

inv. št. 1068/II

KAZALO.

A) Jugoslovani pod tujo oblastjo.

(Od početka 16. do konca 18. stoletja.)

	Stran
I. Doba verskih prevratov	5
1. Kmetski upori	5
2. Reformacija	7
3. Lutrovstvo na Slovenskem in Hrvatskem	10
II. Doba turških vojen	12
1. Slovenci v bojih s Turki	12
2. Vojne sultana Sulejmana	13
3. Nikola Zrinjski v Sigetu	14
4. Srbi na Ogrskem in Hrvatskem	15
5. Srbi pod turško oblastjo	17
6. Črna gora	19
7. Dalmacija in Dubrovnik	21
8. Propadanje turške sile	22
9. Kruci	28
III. Borbe za prestole in ozemlja	29
1. Habsburžani	29
2. Ludovik XIV., kralj francoski	33
3. Peter Veliki	34
4. Propast Poljske	35
IV. Napoleonova doba	37
1. Francoska revolucija	37
2. Napoleon Bonaparte	40
3. „Ilirija oživiljena“	44

B) Probujanje in osvobojevanje Jugoslovanov.

(Od početka 19. stoletja do svetovne vojne.)

I. Nova samostojna Srbija	46
1. Prvi srbski vstanek in Karađorđe Petrović	46
2. Bukareški mir in propast Srbije 1813.	51
3. Drugi srbski vstanek in Miloš Obrenović	52
4. Knez Aleksander Karađorđević	56
5. Povratek Obrenovičev	57
6. Knez in kralj Milan	58
7. Kralj Aleksander Obrenović	60
8. Kralj Peter I. Osvoboditelj	61

	Stran
II. Črna gora	64
III. Jugoslovani pod Avstro-Ogrsko (1814.—1914.)	65
1. Začetki narodnega preporoda	65
2. Revolucija l. 1848	68
3. Absolutistična doba	70
4. Doba ustavnih bojev	71
IV. Tuje države v najnovejši dobi	75
1. Rumunska	75
2. Grška	75
3. Ruska	76
4. Francoska	77
5. Amerika	78

C) Kultura v novejši dobi.

I. Prosveta v Jugoslovanih	78
1. Kiparstvo in slikarstvo	78
2. Glasba	79
3. Narodna književnost	79
II. Najvažnejše iznajdbe novejšega časa	81
1. Napredek v zvezdoznanstvu	81
2. Parni stroj	81
3. Telegraf in telefon	82
4. Vžigalice in razsvetljava	82
5. Pisalna péresa	82
6. Kamenotisk in fotografija	83
7. Poštarstvo	83
8. Meterske mere	83
9. Šivalni stroj	83
10. Zrakoplovi	84

Č) Svetovna vojna in ujedinjenje Jugoslovanov.

I. Svetovna vojna	84
1. Vzroki svetovne vojne	84
2. Rusko bojišče	87
3. Francosko bojišče	89
4. Strauska bojišča	92
5. Italijanska fronta	94
6. Srbija v svetovni vojni	97
7. Mirovne pogodbe	100
II. Ujedinjenje Jugoslovanov	101
1. Delovanje Jugoslovanskega odbora	101
2. Revolucija Jugoslovanov v Avstro-Ogrski	103
3. Prva leta kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev	105

Dodatek.

Iz ustavoznanstva	109
-----------------------------	-----

Novi vek.

A) Jugoslovani pod tujo oblastjo.

(Od početka 16. do konca 18. stoletja.)

I. Doba verskih prevratov.

1. Kmetski upori.

Upor na Koroškem. Ob koncu srednjega in začetkom novega veka je preživel jugoslovanski kmet žalostne čase, ki so povzročili silovite izbruhe njegove obupanosti: krvave kmetске upore. Dokler je graščak desetino, pobrano od kmetских pridelkov, samo le povžival, ni imelo toliko pomena zanj, da bi podložnike odiral. Ko pa je koncem srednjega veka namesto naturalnega gospodarstva nastopilo denarno kupčevanje, je graščinska gospoda gledala, da iztisne čim več dohodkov iz žuljev podložnega kmeta.

Da se s podložniki še bolj okoristijo, so uvajali odškodnine za pašo, za sekanje lesa, za lov, zahtevali so davek ob smrti gospodarja, ob kupnih pogodbah itd.

Cesar je zahteval vedno večjih davkov od podložnih fevdalcev, ti pa so naložena bremena prevalili na kmeta. Neprestani boji med velikaši, posebno s Celjskimi grofi, cesarjem Friderikom III., z Benečani i. dr. so opustošali kmetom ne le polja, ampak tudi domovja; zakaj takrat je bila splošna navada, da so vojujoči plemenitniki požigali vasi, ki so bile podložne protivnim velikašem.

Kmet je tudi moral plačevati turški davek, a je bil ob sili vendarle prepuščen lastni obrambi v primitivnih »taborih« po gričih; gospoda pa se je dobro utrdila po gradovih in mestih, kjer je smel seljak le tlačaniti, ko so gradili mogočna obzidja.

Vsi graščaki pa niso bili okrutni nasilneži; tudi med njimi je bilo dokaj usmiljenih in resnično pobožnih src, ki so podlož-

nikom radi pomagali in jim pregledali marsikatero davščino. — No, in tudi kmetje niso bili sami trpini, ampak i med njimi so bili premožni seljaki, ki so dostikrat veseljačili za bogato obloženimi mizami.

Ko so začele z Nemškega prihajati vesti, da snujejo tamošnji kmetje tajne zveze (Bund), so tudi slovenski kmetje napravili svoj »punt«. Najprej so prijeli za orožje v Ziljski dolini (l. 1478.), in odtod se je razširil upor po sosednih krajih. Baštačas pa se je bližala velika turška drhal čez Predel proti Tribižu. Uporniki so hoteli najprej Turke zavriniti, nato pa navaliti na gradove. Toda izurjeni Turki so slabo oborožene kmete popolnoma porazili, a naposled so še graščaki mnogo kmetov polovili in jih zaprli v grajske temnice ali pa obsodili na smrt.

Boj za »staro pravdo« l. 1515. Položaj kmetov se je začetkom novega veka še poslabšal. Cesarski in beneški vojaki pa tudi Turki so kar vprek drli in trapili ubogega kmeta. Vrhu tega so prepovedali kmetom naseljevanje in kupčevanje po mestih, a davkov so jim nalagali vedno več.

Kmetje so se najprej pritožili pri cesarju Maksimilijanu I. v Augsburgu.¹⁾ A ker tudi te pritožbe niso pomagale, je nastal l. 1515. velik upor, ki se je razširil po vsem Slovenskem. Vzájemni klic vseh upornikov je bila »stara pravda«²⁾, t. j. podložniki so zahtevali pravic iz starodavnih časov. Uporniki so najprej napadli in umorili kočevskega plemiča Thurna, ki je bil razvpit kot najkrutejši trinog. Nato so naskočili in zažgali gradove Mehovo, Šrajbarski Turen (pri Krškem), Boštanj, Mokronog, Rako, Polhov Gradec, Čušperk i. dr. Tudi na Štajerskem so razdejali mnogo gradov, si osvajali orožje, živino in žito, popivali po grajskih kletih in zažigali gosposke domove.

A graščaki tudi niso držali križem rok. Jurij Herberstein je najprej pri Vuzenici in Celju, a nazadnje odločilno pri Brežicah potolkel neizvežbane kmetiške čete. »Morilec kmetov« je brez usmiljenja pobijal upornike, mnogo pa je bilo obešenih v Gradcu.

Upor na Štajerskem in Hrvatskem l. 1573. Po nesrečnem vstanku je gospoda naložila podložnikom še večje naklade »za večno kazen«. Razen tega je zahtevala odškodovanja za vso

¹⁾ Prim. A. Aškerčevo romanco »Pred cesarjem«. (Cit. II.)

²⁾ Prim. A. Aškerčev venec pesmi »Stara pravda«. (Cit. II.)

škodo, ki so jim jo bili napravili kmetje, povdarjajoč vedno, da so graščaki steber državi, ne pa »nezvesti« slovenski kmetje. In tako je zopet tekla kri!

Neposredni povod temu vstanku so bila silna grozodejstva, ki jih je počenjal Ferenc Tahy, lastnik Susedgrada (pri Zagrebu) in gospodar več graščin v Zagorju. Iz raznih pritožb zoper tega krvoloka je posebno znano. Ko se mu je pokvarilo 1000 veder vina, so ga morali kmetje odkupiti in plačati kot dobro blago. Kadar se mu je postaral kak konj, je prisilil kmeta, da mu je drago plačal nerabno mrho. Njegove lovske pse so morali kmetje rediti in kojiti kakor gosposke goste; če se je pa tak pes izgubil ali poginil, je zahteval zanj kar celega vola. Ako je poginilo živinče, ki so jih imeli kmetje v reji, je zahteval grof neizrečno visoko odškodnino v denarju. A vse pritožbe zoper tega nasilnika so bile bob ob steno.

To pot se niso uprli le kmetje po Slovenskem, ampak tudi po Hrvatskem. Kot poziv k pristopu h »kmetiški zvezi« je krožilo po deželah petelinje pero. Upornike sta vodila Matija Gubec in Ilija Gregorić, a odlikovala sta se tudi Andrej Pasanec in Mihael Gušetić. Vrhovni poveljnik upornih kmetov, ki so bili oboroženi s kosami, cepci, sekirami, puškami in drugim orožjem, je bil Ilija Gregorić. Podložniki Cesargrada (ob Sotli) so prvi začeli boj ter se polastili gradov in mest, ki so bila slabo utrjena. Na Kranjskem je baron Thurn brž zbral žumperške Uskoke in kranjske konjike ter udaril na uporne kmete, ki so se umaknili v Krško. Tu jih je v mestu obkolil in povzročil neusmiljeno klanje: nad 300 kmetov je bilo ubitih, mnogo jih je utonilo v Savi, ujetnikom pa je dal odrezati ušesa, nosove in roke.

Medtem se je Ilija Gregorić polastil Brežic, ki so bile slabo utrjene. Ko je izvedel o nesrečnem boju pri Krškem, se je umikal proti Hrvatski, a združena ogrska in štajerska vojska ga je popolnoma porazila pri Št. Petru pod Sv. gorami (ob Sotli). Gregorića in Gušetića so na Dunaju obglavili, a »kmetiškega kralja«, Matijo Gubca, so v Zagrebu na trgu sv. Marka posadili na razbeljen železni prestol, mu dali razbeljeno železno krono na glavo in mu naposled raztrgali telo na štiri kose. Tako se je žalostno končal kmetski upor, ne da bi slovenski in hrvatski »raji« prinesel zaželjenih uspehov.

2. Reformacija.

Martin Luther. Cerkveni protivniki so izrabili priliko, ki se jim je ponudila za papeževanja Leona X. Le-ta je namreč sklenil,

da zgradi velikansko cerkev sv. Petra, ter je v ta namen razpisal odpustke. Mogunški nadškof je poveril dominikance, naj pobirajo darove. Raznesla pa se je vest, da se dominikanec Tetzl ne ravna po cerkvenem nauku, nego da zgolj prodaja odpustke in ne samo po cerkvah, ampak celo po semnjih. Dominikancem pa so bili gorki menihi avguštinci, in k temu redu je pripadal tudi dr. Martin Luther.

Narodil se je Luther l. 1483. v Eislebnu kot sin ubogega skrilarja. Kot dijak je prebil mnogo bede. Spričo neke obljube je stopil v avguštinski red ter je bil radi svoje učenosti pozvan kot profesor na vseučilišče v Wittenbergu.

Ko je čul Luther govornice o Tetzlu, je napisal 95 stavkov ali tez, tičočih se odpustkov, ter je nabil ta spis zvečer pred Vsemi svetimi l. 1517. na cerkvena vrata. Na ta način so se brž ovedeli Luthrovi novi nauki, ki jim je bilo jedro »evangeljska prostost«, t. j. sleherni človek si sme tolmačiti Sv. pismo po svojem razumu. Ker Luther ni hotel preklicati novih naukov in je papežev poziv (bulo) celo sežgal, ga je papež izobčil. Kmalu nato ga je pozval cesar Karel V. pred državni zbor v Worms. Ker je pa tudi tu zagovarjal svoje nauke, ga je cesar z wormskim ediktom preklical¹⁾ ter velel sežgati njegove spise.

Boječ se za svojo varnost, je zbežal Luther v grad Wartburg (na Turinškem), kjer je kot gospodič Jurij prevajal Sv. pismo v nemščino in zlagal druge spise, ki so se s pomočjo tiska brzo razširili med narodom.

Luthrovi privrženci so trdili, da uče novo vero po besedah evangelija; zato so se nazivali novoverci evangeljski kristjani ali lutrovci. Katoličani pa so jim nadeli ime protestanti, ker so protestirali (ugovarjali) sklepu državnega zbora, ki je hotel zabraniti razširjanje reformacije, t. j. cerkvene preosnove.

Razširjanje nove vere. Seme Luthrovih naukov se je zaneslo daleč preko nemških mej. V Švici sta nastopila Urh Zwingli in Ivan Kalvin, ki sta vsak po svoje tolmačila Sv. pismo. Lutrovstvo se je sčasoma razširilo po vseh severnih državah, osobito na Danskem, Švedskem in Nor-

¹⁾ Preklicati, t. j. odzeti vse državljanske pravice; prekleti, t. j. izobčiti iz sv. Cerkve.

v e š k e m. Na N i z o z e m s k e m, ki je bila last Španske, so prodrli nauki Kalvinovi. Ko je španski kralj hotel zatreti novoverstvo, je nastala revolucija, po kateri je severni del dežele postal svoboden; le južni del (Belgija) je ostal zvest katoliški Cerkvi in Habsburžanom. Na Š k o t s k e m so Kalvinovi privrženci celo iztirali kraljico M a r i j o iz rodu stuarškega. Marija je pribežala k angleški kraljici E l i z a b e t i, ki jo je pa dala zapreti in pozneje obglaviti (l. 1587.).

Protireformacija. Ker je lutrovstvo pri visokih knezih in v ljudstvu pridobivalo vedno več veljave, je papež sklical cerkveni zbor v T r i d e n t. Tu so se posvetovali o sredstvih, kako naj bi se odpravile razvade v katoliški Cerkvi, da bi si zopet osvojila izgubljena tla. Ta preuredba se imenuje katoliška reformacija ali p r o t i r e f o r m a c i j a. Posebnih zaslug za utrditev Cerkve pa si je pridobila »D r u Ź b a J e z u s o v a«, ki jo je bil ustanovil španski plemenitaš Ignacij Loyola (l. 1540.).

Tridesetletna vojna. Nemški cesar, Habsburžan Rudolf II., je bil protestantom na Češkem dovolil v posebnem pismu (m a j e s t a t u), da smejo svobodno izvrševati lutrsko vero. Ker pa jim pozneje vkljub tej obljubi niso pustili zidati cerkvá na cerkvenih posestvih, so voditelji protestantov oboroženi vdrli na Hradčane (grad v Pragi) ter so vrgli dva cesarska namestnika, Martinica in Slavato, s tajnikom Fabricijem vred skozi okno (l. 1618.). Ta dogodek je bil pričetek krvave t r i d e s e t l e t n e vojne. Čehi niso hoteli priznati tedanjega nemškega Habsburžana Ferdinanda II. svojim vladarjem, ampak so si izvolili F r i d e r i k a P a l a t i n s k e g a (iz deželice ob Renu) za svojega kralja. Cesarska vojska pa je premagala Čeha v bitki na B e l i g o r i poleg Prage (8. novembra l. 1620.). Kralj Friderik je pobegnil, in ker je trajalo njegovo vladanje samo eno zimo, so mu nadeli zbadljivi priimek »zimskega kralja«.

Poraz na Beli gori je imel za Čeha najhujše posledice. Nemški cesar je lastnoročno uničil »majestat«, dal je obglaviti 27 plemenitašev, a drugim češkim graščakom je odvzel posestva ter jih razdelil tujcem, največ Nemcem. Tri sto let so se Čehi zaman trudili, da si pridobe samostojnost, izgubljeno v nesrečni bitki na Beli gori, in šele svetovna vojna je prinesla Čehom pravico in svobodo.

Toda vojna med katoličani in pristaši protestanov je po bitki na Beli gori še nadalje vihrala po nemških deželah. Za obrambo protestantov se je posebno zavzel švedski kralj Gustav Adolf, ki je cesarsko vojsko v nekaterih bitkah potolkel. Kot voditelj katoliških čet pa je zaslovel Wallenstein, plemič iz Češkega, ki je pozneje dobil celo naslov vojvode. Toda naposled so tudi Wallensteina obdolžili, češ, da se skrivaj pogaja s sovražniki; zato ga je cesarski polkovnik Buttler dal v Hebu (na Češkem) v spalnici umoriti (l. 1634.).

Naposled se je (l. 1648.) sklenil na Westfalskem (nemški provinci ob Renu) mir, po katerem je morala Nemčija mnogo ozemlja odstopiti Francozom in Švedom, a evangelijski veroizpovedniki so postali ravnopravni s katoličani.

Po westfalskem miru nemški cesar ni razpustil vseh čet mezdnikov, ampak obdržal je nekaj polkov, ki so tvorili stalno vojsko. Za vzdržavanje vojaštva pa so naložili ljudstvu rednih davkov, dasi je vladalo že splošno siromaštvo. Ne le bivši vojaki, marveč tudi meščani so šli med razbojnike, ker se niso mogli preživljati na pošten način. Polja so se zarastla s plevelom in grmovjem, in nekatere vasi so docela izmrle. V denarnih stiskah so vladarji kovali jako slabe peneze, a podaniki so jih morali jemati za dobre. Zato so pa obrtniki in kmetje zvišavali ceno svojim izdelkom in pridelkom tako, da je zavladala grozna dražnja.¹⁾

Razne vraže pa so vtisnile tej dobi še groznejši pečat. Posebno razširjena je bila vera v čarovnice. Tudi v naših krajih so obdolžili nekatere ženske²⁾, da imajo svoje čarovniške shode na Donački gori (ob Sotli) na Kleku (pri Ogulinu na Hrvatskem) i. dr. Na stotine takih nesrečnih žrtev so sežgali na grmadi.

3. Lutrovstvo na Slovenskem in Hrvatskem.

Na Slovenskem. Plemiči, tudi trgovci, obrtniki in rudarji s Saskega so zanesli Luthrove nauke tudi v slovenske pokrajine. Hudo zatirani kmetje so radi poslušali krivoverce, ker jim je nova vera obetala »svobodo«, a tudi plemenitaši so se brž oprijeli novoverstva, da so se laže polastili cerkvenega imetja.

¹⁾ Primerjajte posledice tridesetletne vojne z razmerami po svetovni vojni!

²⁾ Prim. Iv. Tavčarjev zgodovinski roman »Visoška kronika«!

Prvak slovenskih protestantov je bil **P r i m o ž T r u b a r**, ki je bil (l. 1508.) rojen v Rašici (pri Vel. Laščah) ter se je že v svoji mladosti navzel novih naukov pri znamenitem humanistu, tržaškem škofu Bonomu. Pozneje je služboval kot duhovnik v Loki (pri Zidanem mostu) in nato kot stolni pridigar v Ljubljani, kjer je postal celo kanonik. Ko pa je zasedel ljubljansko škofovsko stolico vneti katoličan **U r b a n T e x t o r** (Tkalčič), je moral Trubar zbežati na Nemško. Tu je po Luthrovem zgledu pisal knjige za ljudstvo; zakaj na ta način je hotel uspešno širiti nauke nove vere. S tem pa je tudi postavil temelj slovenski književnosti, zakaj do takrat niso imeli Slovenci še nobene tiskane knjige. Prvo njegovo delo je bil »Katekizem« in »Abecedarium«, ki sta l. 1550. izšla v Tübingenu.

Trubarju pa se je pridružilo še več vnetih sodelavcev: Vipavec **S a b a s t i j a n K r e l**, krški učitelj **A d a m B o h o r i č**, ki je spisal prvo slovensko slovnico (Arcticae horule, t. j. Zimske urice) in posebno še **J u r i j D a l m a t i n**, ki je prvi prevedel celo Sv. pismo v slovenščino.

Slovenski knjigotisk so razen deželnih stanov podpirali domači plemiči¹⁾, med katerimi se je odlikoval z največjo požrtvovalnostjo **I v a n b a r o n U n g n a d**. Omenjene in druge slovenske knjige so utihotapljali iz Nemčije celo v sodih ter jih razširjali med narodom.

Lutrovstvo se je najbolj ukoreninilo med plemstvom in meščanstvom po Slovenskem. Avstrijski vojvodi (osobito Karel in Ferdinand) pa so z brezobzirno strogostjo preganjali protestantske predikante, zažigali novoverske knjige ter poklicali tudi jezuite v deželo, tako da so kmalu zatrli novo vero v naših krajih. V tem protireformacijskem delu se je zelo trudil ljubljanski škof **T o m a ž H r e n**, ki pa je hotel podati narodu tudi katoliških knjig namesto dotedanjih protestantskih.

Na Hrvatskem. Verske razmere na Hrvatskem so bile slične našim v Sloveniji. Luthrove nauke so prenašali med Hrvate največ naši plemiči, ki so v vojaških posadkah zavzemali važna mesta. Po hrvatskem **P r i m o r j u** so se nove vere prav posebno oklepali duhovniki glagoljaši; med njimi je posebno vneto deloval **Š t e f a n K o n z u l**, izdajajoč protestantske knjige. Vendar pa v teh krajih ni imela hrvatska knjiga toliko

¹⁾ Prim. J. Jurčičevo povest »Jurij Kobila«!

privlačne moči kakor na Slovenskem, zakaj hrvaščino so tudi katoliki (vsaj deloma) rabili pri božji službi.

Veliko bolj je uspeval protestantizem v Medjimurju in Prekmurju, kjer se je ohranil celo do naših dni. Najveljavnejši pospeševatelj nove vere je bil v teh krajih Jurij Zrinjski (sin sigetskega junaka), ki je tudi ustanovil v to svrho tiskarno; vodil jo je nekaj časa tiskarnar Ivan Mandelc, ki je pribežal iz Ljubljane, kjer so mu tiskarno zadržali (l. 1580.). Hrvati so tiskali svoje protestantske knjige v kajkavskem narečju ter tako postavili začetek kajkavski književnosti, ki je bila do srede 19. stoletja vodilna v zapadni Hrvatski. Ko je hrvatski sabor nastopil proti »heretikom«, je lutrovstvo prav kmalu izginilo; v večjem številu so se ohranili protestanti le pod okriljem ogrske krone (v Prekmurju, Bački itd.).

II. Doba turških vojen.

1. Slovenci v bojih s Turki.

Ivan Kacijanar. Proti Turkom so vodili Slovence junaški možje, med katerimi so se posebno odlikovali: Ivan Kacijanar, grofa Herbart in Andrej Turjaški, Ivan Lenkovič, Višnjegorski, Ungnad i. dr.

Kranjski baron Ivan Kacijanar se je že l. 1527. odlikoval v bojih proti Turkom in erdeljskemu vojvodi Ivanu Zapoljskemu, a ko so Turki prvič oblegali Dunaj (l. 1529.), je hrabro branil »Koroška vrata«. L. 1537. je vodil Kacijanar Slovence proti Oseku v Slavoniji. Ker pa med poveljniki ni bilo sloge, je Kacijanar ponoči z nekaterimi četami zapustil vojsko, ki so jo Turki docela uničili. Sedaj so obdolžili Kacijanarja, da je izdajalec, ter so ga v njegovem lastnem gradu Kostanjici umorili (l. 1539.). Pokopan leži v Gornjem gradu (na Štaj.).

Herbart Turjaški je že z 20. letom postal poveljnik v Vojni granici, iz katere je dostikrat pregnal Turke. Šel pa je tudi kar naravnost na Turško nanje ter je nekoč ujel celo turškega pašo, ki je baš vodil krdelo janičarjev turški vojski pred Sigetom na pomoč. Pašo je tiral s seboj v Ljubljano, kjer ga je imel več mesecev zaprtega; izpustil ga je šele za odkupnino 30.000 zlatnikov.

V bitki pri Budačkem ob Radonji (l. 1575.) pa je tudi Herbarta Turjaškega zapustila bojna sreča. Turki so obkolili ma-

loštevilno kristjansko četo ter jo docela porazili. Junaškemu Herbartu in vitezu Višnjegorskemu, ki sta mrtva obležala na bojišču, so Turki odrezali glavi ter ju poslali sultanu v dar. Baron Ungnad je pozneje odkupil te lobanji, ki sta sedaj shranjeni v orožarnici na Turjaku (blizu Vel. Lašč).

Bitka pri Sisku, l. 1593. Grof Andrej Turjaški se je posebno proslavil z zmago pri Sisku. To mesto je bilo zelo važna obmejna trdnjava; zato se ga je hotel bosanski paša Hasan polastiti ter je prišel nadenj z veliko vojsko, broječo blizu 30.000 mož. Karlovški general Andrej Turjaški je zbral 8.000 Slovencev, Hrvatov in Nemcev ter jih je vedel proti sovragu; med poveljniki je bil tudi hrabri Adam Ravbar s Krumperka¹⁾. Hasan se je umaknil z večjim delom vojske čez Kolpo. Uskoki so pokončali turški most in kristjani so potisnili sovražnika proti narastli reki. Veliko Turkov so pobili, drugi pa so utonili, med njimi tudi paša Hasan.²⁾ Tedaj so udrli še branitelji iz mesta ter zaplenili bogato šatorišče, kjer so bili begunci pustili obilo orožja, konj, obleke in tudi znameniti top »Kacijanar«. V Ljubljani v stolni cerkvi še hranijo mašni plašč iz Hasanove dragocene obleke, ki služi še danes pri sv. maši na dan sv. Ahacija (22. junija).

Pač je prišel Sisek še tisto jesen po nemarnosti kristjanov Turkom v pest, a vendar je odslej pešala turška sila in v slovenske pokrajine ni bilo več velikih turških navalov, dasi so še večkrat prihajale manjše roparske čete.³⁾

2. Vojne sultana Sulejmana.

Bitka pri Mohaču. V 16. stoletju je vladal Turkom eden najslavnejših sultanov, Sulejman (Soliman), ki je bil uverjen, da je njegovemu bistremu duhu in neukročnemu srcu po Alahu usojeno, da ukloni islamu vso krščansko Evropo. S krepkim naskokom je osvojil Beograd (l. 1521.); odtod mu je odslej bila odprta pot v Hrvatsko in Ogrsko.

L. 1526. je navalil z 200.000 možmi na Ogrsko, kjer se mu je kralj Ludovik pri Mohaču postavil v bran. A turška premočna vojska je kristjane kar zajela ter začela grozno klanje. Kralj,

¹⁾ Prim. narodno pesem »Ravbar«! (Čit. II.)

²⁾ Prim. A. Aškerčevu pesem »Mea Kulpa«! (Čit. IV.)

³⁾ Prim. J. Stritarjevo pesem »Turki na Slevici«! (Čit. II.)

Ludovik je zbežal na iskrem konju; a ko je hotel preskočiti širok jarek, je padel znak, in kralj se je zadužil v blatu. Sulejman pa je po tej zmagi pustošil po vsem Ogrskem ter se je vrnil z bogatim plenom domov.

Po Ludovikovi smrti so si Ogrci izbrali Habsburžana Ferdinanda za kralja, ki ga je tudi hrvatski sabor izvolil za vladarja. Tako so Habsburžani zavladali (l. 1526.) razen v Avstriji in na Češkem tudi po severozapadni Ogrski (ostali del so posedli Turki) in v večjem delu Hrvatske.

Prvo obleganje Dunaja. Habsburžan Ferdinand je hotel pregnati erdeljskega vojvodo Ivana Zapoljskega tudi z ostalega dela Ogrske, kjer so ga bili nekateri velikaši izbrali za vladarja. Zapoljski se je pa zatekel k sultanu Sulejmanu, ki mu je res prišel l. 1529. na pomoč z 250.000 možmi. Na mohaškem bojišču se mu je poklonil Zapoljski, a sultan je drl s svojo vojsko dalje in se ustavil šele pred Dunajem. Turki so zajeli mesto od vseh strani in naperili nanj 400 topov. S podkopi so rušili mestno obzidje, a nastale vrzeli so naskakovali drzni janičarji, katerim je dajal sultan po 20 zlatnikov za vsak »juriš«. Dunaj je branila maloštevilna četa, na čelu ji grof Salma in naš Kacijanar. Tri tedne je trajal ljuti boj. Ko je pa nastopilo deževno in mrzlo vreme, je odvedel sultan svoja krdela nazaj na Turško. Dunaj je bil rešen, a Kacijanar je celo sledil Turkom in jim odvezel nekaj nagrabljenega plena.

Nikola Jurišić ubrani Kisek. Črez tri leta (l. 1532.) se je Sulejman zopet namenil pred Dunaj. Toda pri mestecu Kiseku (ob dotoku Rabe) ga je ustavil hrabri Hrvat Nikola Jurišić. Trmasti sultan je hotel vsekakor dobiti to trdnjavo v oblast. Jurišić pa se je umaknil v grad ter se uspešno branil s 700 možmi. Ker mu je že to malo gnezdo zastavilo pot, se je Sulejman premislil ter ni drevil proti Dunaju, ampak se je vrnil z vojsko domov.

Vračajoč se preko Štaješke, je grozno opustošil okolico mariborsko, ptujsko, konjiško in celjsko ter je nebroj ujetih kristjanov odvedel s seboj v sužnost.

3. Nikola Zrinjski v Sigetu.

Stari sultan Sulejman je l. 1566. še zadnjikrat poizkusil svojo vojno srečo. Dvignil se je zopet iz Beograda ter je vdrl na

Ogrsko. Hrvatski ban Nikola Zrinjski je ob Dravi napadel in potolkel prednje turške čete. Nato se je umaknil v Siget, majhno mesto, ki je bilo utrjeno samo z nasipi iz prsti in lesa, in le notranji grad je imel zidan stolp. Okoli sebe je imel 2000 v boju izkušenih hrvatskih in ogrskih vojakov. Za nekaj mesecev je bil preskrbljen z živili in s strelivom, a nadejal se je, da ga otme medtem cesar Maksimilijan, ki je zbiral veliko vojsko.

Turška vojska je zajela Siget ter ga oblegala od 1. julija do 8. septembra. Turki so kmalu porušili slabo utrjeno mesto, in Zrinjski se je moral umakniti v grad in naposled celo v stolp. Sedaj so ga izkušali Turki izlepa pregovoriti, obetajoč mu celo hrvatsko kraljestvo, ako se vda. Ker pa lepe besede niso nič pomagale, so mu zapretili, da umore njegovega sina, ki so ga bili ujeli. A tudi to sredstvo ni nič zaleгло. In Turki so zopet morali jurišati in jurišati. Medtem pa je umrl 75-letni Sulejman; a veliki vezir Sokolović (pomuslimanjen Srb) je prikril njegovo smrt, da bi vojakom ne upadel pogum.

Dne 8. septembra pa se je užgal notranji stolp: Tedaj je Zrinjski nadel dragoceno obleko, ki jo je bil nosil na dan poroke, vtaknil za kalpak z dijamanti okrašeno pero, opasal sabljo svojega očeta in si del v pas 100 cekinov, češ, da ne poreče, kdor opleni truplo, da ni ničesar našel. Spustili so dvizni most, vrata so se odprla, edini top je zagrmel in pokončal celo vrsto Turkov. Zrinjski je prvi planil med sovražnike in posekal nekaj turških glav; potem pa ga je zadela krogla v čelo in uničila junaško življenje.¹⁾

Le malo živih so našli zmagovalci še v stolpu; zakaj tu se je bil vnel smodnik, ki je s kristjani vred pokopal v razvalinah več sto Turkov.

4. Srbi na Ogrskem in Hrvatskem.

Preseljevanje srbskega naroda. Medtem ko se je na zapadu z novim vekom začela širiti prosvetljenost, so srbska plemena po ljutih borbah prišla povsem pod turško oblast. Turki so sicer spočetka puščali Srbom še njih stare uredbe ter so zamenjali le vrhovne gospodarje. Sčasoma pa je krščanska raja izgubljala vedno več svojih pravic in turški oblastniki ji niso

¹⁾ Prim. T. Smičiklas, Obramba Sigeta. (Čit. II.) — Prim. Zajčevo opero »Nikola Šubic Zrinjski« in iz nje posebno znano pesem »U boj, u boj, mač iz toka, bračo!«

dajali nikake zaščite. Zato so se začeli Srbi izseljevati na severno in zapadno ozemlje: na južno Ogrsko, koder so se ohranili jugoslovanski rodovi še izza 6. stoletja, na Hrvatsko (največ v Srem in Slavonijo) in v Dalmacijo.

Pred Turki so izprva bežale največ plemiške rodbine, ki so jim ogrski kralji dajali raznih privilegijev. Za njimi pa so prehajale čez Savo in Dunav tudi trume seljakov; tako se je koncem srednjega veka naselilo na Ogrskem tekom petih let okoli četrtnine milijona srbskih prebivalcev. Največ so se priselili v nove pokrajine premožnejši sloji, ki so se pečali osobito s trgovstvom; tako so nastala po Ogrskem velika srbska podjetja, ki so zbužala med domačini obilo zavisti.

Obnovitev despotovine. Dočim je zetska dinastija in del hercegovskega plemstva sprejel islam, verno služoč Turkom, so pa raški in bosanski vlastelini se razpršili po evropskih vladarskih dvorih, pričakujoč podpore in pomoči, da obnové svojo moč in vzpostavijo izgubljene državice. Hoteč si pridobiti stalno oporo v bojih proti Turkom, so dajali ogrski kralji ubeglim plemičem obširna ozemlja posebno v obmejnih krajih, kjer so neprestani boji prebivalstvo posebno razredčili.

Kralj Matjaž je V u k a G r g u r o v i ć a (iz rodu Brankovičev) celo imenoval za despota vseh Srbov, bivajočih na Ogrskem. Srbski narod se je z navdušenjem zbiral okoli svojega gospodarja, ki je večkrat udaril na jug čez Savo med zaslužnjene brate ter privedel s seboj na tisoče srbskega prebivalstva z vsem kmetijskim orodjem in živino vred. Spričo izrednega junaštva mu je narod nadel ime Z m a j - d e s p o t. Po Vukovi smrti sta vladala na Ogrskem še dva despota iz rodu Brankovičev: Đ o r đ e i n J o v a n, ki sta vodila srdite borbe s Turki, hoteč obnoviti oblast nekdanje Srbije.

Ob času, ko je Sulejman v bitki pri Mohaču (1526.) porušil ogrski odpor ter prodril do Budima, se je pojavil med ogrskimi Srbi izreden junak, c a r J o v a n Č r n i. Ta je združil vse so-rojake v Bački in v Banatu v svoji oblasti, prepodil turške posadke ter je sploh hotel za vedno otresti dušmanski jarem. Nastopal pa je tudi proti ogrskim velikašem, razdeljujoč njih zemljo srbskim seljakom. A že naslednje leto je Jovan Črni padel v ljutem boju zoper vojvodo Zapoljskega: pojavil se je svetel utrinek na temnem nebu suženjstva in — ugasnil.

5. Srbi pod turško oblastjo.

Turška uprava. Ker je bil srbski narod spričo turških nasilstev ves zbežan ter je prebivalstvo o vsaki priliki uhajalo preko meje, so sčasoma turški državniki uvideli, da je vendar tudi kristjanskim državljanom treba urediti upravo. Ogromno državo, ki je v Evropi razen Balkanskega polotoka obsegala severno obrežje Črnega morja, Moldavijo, Vlaško in Erdeljsko, Slavonijo in Ogrsko tja prek Budima, so razdelili v beglerbegluk e¹⁾, ki so jim vladali beglerbegi (paše, vezirji).

Največ srbskih pokrajin je pripadalo rumelijskemu beglerbegluku (s središčem v Sofiji) in bosanskemu beglerbegluku. V poznejši dobi so take največje upravne enote imenovali vilajete, ki so jim načelovali valiiji (paše).

Beglerbegluk i (vilajeti) so se delili na manjše enote, sandžake. Važnejše in večje sandžake so imenovali pašaluke (n. pr. beograjski pašaluk). Sandžak je obsežal več nahij, a te so se delile na knežine in sela. V nekaterih delih države so nahije imenovali kaze, ki so jih upravljali kaimakami.

Vsi upravni uradniki so bili zajedno vojaški poveljniki, ki so načelovali svojim oddelkom. Dohodke so prejeli iz posestev kakor naši graščaki.

Sodno oblast je izvrševal kadija na podlagi korana. Živel so le od daril, zategadelj je bila njih podkupljivost vobče znana. Redarsko službo so izvrševali po mestih musalimi, po vaseh pa subaše. Ponekod so puščali Srbom tudi domače kneze, ki so sodili kmetom in posredovali pred turškimi uradniki.

Plemstva Turki nisi priznavali; namesto naših graščakov (vitezov, grofov) so imeli spahije (veleposestnike), ki so živeli od dohodkov svojih posestev in davščin podložnikov. Take spahiluke je sultan navadno podeljeval hrabrim vojakom; ti pa so morali preskrbljevati določeno število vojniki in konjiki.

Kmetje (čivčije) so bili skoraj brez vseh pravic; Turki so te brezpravne davnre (kristjane) zaničljivo zvali rajja (t. j.

¹⁾ Turška beseda »luk« ima približno pomen slovenske končnice »-stvo« ter pomeni čast ali upravljano pokrajino. Torej: pašaluk (paševstvo) = pokrajina, ki ji načeluje paša; beglerbegluk = pokrajina z beglerbegom na čelu.

čreda). Plačevati so morali davek sultanu in spahijam, in sicer navadno prvemu desetino, veleposestnikom pa tretjino pridelkov. Ker nemuslimani niso smeli opravljati vojaške službe, so morali čivčije zato plačevati h a r a č, ki so ga z brezobzirno krutostjo pobirali haračlije, polnivši pri tem tudi lastne žepe. Najtežji davek za Srbe je bil »d a n a k u k r v i«: deca, ki so jo jemali za janičarje.

Verske razmere. Posvetno duhovščino so Turki docela zatrli; ohranili so se le redovniki v samostanih, pravoslavni k a l u d j e r i in katoliški f r a n j e v c i (Frañčiškani, največ v Bosni in Sremu). Ker so Srbom odvzeli tudi domačega cerkvenega poglavarja (patrijarha), so bili v verskih stvareh podrejeni nadškofiji v Ohridu, ki je bila v rokah Grkov. Ti se niso brigali za naraščaj srbske duhovščine, ne za cerkve, ne za šolstvo in prosveto, ki je zategadelj silno propadla v srbskih pokrajinah.

Šele spričo prizadevanja velikega vezirja M e h m e d a (iz pomuslimanjene hercegovske rodbine S o k o l o v i ć e v) je sultan (l. 1557.) zopet obnovil srbsko patrijarhijo v P e ć i ter imenoval za patrijarha meniha M a k a r i j a, brata Sokolovičevega. Makarij, vzgojen v samostanu Hilandar, si je pridobil izrednih zaslug za povzdigo verstva in prosvete v Srbih. Ustanavljal je srbske škofije, obnavljal porušene cerkve in pozidaval zapuščene samostane, kjer so menihi zopet spisovali potrebne knjige. Uredil je tudi več tiskaren; zakaj prva srbska tiskarna, ki jo je bil Jurij Crnojević ustanovil na Cetinju, je že zdavnaj propadla.

Hajduki. Pod turško upravo se je polagoma srbsko-hrvatsko prebivalstvo razdelilo v dve skupini, med katerima se je odpiral čimdalje večji prepad: turški velikaši in pomuslimanjeni srbski veleposestniki so imeli vso oblast v rokah, njim nasproti pa je brezpravna raja vedno bolj propadala in obuboževala. Tudi zunanje sta se ločili obe skupini: krščanska raja ni smela nositi orožja, ne zajahati konja, in tudi po obleki so se morali ločiti od muslimanskih gospodarjev. Neštevilne krivice in nasilstva je moral pretrpeti narod, ki pa mu je včasih spričo krivic zavrela kri, da je planil nad okruते zatiralce. Upornim seljakom, seve, ni bilo več mogoče ostajati na mirnem domovanju; uskočili so preko meje (U s k o k i) ter poginjali v bo-

jih proti dušmaninu, ali pa so zbežali v gozdove in na težko dostopne planine. Ti begunci, hajduki, so se zbirali v manjše čete (do 50 mož), ki so kakor jastrebi zdaj tu zdaj tam planili nad Turke ter se jim osvetili za prestane krivice. Hajduki so si izbrali poveljnika, harambašo, ki so ga do pičice natanko ubogali; zato jim Turki niso mogli izlepa do živega. Pozimi so se hajduki razšli po raznih domovanjih, a ko je o sv. Juriju ozelelele bukev (Đjurdev danak), so se zopet zbirali, četovali po planinah ter snimali sovragu glave po zasedah in dolinah. Neštivilne narodne pesmi proslavljajo hajdukovanje, in še do danes je narod ohranil hajdukom hvaležen spomin.

6. Črna gora.

Doba do vladike Danila. Koncem srednjega veka so Turki priklopili Črno goro skadarskemu sandžaku. Kmalu nato pa so črnogorsko ozemlje združili v posebnem sandžaku in imenovali za vrhovnega upravitelja pomuslimanjenega Skenderbega Crnojevića (l. 1514.—1528.). Po Skenderbegovi smrti je sicer Črna gora nanovo pripadla pod skadarsko upravo, toda Črnogorci so imeli — kakor tudi mnoga druga plemena v Turčiji — svojo plemensko samostalnost, in turška nadoblast se je kazala samo v pobiranju davka.

Črnogorci so se, največ po vplivu Benečanov, čestokrat dvignili z orožjem v roki proti Turkom. Napadali so jih najraje v manjših oddelkih po vratolomnih skalinah in gorskih soteskah, in črnogorski junaki so zasloveli zbog svoje neustrašenosti in drzovitosti. V ljutih borbah proti Turkom so se pogostokrat postavili na čelo vstašem cerkveni poglavarji, posebno cetinski vladike.

Iztrebljenje poturic. Znamenita doba za Črno goro je na počila, ko so plemenski poglavarji izvolili za vladiko Danila Petrovića (1697.—1735.) iz rodu Njegoša, ustanovitelja črnogorske dinastije. Danilo je bil odločen in podjeten, ne le kot cerkveni gospodar, ampak tudi v borbi proti Turkom. Uvidevši, da so v vseh sporih s Turki največja ovira poturice (pomuslimanjeni Srbi), ki so se posebno v večjih krajih ugnezdili, zato je Danilo sporazumno s plemenskimi poglavarji sklenil splošen pokolj vseh poturčencev. Na sveti večer l.

1707. so brez usmiljenja pobili vsakega poturčenca, ki jim ni mogel uiti, ter so tako Črno goro povsem očistili od muslimanov.¹⁾

Ko se je kmalu nato zapletel ruski car Peter Veliki v borbo s Turki, so se Črnogorci odločno postavili na rusko stran. Pod vodstvom Danilovim so v Carevem lazcu (l. 1712.) silovito potokli Turke, ki pa so kmalu nato še v večjem številu pridrli iz Bosne, požgali Črnogorcem cerkve, samostane in sela ter odvedli iz opustošene dežele obilo zaslužnjencev. Toda tudi v poznejši dobi so bili Črnogorci vedno pripravljene pomagati »velikemu carju«, in brž ko so Rusi prijeli za meč, je završelo tudi po črnogorskih pečinah in planinah.

Srečni časi so prišli Črnogorcem, ko jim je zavladal (l. 1767.) Ščepan Mali. Ta poglavar se ni le proslavil v zmagovitih bojih s Turki, ampak uredil je tudi domače razmere, obnovil razsodišče, sestavljeno iz 12 plemenskih poglavarjev, zatiral razbojništvo itd. Četudi je vladal kratko dobo (6 let), vendar se je narodu tako prikupil, da je ljudstvo splošno verovalo, da priljubljeni Ščepan ni nihče drugi ko umorjeni ruski car (Peter III.).

Izmed poznejših črnogorskih vladik se je najbolj proslavil Peter I. Petrović (l. 1782.—1830.), ki je Turke l. 1796. kar dvakrat zapored silovito porazil (pod Visočico in ob brdu Busovniku). Celo skadarski vezir sam je obležal na bojišču, in ruski car je odslej pošiljal vsako leto po 1000 zlatnikov v Črno goro, da tako odlikuje vrle srbske junake.

Uprava. Črna gora je bila razdeljena na štiri nahije, te pa zopet na plemena in na bratstva. Za vlade vladike Danila so uvedli guvernadurstvo. Guvernadur, stolujoč izprva v Kotoru, je osobito razsojal prepire med domačini in inozemci, v posameznih plemenih pa so izvrševali to nalogo s erdari. Guvernadurska oblast pa je pozneje povsem prešla na vladike.

Zaradi neprestanega četovanja se Črnogorci niso mogli dosti zanimati za šole in prosveto sploh; zato ni čuda, da so bili celo med duhovniki nepismeni ljudje, ki so se bolje razumeli na meč ko na knjige.

¹⁾ Te dogodke opeva Petar II. Njegoš v »Gorskem vijencu«.

7. Dalmacija in Dubrovnik.

Benečanska uprava v Dalmaciji. V srednjem veku so imeli Benečani le dalmatinska obmorska mesta in otoke v oblasti. V bojih s Turki pa so si osvojili s pomočjo hajdukov in Uskokov skoraj vso Dalmacijo z važno Boko Kotorsko vred. Edino Dubrovnik je ohranil svojo samostojnost, in Dubrovničani, beneškim tekmeccem posebno gorki, so dosegli na požarevškem miru (l. 1718.), da je dobila Turčija — manj nevarni trgovski konkurent — ob severnem in južnem robu dubrovniške republike ozek pas ozemlja.

V obrežnih mestih (Zadar, Trogir, Split) in v mestih na nekaterih otokih (Rab, Osor) so bivali Italijani, ki so se priselili največ iz Benetk; zato se je tudi v teh mestih ohranil italijanski vpliv, kažoč se posebno na stavbah. Vse drugo prebivalstvo v Dalmaciji je bilo hrvatsko in srbsko, in sicer so pravoslavni Srbi prebivali v južnih pokrajinah, a tudi v severno ozemlje (v porečju Krke) so se naselili v dobi turških bojev, ko se je tamošnje prebivalstvo zelo razredčilo.

Dalmacijo je upravljalo največ italijansko uradništvo, ki mu je stal na čelu *providur* (ital. *proveditore generale*), menjajoč se vsako tretje leto. *Providur* je imel sijajen dvor v Zadru ter je izvrševal skoraj neomejeno oblast. Mesta so imela svojo posebno avtonomijo (*samoupravo*), a meščanstvo in plemstvo ni plačevalo nikakršnega davka. Tudi kmetom niso nalagali prevelikih davčnih bremen, saj so dobivali sijajnih dohodkov iz trgovstva, ki je bilo itak vse v rokah Benečanov in priseljenih Italijanov.

Da si utrdé gospostvo v Dalmaciji, so Benečani na vso moč podpirali katoličanstvo. Deset škofij in dve nadškofiji so v to svrhu ustanovili, a pravoslavne Srbe so nekaj časa hudo preganjali. Šele v poznejši dobi so jim dovolili, da si smejo zidati cerkve; središče pravoslavnim Slovanom je bila vladikovina v Kotoru, na severu pa samostan Arandelovac.

Dubrovnik. Po bitki pri Mohaču (1526.) se je Dubrovnik iznebil ogrske nadoblasti ter si je zagotovil skoraj popolno svobodo. Turkom so plačevali le majhen letni davek, a so zato dobili pravico, da so smeli povsem svobodno trgovati po Balkanskem polotoku in sploh vsem turškem ozemlju. Dubrovničani

so vsled svoje živahne trgovine zelo zabogатели, in mesto je ob koncu srednjega veka štelo 40.000 prebivalcev.

Ko so se z odkritjem Amerike odprla trgovini nova pota, je dubrovniško trgovstvo polagoma izgubljalo na veljavi in je zato tudi moč republike jela hirati. Nazadovanje so pospeševale tudi silne katastrofe v 17. stoletju, kakor kuga, ki je zahtevala obilo žrtev, in silen potres, ki je pod razvalinami pokopal 4000 ljudi.

Samostojnost Dubrovnika je prenehala stoprv ob času Napoleoneve Ilirije; l. 1806. so namreč Francozi zasedli tudi dubrovniško ozemlje, da si omogočijo do Kotora dohod po kopnem.

Književnost. Poleg procvita trgovstva in obrtništva so vzknila v Dubrovniku tudi znamenita pesniška dela, ustvarjena največ po vzorih latinskih in italijanskih pesnikov. Ta dubrovniška literatura, pisana z latinskimi pismenkami, je veren posnetek tamošnjega jezika, mešanice štokavščine s čakavščino, ki so ga navadno »ilirski« jeziki imenovali. Najznamenitejša dubrovniška pesnika sta I v a n G u n d u l i ć¹⁾ in J u n i j P a l m o t i ć, ki sta (tekem 17. stoletja) pisala razen pesmi tudi drame in epe; posebno znan je Gundulićev ep »Osman«.

Tudi v ostali Dalmaciji so se že zgodaj pojavili pesniki; med temi je najimenitnejši frater A n d r i j a K a č i ć - M i o š i ć, ki je v 18. stoletju speval premnogo pesmi o »slovenskih« (t. j. srbskih in hrvatskih) junakih.

8. Propadanje turške sile.

Bitka pri Monoštru (Št. Gotardu). Po smrti sultana Sulejmana Turki okrog 100 let niso nadlegovali svojih sosedov z večjimi vojnami; le posamezni paše so na svojo pest hodili še ropat v severozapadne pokrajine, a so jih navadno že Uskoki iz svojih trdnjav v Vojni krajini zgrabili in pognali s krvavimi glavami domov. L. 1664. pa so se zopet z večjo vojsko dvignili z Ogrskega ter krenili proti Monoštru (Št. Gotardu ob Rabi). Baš ko so hoteli prebresti Rabo, jih je zgrabil avstrijski general R a j k o M o n t e c u c c o l i (izg. Montekukoli) in jih popolnoma porazil. Le posamezne čete so ušle preko Mure in dirjale po Slovenskih goricah. Večino teh Turkov pa so junaške slovenske žene pobile v »B a b j e m k l a n c u« (pri Jeruzalemu med Ljutomerom in Ormožem).

¹⁾ Prim. Iv. Gundulić, Dubravka. (Čit IV.)

Toda cesar Leopold I. ni prav izkoristil te zmage. Sklenil je (l. 1664.) s Turki mir v Železnem (Vasvaru, izg. Vašvaru) ter jim prepustil osvojene kraje na Ogrskem, priznal Erdeljsko turškemu vazalu ter se vrhu tega zavezal plačati Turkom 200.000 tolarjev vojne odškodnine. Ta sramotni mir je vzbudil v ogrskih in hrvatskih velikaših toliko nejevoljo, da so sklenili zvezo zoper neodločnega, strahopetnega Habsburžana.

Zarota Zrinjskih in Frankopanov.

Sramoten mir, ki ga je sklenil slabotni cesar Leopold I. s Turki, je vzbudil na Hrvatskem in Ogrskem splošno nezadovoljnost. Nejevolja je pa še naraščala, ker je hotel cesar v svojih absolutističnih namerah onejiti moč in oblast hrvatskega in ogrskega plemstva. To ogorčenje je tudi podžigalo predrzno in oholo nastopanje nemških vojaških poveljnikov v Vojni krajini, kakor tudi zanemarjanje starih ustavnih pravic in omalovaževanje sabora.

Da se osvobodé nasilne in krivične vlade Leopoldove, so sklenili najveljavnejši hrvatski in ogrski plemiči tajno zaroto. Na čelo nezadovoljnim velikašem so stopili na Hrvatskem Peter Zrinjski s svojo ženo, duhovito Katarino Frankopansko, ter njenim bratom Krstom Frankopanom; na Ogrskem pa palatin Fran Wesselényi in Fran Nádasdy, ki se jima je pozneje pridružil še velikaš Fran Rakoczy. Tej zvezi »do zadnje kaplje krvi« je pristopil tudi južnoštajerski (s Poljskave) grof Erazem Tattenbach.¹⁾

Zarotniki so izprva iskali zaslombe in pomoči pri francoskem kralju Ludoviku XIV., glavnem nasprotniku Habsburžanov. Ker pa so ostala ta prizadevanja brezuspešna, se je obrnil Zrinjski do Poljakov in Benečanov, a zopet zaman! Ker so se zarotniki zavedali, da iz svoje moči ne morejo uspeti proti močnemu Habsburžanu, zato so spričo dosedanjih razočaranj poslali odposlanca Bukovačkega v Carigrad, da bi vsaj pri Turkih dosegli zaslombe. Bukovački se je vrnil z najboljšimi obljubami v domovino; zarotniki so se zato že očitno jeli pripravljati na upor, zagotovivši si podporo domačega plemstva in zagrebških meščanov. Toda Turek ni izpolnil obljube ter je pu-

¹⁾ Prim. J. Jurčičevo povest »Erazem Tattenbach«!

stil Zrinjskega in drugove na cedilu. Vrh tega sta tolmača na porti, dva Grka, ki sta bila navzoča pri pogajanjih z Bukovačkim, izdala vse načrte zarotnikov dunajskemu dvoru.

Cesarska vojska je nepričakovano udrila v Međimurje, kjer so imeli grofje Zrinjski največ posestev. Dunajski diplomatje pa so se delali napram zarotnikom zelo spravljljive in milostne, samo da bi spravili uporne velikaše v nastavljeno past. Zrinjski in Frankopan sta se odpravila na Dunaj, zaupajoč cesarskim odposlancem, ker sta spoznala, da bi bilo nadaljne upiranje zaman. Toda na dvoru so ju zgrabili in zaprli v ječo v **D u n a j s k e m N o v e m m e s t u**. Po zakonitih določbah bi moralo soditi oba velikaša pristojno hrvatsko sodišče; toda nemška »pravičnost« se ni ra to ozirala. Obsojena sta bila na smrt in dne 30. aprila 1671. obglavljena v Dunajskem Novem mestu, Nadasdy pa ravno istega dne na Dunaju; enaka usoda je nekaj mesecev pozneje zadela tudi Erazma Tattenbacha.

Toda cvetoželjnosti dunajske oblasti še tudi ta nasilna justifikacija ni zadostovala; zaplenili so vrhu tega še graščine in imetje obema rodbinama ter tako popolnoma uničili slavna in zaslužna hrvatska rodova.

Še celo vsa dežela Hrvatska je morala občutiti maščevalno pest habsburško: odvzeli so Hrvatom za nekaj časa bansko čast in oblast.

Po svetovni vojni pa, ko so bili raztrgani okovi habsburške vlade, so l. 1919. z največjo slovesnostjo prepeljali zemeljske ostanke Zrinjskega in Frankopana v Zagreb, v svobodno zemljo jugoslovansko, ki sta nekdanj zanj o b a j u n a k a k r i p r e l i l a .¹⁾

Drugo obleganje Dunaja.

Spričo prigovarjanja Francozov, ki so se zapletli v prepire s Habsburžani, je l. 1683. zbral sultan 250.000 mož, ki so se pod vodstvom velikega vezirja **K a r e M u s t a f e** odpravili pred Dunaj.

Nepopisen strah je zavladal na Dunaju. Veliko prebivalcev. največ žensk in otrok je zbežalo iz mesta, in tudi bojazljivi cesar Leopold I. se je s svojimi dvorjaniki umaknil v Linz. A za mestno obzidje se je zateklo nebroj kmetskega ljudstva, ki so mu bili uničeni domovi. Dne 17. julija je bil Dunaj že zajet okoli

¹⁾ Prim. J. Jurčič, Zrinjski-Frankopanova zarota, (čit. II.)

in okoli; še celo na Dunavu so branile turške ladje promet med mestom in zunanjim svetom.

Turki so oblegali mesto na poseben način: dočim so grmeli topovi, metajoč krogle in netivo na mesto, so grebli pod mestnimi zidovi podkopniki dolge rove ter sedaj tu, sedaj tam razstrelili del obzidja. A mestna posadka, pod poveljstvom grofa *Starhemberga*, je s pomočjo meščanov in dijakov sproti utrjevala poškodovano zidovje in hrabro odbijala naskakujoče dušmane.

Ker se je od dne do dne krčilo število braniteljev, je nesel Poljak *Kolšicki* s slugo *Mihajlovičem* skozi turške vrste cesarskemu vojskovodju *Karlu Lotarinškemu* poročilo, da je pomoč silno nujna. Tudi s stolpa *Sv. Štefana* so izpuščali rakete v znamenje skrajne nevarnosti. Medtem so se Poljaki, ki so prihiteli Dunaju na pomoč, združili s cesarsko vojsko ter se utaborili na bližnjem *Golovcu* (*Kahlenbergu*). Dne 12. oktobra je prosila krščanska vojska najprej pomoči božje pri sv. maši, pri kateri je stregel sam poljski kralj *Ivan Sobieski*, a nato se je sprijela s sovražnikom. Ves dan je trajal boj, na večer pa je zmagal križ nad polmesecem, in zopet so bili *Slovani*, ki so rešili zapadno omiko pred turškim barbarstvom. A kakšno »plačilo« so zato prejeli, nam pokaže razkosanje Poljske, ki se je baš 100 let pozneje izvršilo.

Zmagovalcem je prišel neizmeren plen v pest. *Sobieski* je dobil prekrasen šator velikega vezirja, drzni *Kolšicki* je pobral velikanske zaloge kave¹⁾, in tudi drugi poveljniki so pograbili, kar jim je srce poželelo.

Mustafa je dospel z bežečo vojsko samo do *Beograda*; tu mu je prišel naproti sultanov sel z zeleno vrstico, ki so ga z njo sramotno umorili.

Avstrijci in Srbi v skupni borbi s Turki.

Po silnem porazu pred *Dunajem* je vidno pojemala in ginevala moč turške države. Osnovala se je zveza med *Avstrijo*, *Poljsko* in *beneško republiko* proti *Turčiji*; avstrijske čete so zmagovito prodirale preko *Ogrskega*, *Benečani* so s pomočjo *hajdukov* osvojili v severni *Dalmaciji* *Knin*, *hrvatski ban* pa je zapodil so-

¹⁾ Pravijo, da je *Kolšicki* pozneje otvoril prvo kavarno na *Dunaju*.

vraga iz Hrvatske in Slavonije, in 5. leto po dunajski zmagi so vkorakale krščanske čete že tudi v Beograd.

Do teh vojnih uspehov so v obili meri pripomogli Srbi, ki so v velikih trumah prodirali preko mej in se kot prostovoljci pridruževali Avstrijcem. Ne le ogrski Srbi, šumadijci in Pomoravci, ampak tudi Srbi iz Bosne in Hercegovine so hiteli pod avstrijske zastave, pričakujoč, da je napočil čas osvoboditve izpod turškega ižesa. Avstrijske čete so udarile celo preko Dunava ter prodirale na jug ob Moravi, zapodivši Turke preko Niša. Manjši oddelki srbskih dobrovoljcev pa so medtem očistili skoraj vso Srbijo neprijatelja.

Posebno se je izkazal v teh bojih Jurij Branković, ki je izdal oklic na vse Srbe, hoteč jih združiti v edinstveni državi, ki naj bi segala od Osjeka do Carigrada. Jurij Branković je trdil o sebi, da je potomec vladarske rodbine srbskih despotov, in ker je zbral mogočne čete srbskih vstašev okoli sebe, so ga spočetka res priznavali tudi sosedge za pretendenta (upravičenca) na srbski prestol. Pozneje pa se je zbudilo v Avstriji nezaupanje do samostojnega delovanja Brankovičevega; zato so ga avstrijski generali zvijačno zvalili v past ter ga poslali v zaledje, kjer je v Hebu (na Češkem) ostal interniran do svoje smrti (l. 1711.).

V turških bojih sta se izmed Avstrijcev osobito proslavila poveljnika Piccolomini in princ Evgen Savojski. Piccolomini je s svojo vojsko prodril čez vso Staro Srbijo, preko Kosovega in Kačanika na Skoplje, in odtod je krenil na Prizren in Peć. Na njegovih pohodih ga je uspešno podpiral tedanji srbski patrijarh Arsenij Čarnojević. Ko pa se je po smrti Piccolominijevi obrnila bojna sreča na turško stran, se je moral tudi Čarnojević s svojimi vstaši umikati v severne kraje. Takrat se je vnovič naselilo na južnem Ogrskem veliko tisoč srbskih rodbin, zapuščene kraje Stare Srbije pa so zasedali Albanci, pomikajoč se s pustega gorovja. Princ Evgen je sicer pozneje spet pognal Turke preko Save, porazivši jih pri Zenti (l. 1697.), ter prodril celo do Sarajeva. Toda cesar je kmalu nato (l. 1699.) sklenil v sremskih Karlovcih s Turki mir, ki je prisodil vse Ogrsko, Hrvatsko in Slavonijo Avstriji, Turkom pa Banat in del Srema; Benečanom so o tej priliki priznali pravi-

co do osvojenih krajev Dalmacije, ki so ji priklopili tudi južni kos hrvatskega Primorja.

Za vlade cesarja Karla VI. se je Avstrija vnovič spoprijela s Turčijo. Stari princ Evgen je porazil turško vojsko pri Petrovaradinu, zavzel nato Beograd ter udril globoko v Srbijo in Bosno. Turki so morali skleniti silo ponižujoč mir v P o ž a r e v c u (l. 1718.): morali so Avstriji odstopiti Banat, Srem in zapadni del Vlaške, vso severno Srbijo do zapadne Morave ter bosansko Posavje do vznožja planin.

Vendar pa avstrijska uprava ni prinesla zadovoljstva v novoosvojenih pokrajine. Kruto postopanje vojaštva, samovoljnost po večini nemškega uradništva in zapostavljanje pravoslavne vere: vse to je narod tako razburjalo in vznevoljilo, da si je zaželel spet prejšnje turške uprave in da so se začele posamezne rodbine preseljevati na turško ozemlje. Ko so se Avstrijci dvajset let po požarevškem miru spet zapletli v boj s Turki, niso imeli v prebivalstvu več nekdanje močne opore, in zato so tudi turške čete zmagovito prodirale na sever ter si osvojile celo Beograd. Avstrija je morala Turkom spet odstopiti Vlaško in vse pokrajine južno od Dunava in Save.

Kočina krajina.

Srbija se je, razočarana po Avstrijih, obračala z vedno večjim zaupanjem do Rusije, ki jo je z njo vezala tudi sorodnost jezika in skupnost pravoslavne vere. Odslej je nastala med Avstrijo in Rusijo neka prikrita tekma za večji vpliv na Balkanskem polotoku. Četudi navdahnjena z mržnjo, je vendar sklenila Avstrija zvezo z Rusi proti Turkom, hoteč se polakomniti čim večjega ozemlja.

Pripravljajoč se na boj proti Turkom, je poslala Avstrija v Srbijo svoje agente in častnike, da bi ščuvali prebivalstvo na boj. Srbi so kmalu pozabili slabo avstrijsko upravo, osobito, ker je pritisk in zatiranje Turčije postajalo čim dalje neznosnejše. Turški zlikovci in janičarji so uprizarjali taka zločinstva, da so mnogi znamenitejši možje, kakor Karađorđe, Koča Anđelković i. dr., pribežali v Srem.

Neposredno pred vojno so Avstrijci osnovali poseben oddelek srbskih dobrovoljcev pod imenom »Freikorps«. Še preden so se spoprijeli Turki z Avstrijci, so srbski dobrovoljci

navalili na Beograd, hoteč se v prvem poletu polastiti te znamenite trdnjave. To jim je sicer spodletelo, ali dobrovoljske čete so vendar prodrle do Kruševca in Studenice. Od teh čet je bila najmenitnejša ona, katero je vodil kapetan Koča Andelković, ki je po njem to vojskovanje tudi imenovano »Kočina krajina«¹⁾. Koča je bil doma iz Panjevca, blizu Jagodine. Stopivši v dobrovoljce, je takoj ob pričetku borbe prihitel v Srbijo ter se boril največ okoli Jagodine in Čuprije. Ko je Koča najbolje napredoval, so Turki za njegovim hrbtom prišli v Banat, kjer so začeli pritiskati avstrijsko vojsko nazaj. Zato je moral tudi Koča preiti na levo obal Dunava, kjer so ga Turki po ogorčeni borbi premagali, ujeli in s 60 tovariši na kolec nataknili (l. 1788.).

Ko so Avstrijci sklenili v Svištovu (l. 1791.) mir s Turki, je glede mej ostalo skoraj vse pri starem. Srbi so bili zopet bridko razočarani: pričakovali so svojega osvobojenja, a zgrabila jih je vnovič okrutna pest muslimanska. Le toliko so dosegli, da so Turki priznali beograjskemu pašaluku nekaj samoupravne oblasti, po zgledu avtonomne Vlaške in Moldavske; tako je bila položena vsaj kal bodoči svobodni Srbiji.

9. Kruci.

Ko so turški napadi na naše dežele ponehali, je prihajal črez mejo, osobito na Spodnje Štajersko, drug grozovit sovražnik — podivjani Kruci. Že v pričetku 16. stoletja je namreč krdelo ogrskih kmetov popustilo svoje domovje, da bi šli na Turka. Na ramo ali na prsa so si pripenjali rdeč križ, kakor za križarskih vojen, odtod tudi njih ime Kruci. (lat. crux = križ.) Ponekod se je beseda »kruc« udomačila in ohranila do naših dni ter pomeni nestrašljivega korenjaka ali krutega divjaka.

Vodja Krucev, zviti Jurij Dozsa, pa ni udaril na Turke, ampak je planil na gradove plemenitašev. Tej nebrzdani drhali so se pozneje pridružili tudi nekateri graščaki, ki so bili nezadovoljni z vlado. Uporno gibanje je postalo posebno nevarno, ko se mu je postavil na čelo grof Tököly. Le-ta se je zvezal s Turki, ki so mu priznali gospostvo nad srednjim Ogrskim; v znamenje svoje oblasti je prejel buzdovan, zastavo in krono.

¹⁾ Krajina = vojska.

Ko so se leta 1683. pomikale turške trume proti Dunaju, jim je kazal kralj Krucev najkrajšo pot. Takrat so Kruci prvikrat prihruli na Štajersko ter grozovito razsajali po Ljutomeru in okolici.

Po porazu Turkov pred Dunajem so tudi Kruci mirovali nekaj let. Nanovo pa so jeli besneti, ko se jim je pridružil uporni Rakoczy. Posebno hudo so razgrajali l. 1704. po Slovenskih goricah. Oropali in užgali so Ljutomer in tudi v ondotno cerkev so vdrl in pobrali vse dragocenosti, a v oropano hišo božjo so postavili svoje konje. Izpred Ljutomera jih je sicer prepodil radgonski sodnik Draš, ki je zbral nekaj čisoč oboroženih kmetov in meščanov; a silovitih roparjev ni bilo tako lahko ugnati. Oplenili so še Ormož in ga užgali ter se razkropili po ljutomerskih goricah, koder so oropali okoli 160 vinskih hramov. Na hud odpor so pa naleteli pri Veliki Nedelji in v Babjem klancu pri Jeruzalemu, kjer so bile že l. 1664. junaške žene iz zasede pobile mnogo Turkov.

Za tem so še več let prihajali Kruci ropat in morit po vzhodnih slovenskih pokrajinah. A ko je cesarska vojska naposled užugala Rakoczyja, ki je zbežal na Poljsko, so tudi naše pokrajine imele zopet mir pred silovitimi Kruci.

III. Borbe za prestole in ozemlja.

1. Habsburžani.

Maksimilijan I. (1493.—1519.) Že ob koncu srednjega veka je skopi in vraževerni cesar Friderik III. pripravljaj povečanje države in oblasti Habsburžanov s tem, da je svojega sina Maksimilijana oženil z Marijo, edino hčerjo burgundskega vojvode, ki je vladal tudi sedanjo Belgijo. Ko je zavladał Maksimilijan Avstriji in Burgundiji (z Belgijo), je ostal zvest politiki svojega očeta ter je oženil svojega vnuka Ferdinanda z ogrsko kraljično,¹⁾ da bi tako pridobil Habsburžanom pravic do ogrskega prestola.

Maksimilijana zovejo »zadnjega viteza«; zakaj ob tistem času je moč viteštva že močno ginevala, ker so uvajali v vojsko že topove in tudi mezdničke (Landsknechte) že oboroževali s puškami (musketami). Maksimilijan pa je bil izvežban še v vseh spretnostih in vednostih, ki so se

¹⁾ Prim. Brožikovo sliko »Tu felix Austria, nubes!«

nekdaj vitezi z njimi ponašali. Učitelj njegov je bil Slovenec **Prelokar** in tudi v poznejših letih je hodil rad na lov v slovenske kraje (na merjasce v Ziljsko dolino).

Obilo preglavic so povzročili Maksimilijanu **Benečani**. L. 1508. je poslal nanje precejšnjo vojsko, ki pa je bila pri **Kadoru** (na Furlanskem) poražena. Benečani so nato osvojili Goriško, Istro in Trst ter celo Vipavo in Idrijo; ustavila jih je šele hrabra posadka v **Postojni**. Ko so čez tri leta zopet vdrli na Kranjsko, jih je porazil hrvatski junak **Krištof Frankopan** pri Senožecah. Benečani so zopet izgubili pridobljene pokrajine, a ljubljanski škof **Krištof Ravbar** jim je odvzel celo **Gradisce** (ob Soči) in **Videm**.

Ferdinand I. (1522.—1564.) Ko je (l. 1526.) padel v bitki pri Mohaču ogrski kralj Ludovik, je njegov svak Habsburžan **Ferdinand** dosegel sadove ženitvanjske politike svojega deda in pradede: zasedel je prestol ogrski, hrvatski in češki ter osnoval tako veliko **Avstrijo**. Toda velik del podegovanega ozemlja so mu iztrgali Turki, ki so baš za Ferdinandove vlade prodrli najdalje proti severozapadu, zasadiši mohamedanski polmesec celo nad Budim-Pešto.

Leopold I. (1658.—1705.) je bil nesamostojen vladar, vda-jajoč se vplivom svojih ministrov. Med temi je nekaj let zavzemal prvo mesto kranjski grof **Ivan Vajkard Turjaški**; ko pa so naposled uvideli, da v borbah s francoskim kraljem Ludovikom XIV. podpira sovražnike, je moral zapustiti dvor ter so ga internirali v Ljubljani.

Veliko nezadovoljstvo je vzbudil Leopold med ogrskim in hrvatskim plemstvom, ki jim je odločil slično usodo, kakršna je zadela Čehe po bitki na Beli gori. Vzel jim je namreč pravico, voliti po lastni volji kralja, ter je proglasil Ogrsko in Hrvatsko za **dedni kraljestvi Habsburžanov**. Preklical je tudi tisto določbo »**Zlate bule**« (t. j. ogrske ustavne listine iz l. 1222.), ki je dovoljevala velikašem, da se smejo kralju z orožjem upreti, ako bi kršil ustavo.

Zadnji Habsburžan. **Karel VI. (1711.—1740.)** je bil zadnji vladar iz moškega rodu Habsburžanov. Ko se je po dolgotrajnem vojevanju pomiril s Francijo, je dobila Avstrija v oblast razen Belgije tudi še italijanske pokrajine **Lombardijo**, **Napoljsko** in **Sardinijo** (pozneje zamenjano z

bogatejšo Sicilijo). Da zagotovi tudi ženskim potomcem pravico do prestola, je izdal Karel VI. »pragmatično sankcijo«, ki jo je dal potrditi vsem sosednim vladarjem.

Za Karlove vlade so dobili obrtniki in trgovci monopole in privilegije (posebne pravice, n. pr. oprostitev od davkov in drugih bremen). Ker razvoj trgovine ni možen brez dobrih cest, so zgradili lepe ceste čez Semernik (Semering) do Trsta, čez Ljubelj in s Hrvatskega na Reko. Tudi tek Save so uredili in namesto broda pri Črnučah so zgradili trden most. Reko in Trst so povzdignili v prosti luki, t. j. blago se je smelo tja brez carine dovažati.

Marija Terezija (1740.—1780.) je po določbah »pragmatične sankcije« zasedla avstrijski prestol. Ker je bila omožena z vojvodo Francem Lotarińskim, je torej zavladala rodbina habsburško-lotarińska državi, ki ji je pripadal tudi velik del Jugoslovanov.

Večina sosednih vladarjev ni hotela Mariji Tereziji priznati pravice do prestola. Od vseh strani so planili nanjo, a najhujši nasprotnik ji je bil pruski kralj Friderik II. V tej veliki stiski je našla pomoč na Ogrskem, Hrvatskem in v Vojni krajini. Ogrski velikaši so nabrali na svoje stroške več konjiških polkov, a največ oboroženega ljudstva je prihitelo s Hrvatskega. Prišli so polki redne vojske, a pridružile so se tudi hajduške čete, krdela drznega barona Frana Trenka, bogatega graščaka slavonskega. Trenk je oborožil svoje »pandurje« s handžari, samokresi in dolgimi puškami ter jim je pridružil tudi »turško godbo«, predhodnico današnjih vojaških godb.

Marija Terezija se je še precej srečno otresla sovražnikov v tej nasledstveni vojni, kakor tudi v sedemletni vojni, v katero se je zapletla 16 let pozneje; Avstrija je izgubila samo večji del Šlezije, ki jo je morala odstopiti Prusom.

Uprava. Za vlade Marije Terezije so s tako zvanim »terezijskim katastrofom« uredili kmetom davščine in tlako.¹⁾ Na Dunaju so ustanovili čebelarsko šolo, kjer je predaval Slovenec Anton Janša. Takrat so tudi pričeli osuševati Ljubljansko barje in saditi krompir, ki je bil l. 1770. na ljubljanskem trgu prvič na prodaj. Pa tudi čudne ukaze so izdajali kmetom: ovirali so vinarstvo, češ, da obilica vina ni

¹⁾ Prim. J. Vrhovec, Tlaka. (čit. III.)

narodu koristna; posestniki so morali oddajati gosposki gotovo število naloavljenih vrabcev in pozneje tudi krtov, ki so jih smatrali za škodljivce.

V povzdigo trgovine so odpravili veliko mitnic in carino med poedinimi deželami; plovitev po Savi so olajšali s tem, da so odstranili na nevarnih krajih (blizu Trbovelj) skale in kleči; v Trstu so zasuli kos morja in zgradili ondod »Novo mesto«.

Ker se je pravosodje izvrševalo v vsaki deželi drugače, je dala cesarica sestaviti »terezzijski krvosodni zakonik«, ki pa je določeval še krute kazni in nekaj časa dovoljeval celo mučenje.

Na čelu politične uprave je bil direktorij (nekako ministrstvo), ki so mu bile v posameznih deželah podrejene gubernije, tem pa zopet kresijski (okrožni) glavarji.

V duhu prosvetljenega absolutizma (t. j. neomejene samovlade, ki jo vodijo vzvišeni cilji kulture ali prosvete) je Marija Terezija odločila, da je šola »politikum« (t. j. država ima vse posle šolstva v rokah). Po nemškem vzorcu so ustanavljali razne šole: po vaseh trivialke, v mestih glavne šole, v glavnih mestih pa normalke.

Jožef II. (1780.—1790.) je bil sicer delaven, a hlastav vladar, ki je »pred prvim korakom storil že drugega«. Zato tudi v svojih reformah in podjetjih ni imel uspeha. V bojih proti Turkom je sicer stari general Laudon zavzel Beograd¹⁾, posebno ker je slovenski rojak Jurij Vega z bistrumnim vodstvom topništva pospešil padec trdnjave; toda spričo slabega bojnega načrta — armado 300.000 mož so v redki črti razvrstili od Bukovine do Une — vobče ni bila Avstrijcem bojna sreča mila.

Cesar Jožef II. je hotel vse važne državne posle podrediti centralni vladi na Dunaju (centralizem), a tej naj bi bilo uradništvo brezpogojno poslušno (absolutizem). Nemščino je hotel povzdigniti v državni jezik ter zbrisati razlike med raznimi narodi in veroizpovedanji tako, da bi se vsi podložniki čutili le Avstrijce.

Za kmete je bila najznamenitejša reforma, da so povsem odpravili nevoljstvo, ki je bilo še ponekod v veljavi. Ukazali

¹⁾ Prim. narodno pesem »Stoji, stoji tam Beligrad«!

so, da naj kmet ne bo več last »gosposke«, kakor »repa na njivi«, ampak da si sme podložnik prosto izbirati svoj stan, ženiti se po svoji volji ter prepuščati zemljišče kateremu koli nasledniku. Tlako¹⁾ so olajšali v toliko, da so smeli graščaki odslej zahtevati kvečjemu 52 dni tlake na leto.

Jožef II. je dal pregledati »k a z e n s k i z a k o n i k« ter je odpravil postopanje proti čarovnikom. Po njegovem »t o l e r a n č n e m p a t e n t u« so smeli tudi luteranci in pravoslavniki svobodno izvrševati obrede svoje vere ter so dobili vse državljanske pravice. Več podružnih cerkev je dal zapreti ali celo podreti in odpravil je vse tiste samostane, ki se niso bavili s poukom mladeži ali s strežbo bolnikov ali z dušnim pastirstvom.

2. Ludovik XIV., kralj francoski.

Reformacija na Francoskem. Kakor v drugih državah Evrope, tako je razširjanje evangelijske vere tudi na Francoskem povzročilo krvave borbe. Pristaše nove vere, ki so jih tu hugenote imenovali, je posebno kruto preganjala Katarina Medici (izg. Mediči), ki je vladala namesto svojega mladoletnega sina. L. 1572. je povzročila splošen pokol protestantov (šentjernejska noč). Preostalim hugenotom pa je njen naslednik Henrik IV. priznal svobodo veroizpovedanja s posebnim ediktom v Nantu.

Ludovik XIV. Do velike moči in izrednega ugleda se je povzpela Francoska ob času tridesetletne vojne, ko je vodil državne posle kardinal Richelieu (izg. Rišljé). Najbolj pa je zaslovela Francija za vlade samozavestnega kralja Ludovika XIV. (1643.—1715.). Ta vladar se je smatral za vzvišenega nad vse ostalo človeštvo, in država se mu je zdela, da je samo zaradi njega ustanovljena. V svoji naduti domišljavosti se je rad pobahal: L' Etat c'est moi! (izg. Letá se mua, t. j. država sem jaz!). Postave je bil resnično stasite in velike, in še bolj visokostnega ga je delala ogromna lasulja, valujoča mu po ramah. Priliznjenci na dvoru so ga radi imenovali »roi du soleil« (izg. rua di solej, t. j. solnčni kralj).

¹⁾ Prim. Iv. Vrhovec, Tlaka. (Čit. III.)

Sosednjim manjšim vladarjem in knezom je postal francoski dvor nekak vzor: uvajali so francoske običaje in oklepali se francoskega jezika, ki je postal sčasoma vseobči jezik diplomatov.

Tudi v borbah z mejaši, osobito z Nemci, je ostal Ludovik XIV. zmagovit; saj je imel izvrstne svetovalce-ministre, ki so mu uredili izborna vojska in polnili državno blagajno.

Kultura. V dobi samodržca Ludovika XIV. se je blagostanje in prosveta Francoske v marsičem povzdignila. Iz Benetok so prenesli izum izdelovanja stekla in čipk; od Nizozemcev so se naučili umetnega tkanja (gobelini); v Lyonu in Provansi se je udomačila sviloprejka; ladjam so s prekopom odprli prehod iz Atlantskega oceana v Sredozemsko morje (Canal du midi = južni prekop).

Da se more izogniti velikomestnemu hrupu, je dal Ludovik XIV. v okolici Pariza sezidati bajnolepi grad *Versailles* (izg. *Versaj*).

Ta grad je sezidan v slogu *rococo*. Vrtovi krog gradu so umetno pristiženi, in še dandanes drve Parižani vsako prvo nedeljo v mesecu v *Versailles*, občudovat »les grands eaux« (izg. le granzo, t. j. vodomete). V dvorani z zreali (salle des glaces, izg. sal de glas) so l. 1871. Nemci narekovali Francozom mirovne pogoje, l. 1919. pa je ravno v isti dvorani antanta diktirala mir in vojno odškodnino.

V tej dobi je tudi vzcvetelo francosko slovstvo. Najimennejši je bil *Molière* (izg. Moljér), pisatelj veseloiger, ki jih je občudoval ne le Ludovik XIV. in njegovi dvorjaniki, ampak se jim divi še današnje občinstvo.

Vedno vojevanje in razsipno življenje na dvoru francoskem se je nadaljevalo tudi po smrti Ludovika XIV.; zato je država prihajala v vedno večje nepravilike in stiske, ki se je naposled iz njih izcimila velika francoska revolucija.

3. Peter Veliki.

Velika ruska država je še v prvih stoletjih novega veka imela malo stika z zapadnimi državami. Šele ko je zavladal ogromni državi cesar *Peter*, je stopila Ruska v prvo vrsto evropskih velesil. Dokler je bil Peter še premlad za vlado, je vladala zanj njegova slavohlepna sestra *Zofija*. Da bi Petra omrzila Rusom, ga je izročila v vzgojo tujcu, Švicarju *Lefortu*. Ali baš ta slučaj ga je pozneje povzdignil nad druge vladarje ruske; zakaj v občevanju z *Lefortom* se mu je zbudila ljubezen

in spoštovanje do zapadne kulture. Zofija je v svoji vladoželnosti nahujkala tudi carske strelce, da so se uprli Petru. Toda Petrovi privrženci so udušili ustajo. Nato je Peter prevzel sam vladarstvo, slavohlepno sestro pa je dal zapreti v samostan.

Čim je Peter zasedel prestol, je začel povsem preustrojevati Rusko. V boju s Turki je osvojil mesto A z o v ter tako raztegnil meje svoje države do morske obali. Nato je odpotoval v prosvetljene zapadne dežele, da bi bolje proučil njih napredne uredbe. Na Nizozemskem je vstopil celo v službo nekega tesarja, da bi se temeljito izučil, kako se gradijo ladje. Ko je pozneje potoval po Angleškem in ogledoval ponosno mornarico, je navdušeno vzdiknil: »Da nisem car ruski, hotel bi postati angleški admiral!«

Vračajoč se z Angleške, je na Dunaju zvedel, da so se mu zopet uprli strelci, nezadovoljni z njegovimi novotarijami. Ko je udušil upor v Moskvi, je popolnoma nanovo uredil svojo vojsko, ki so mu jo izvežbali tuji častniki. Razen tega je jel ustanavljati šole, uvajal je zapadno nošo in pozival tuje učenjake, da so mu razširjali prosveto v njegovem cesarstvu. Osobito pa se je brigał za pomorsko trgovino. V to svrho je razširjal svojo državo proti Baltiškemu morju na račun Švedske; zaradi tega se je zapletel v dolgotrajno tako zvano s e v e r n o v o j n o.

O tem času (l. 1703.) je tudi položil temelj novemu prestolnemu mestu, ki so ga po njem nazvali P e t r o g r a d¹⁾.

Kot najvišjo oblast za cerkvene posle je uvedel s v e t i s i n o d, a tudi v verskih stvareh je pridržal sebi najvišje poglavarstvo. Ko je srečno končal severno vojno, si je nadel naslov »carja vseh Rusov«. Umrł je l. 1725. za prehladom, ki si ga je bil nakopal, ko je skočil v morje, hoteč rešiti potapljajočega se vojaka. Car Peter je bil preporoditelj Ruske in je položil temelj njeni mogočnosti; zato so mu po pravici nadeli priimek »Veliki«.

4. Propast Poljske.

Ob Visli med rusko in prusko državo se je razprostirala od Baltiškega morja do Karpatov slavna Poljska. Ko je v 14.

¹⁾ Ruski narod ga nakratko imenuje »Piter«.

stoletju izumrl rod P i a s t o v i č e v, so zasedli prestol J a g i e l o v i č i; izmed teh se je posebno proslavil J a n S o b i e s k i v borbi s Turki.

Dasi je bil poljski narod delaven in skromen, vendar je mogočna država vsled slabe notranje uprave propadla. Vso oblast so si namreč sčasoma prilastili plemiči, tako zvana š l a h t a, ki niso plačevali niti davkov niti nosili drugih bremen, pač pa so imeli izključno pravico do visokih cerkvenih in državnih služb. Ko so bili izumrli Jagieloviči, si je šlahhta prisvojila tudi pravico, v o l i t i kralja, ki naposled ni imel skoraj nikakega ugleda več. Vrhovni poveljnik ni bil kralj nego h e t m a n; šlahhta je bila najvišja upravna in sodna oblast ter je volila tudi državni zbor, kjer je mogel najnižji plemič s svojim »l i b e r u m v e t o« (t. j. ugovorom) ovreči sklepe celega zbora. Ker je bil državni zbor mnogoštevilen (štel je do 80.000 članov) ter so prihajali plemiči k sejam oboroženi, je zato včasih kak svojevoljni ugovor »N i e p o z v a l a m!« (t. j. nočem) povzročil celo krvav pretep.

Dočim je bila torej šlahhta skrajno domišljava in samopašna ter si je lastila popolnoma vse pravice, so bili pa ostali prebivalci docela brezpravni, in sicer ne le kmetje, ampak tudi meščani z židi vred. Kmetje so spričo silne tlake in desetine živeli v največji bedi: živež jim je bila zelenjava in kruh, zamesen z otrobi, oblačili so se v kože, a stanovali so v vlažnih jamah skupaj z domačo živaljo. Obrtnost in trgovina po mestih je propadla; kar je bilo še premoženja, se je stekalo v rokah židov, ki so si s svojo pretkanostjo poiskali kupčijskih »zvez« do najvišjega plemstva.

Razrване razmere v notranjosti države je izkoristila posebno sosedna Ruska: carica Katarina II. je s podkupljevanjem spravila na prestol svojega prijatelja S t a n i s l a v a P o n i a t o v s k e g a, ki je bil nekak ruski namestnik na Poljskem. L. 1772. pa je skupno s Prusko in Avstrijo odvezela Poljakom velik del ozemlja, ki so si ga pohlepni sosedje razdelili med sabo, kakor si razdele upniki zadolženo in zanemarjeno kmetijo mejaša.

Šele sedaj so se Poljakom jele odpirati oči: zboljšali so svojo državno ustavo, odpravili nesrečni »veto« ter poklicali tudi zastopnike kmetov in meščanov v državni zbor. Ali bilo

je že prepozno: Prusi in Rusi so jim vnovič (l. 1793.) odtrgali več pokrajin.

Da otmó še ostanek svoje domovine, so Poljaki zasnovali tajno zvezo, ki se ji je postavil na čelo ubožen plemič T a d e j K o s c i u s z k o (izg. Koščjuško). Toda na maloštevilne zarotnike je udarila Ruska z veliko premočjo ter jih (l. 1794.) pri M a c i e j o v i c a h popolnoma premagala. In naslednjega leta so si sosedje Rusi, Prusi in Avstrijci še tretjikrat razdelili ostanek poljskega ozemlja ter tako povsem razkosali poljsko državo.

Kakor drugim zaslužjenim Slovanom tako ie tudi Poljakom šele svetovna vojna zopet vrnila nekdanjo svobodo in samostojnost; a svoboda ni zasijala edino le šlahiti, ampak tudi preprostim slojem poljskega naroda.

IV. Napoleonova doba.

1. Francoska revolucija.

Francija pred revolucijo. Ludovik XV., ki je nasledoval »solnčnega kralja« na prestolu, se ni prav nič brigal za vlado, prepuščajoč državne posle svojim ljubljencem, ki so mu morali iz ljudstva iztisniti kar največ dohodkov. Najbolj so stiskali ubogega kmeta; ne le da so morali opravljati tlako in dajati desetino, so jim nalagali še visoko dohodarino (*taille*, izg. taj) in silno občuten davek od soli (*gabelle*, izg. gabél). Plemenitnikom in višjemu duhovništvu, ki so imeli blizu dve tretjini zemlje, pa ni bilo treba plačevati nikakih davkov razen radovoljnih prispevkov.

Nezadovoljstvo je rastlo med kmeti in meščani od leta do leta, a nezadovoljneže so še posebno vzpodbujali nekateri pisatelji, kakor n. pr. R o u s s e a u (izg. Rusó) in V o l t a i r e (izg. Voltér).

Ko je bila smrt pobrala obsovraženega kralja, ga je nasledoval njegov vnuk L u d o v i k X V I . , ki je bil oženjen z M a r i j o A n t o i n e t t o (izg. Antoaneto), hčerjo cesarice Marije Terezije.

Vojua za svobodo Združenih držav severnoameriških. Baš istega leta, ko je bil Ludovik XVI. venčan za francoskega kralja (l. 1775.), so se uprli angleški naseljenci v Ameriki ter niso

hoteli sprejeti velikih davščin in bremen, ki jim jih je bila naložila Angleška. Pod vodstvom modrega Washingtona (izg. Uošingtna) se je pričela dolgotrajna borba, dokler si niso Američani naposled priborili neodvisnost (l. 1783.).

Francoska je v tej vojni krepko pomagala Američanom proti Angleški. Ko pa so se francoski prostovoljci vrnili iz vojne, so zanesli v svojo domovino bojevitega duha, hoteč strmoglaviti zatiralce. V tem rovarjenju se je posebno odlikoval marki de Lafayette (izg. d'Lafajet), poznejši voditelj narodne garde.

Narodna skupščina. Kralj Ludovik XVI. je bil sicer dobrototen, toda premalo odločne volje, da bi zdržal krmilo v razburkanih valovih. Razmere so se slabšale od leta do leta: velik del zemlje je ostajal neobdelan, uradniki in celo sodniki so postajali podkupljivi, dvorjaniki in njih trabanti so si baje mogli izposlovati zaporna pisma (*lettres de cachet*, izg. letr d'kašé), ki so mogli z njimi spraviti v jetnišnico, imenovano Bastille (izg. Bastij), tudi nedolžnega nasprotnika, ne da bi ga bilo prej sodišče zaslišalo. Kraljica Antoinetta, ki se je vse preveč mešala v vladarske posle, in njeni dvorjaniki so si prilastili vse pravice, a živeli so tako razkošno, razsipno in pohujšljivo, da so jih naposled jeli smešiti celo v gledališčih, kakor n. pr. pisatelj Beaumarchais s svojo satiro »Le mariage de Figaro« (t. j. Ženitev Figarova).¹⁾

Da bi se rešil iz velike zagate, je Ludovik XVI. l. 1789. sklical državne stanovce, ki se niso sestali že nad 150 let, na ustavotvorno skupščino v Versailles (izg. Versaj). Državni stanovi, t. j. zbor plemiške in duhovske gospode, pa se je kar kmalu sporekel z zastopniki meščanov in kmetov, ki so jih tretji stan nazivali. Ker se tretji stan nikakor ni hotel pustiti preglasovati od plemičev in duhovskih velikašev, ki so glasovali po kurijah (razredih), a ne po osebah; zato se je proglasil za edinega zastopnika francoskega naroda.

Narodna skupščina, ki je bila odslej sestavljena le iz zastopnikov meščanov in kmetov, se je kralju odločno po robu

---

¹⁾ Ta igra se je že l. 1789. uprizorila tudi v ljubljanskem gledališču; poslovenil jo je Ant. Linhart z naslovom »Veseli dan ali Matiček se ženi«.

postavila. Ko jim je kraljevi odposlanec zapovedal, naj zapuste zbornico, je zagrmel grof M i r a b e a u (izg. Mirabó) nad njim: »Le bajonetom se umaknemo!«

Ko je zbral kralj vojaštvo za svojo obrambo, so naskočile razjarjene ljudske drhali jetnišnico Bastijo, jo porušile in izpustile ujetnike (14. julija 1789.). S tem dogodkom se je pričela očitna r e v o l u c i j a, in ta dan (14. julij) proslavlja republika še danes kot narodni praznik.

Narodna skupščina je kmalu nato proglasila Francijo za u s t a v n o m o n a r h i j o, ki imajo v njej vsi državljani enake pravice. S tem so odpravili vse predpravice plemenitnikov, in kmetje so se otresli težkih bremen. Razen tega so tudi uvedli porotna sodišča, zaplenili cerkveno premoženje in proglasili versko svobodo.

Pariška poulična sodrga — 8000 oboroženih žensk je koračilo na čelu — je naposled prisilila kralja, da se je preselil iz Versaillesa v Pariz, češ, da ga bodo tu mogli pestiti, kakor se jim bo zljubilo. Tudi narodna skupščina se je preselila v Pariz, in kralj je moral priseči na novo ustavo, ki je močno omejevala njegove pravice. Ali nasilnosti še ni bilo konec; zato je kralj hotel pobegniti v inozemstvo. Toda že blizu meje ga je spoznal neki poštar; pripeljali so ga nazaj v Pariz ter ga najstrožje zastražili.

Smrt kraljeve dvojice. Da bi pomagali kralju iz stiske, sta se Avstrija in Pruska odločili prekoračiti z vojsko francosko mejo. Ker so Parižani menili, da je Ludovik XVI. nahujskal sosednji državi, so vdrle razjarjene tolpe v kraljevi grad Tuilerije (izg. Tülrije), pomorile zvesto švicarsko stražo, a kralja so vtaknile v ječo v stari grad T e m p l e (izg. Tampl).

Narodna skupščina je nato sklenila, da se kraljestvo odpravi in da se Francija izpremeni v l j u d o v l a d o (l. 1792.); a vso oblast je dobil v roke novoizvoljeni n a r o d n i k o n v e n t. Kakor je bila narodna skupščina pod vplivom brezobzirnih j a k o b i n c e v (imenovanih po shajališču v samostanu jakobinskega reda), tako se je tudi konvent moral pokoriti poulični sodrgi, s a n s c u l o t t o m.¹⁾ Okoli 3000 kralju zvestih

---

¹⁾ sansculotte (izg. sankülot), t. j. brez kratkih hlač (culotte), ampak noseč dolge hlače; pokriti so bili z rdečo čepico.

pristašev so pometali v ječe in jih pomorili, a tudi Ludovika samega so obtožili izdajstva domovine. Kralj se je sicer odločno zagovarjal, a narodni konvent ga je vendarle obsodil na smrt, četudi le z enim glasom večine. Dne 21. januarja l. 1793. je izdihnil Ludovik XVI. Capet pod glavosečnico, guillotin o (izg. gijotino — izumil jo je zdravnik Guillotin). Nekaj mesecev pozneje je doletela tudi kraljico Marijo Antoinetto enaka usoda.

Grozovlada. Po kraljevi smrti se je vnela na Francoskem krvava domača vojna. Kdor se je ustavljal voditeljem sirovih tolpe, je zapadel smrti. Najprej so prišli na vrsto zmerni republikanci žirondisti (poslanci iz departmaja Gironde). Tisoč in tisoč glav je odletelo pod guillotino in nebrojno nedolžnih ljudi so postrelili ali pometali v vodo. Med temi grozovladniki so bili najhujši Danton, Robespierre (izg. Robspjer) in Marat (izg. Mará).

Naposled so se krvoločne tolpe iztreznile ter prenehale pobijati in moriti. Izdali so novo (tretjo) ustavo, po kateri so izročili vrhovno oblast nad državo petčlenskem direktoriju in starejšinskemu svetu. K temu uspehu pa je republikancem največ pomagal Napoleon Bonaparte.

2. Napoleon Bonaparte.

Pričetek Napoleonove slave. Napoleon Bonaparte se je spričo svoje odločnosti in vztrajnosti povzpел na prvo mesto Francoske, ki je bila po revoluciji vsa razrvana. Porodil se je na otoku Korsiki, dovršil vojno šolo ter postal poročnik pri topničarjih v francoski vojski. Prvič se je odlikoval, ko so Angleži oblegali trdnjavo Toulon (izg. Tulon).

Po usmrtni kralja Ludovika XVI. so se Avstriji in Prusiji, ki sta pričeli boj s Francozi, pridružili tudi Angleži. Tako se je pričel krvav ples, ki je trajal 20 let; vsled zveze mnogih držav proti Franciji imenujejo te borbe koalicijske (zvezne) vojne. Že v prvi zvezni vojni (1792.—1799.) je postal Napoleon vojskovodja francoskih čet na Italijanskem in, vodeč jih od zmage do zmage, se je polastil tudi dela Kranjskega, Primorskega in Koroškega. Avstrijski cesar Franc I. je moral zategadelj (l. 1797.) skleniti mir v Campo Formio (izg. Kampo Formjo) blizu Vidma: Avstrija je izgubila Belgijo in

Milana, a zato je dobila ukinjeno republiko Benečansko, Istro (z otoki vred) in severno Dalmacijo.

Po tem miru je odjadrал Napoleon s precejšnjo vojsko v Egipt, hoteč uničiti angleško trgovino ob Sredozemskem morju. S seboj je provedel tudi glasovite učenjake in arhitekta, ki naj bi bili Egipt v znanstvenem oziru proučili. Ker pa je angleški admiral Nelson (izg. Nelzn) pri Abukirju (blizu Aleksandrije) premagal francosko brodovje in ker so tudi doma potrebovali izvrstnega vojskovodje, se je moral Napoleon vrniti na Francosko.

Napoleonove vojne. Na poziv Angleške in s podporo Ruske je pričela Avstrija kmalu nato (1799.—1801.) drugo zvezno vojno proti Francozom. Zavezniki so bili sicer izpočetka zmagoviti; ko pa se je Napoleon vrnil iz Egipta, se je takoj preokrenila bojna sreča. Slavni vojskovodja je pobil Avstrijce pri Marengu (blizu Genuje) in tudi na severu Alp so Francozi zmagovito prodrli na Avstrijsko. Avstrijski cesar je zato moral vnovič skleniti mir v Lunevillu (izg. Lünevilu) na severnem Francoskem (blizu Nancyja), prepustivši Francozom vse pokrajine na levem bregu Rena.

Vrnivši se iz Egipta, se je dvigal Napoleon od stopnje do stopnje. Naposled so ga Francozi izvolili za konzula ter mu tako dali vrhovno državno oblast v roke. A ta čast ni zadostovala slavohlepnemu možu: hotel je postati absoluten samodržec. Zato se je (l. 1804.) dal proglasiti dednim cesarjem Francozov.

Ali tudi francoska krona ni zadoščala Napoleonu I.; proglasil se je celo za italijanskega kralja. Da bi ukrotili silnega Korzičana, so sklenile Angleška, Avstrija in Ruska tretjo zvezo (l. 1805.), ki pa se tudi to pot ni obnesla. Napoleon I. je prihitel z veliko vojsko na južno Nemško, kjer je kapituliral (se vdal) avstrijski general Mack (v trdnjavi Ulm). Nato je hitel ob Dunavu navzdol, zasedel Dunaj ter udrl na Moravsko. Tu je zadel pri Slavkovu ob zbrane Avstrijce in Ruse ter jih docela porazil. V tej krvavi bitki sta bila razen Napoleona I. prisotna tudi avstrijski cesar Franc I. in ruski car Aleksander I.; zato jo tudi imenujejo »trocesarsko bitko«.

Tudi v slovenske dežele so prišli Francozi za tretje zvezne vojne: zasedli so Celovec, Ljubljano in celo Spodnji Šta-

jer. Povsod so terjali velike kontribucije (v Ljubljani n. pr. tri milijone kron).

Po porazu pri Slavkovem je Avstrija sklenila v Požunu (Bratislavi) mir, ki je bil zanjo skrajno neugoden: odšteti je morala vojno odškodnino (80,000.000 kron) in odstopiti Beneško (do Soče), zapadno Istro, Dalmacijo in Tirole.

Angležem pa Napoleon I. ni mogel do živega; zakaj admiral Nelson je francosko brodovje pri Trafalgarju (blizu Gibraltara) docela uničil. Da bi Angleže na drug način uklonil svoji sili, je ukazal Napoleon »celinski zapor«¹⁾, t. j. nobena angleška ladja ne bi smela v luke francoskih ali s Francozi zvezanih dežel. Tako je hotel Angležem preprečiti vsako trgovsko občevanje z evropsko celino in jim gospodarsko škodovati.

Ob času zveznih vojen se je tudi proslavil slovenski rojak Jurij Vega, ki ni bil samo imeniten učenjak, marveč tudi hraber bojevnik. Izboljšal je topove ter je s svojimi možnarji in havbicami v 12 urah prisilil trdnjavo Fort Louis (izg. For Lui), zgrajeno na nekem otoku sredi Rena, da se je vdala.

Napoleon I. na vrhuncu svoje moči, L. 1809. je Avstrija na svojo pest začela borbo zoper Francoze. Na Tirolskem so se osnovale čete prostovoljcev, ki so pod vodstvom Andreja Hoferja dvakrat pregnali sovražnike iz dežele. A naposled so Tirolci vendarle podlegli premoči; Hoferja so Francozi ujeli ter ga v Mantovi kot upornika ustrelili.

Tudi na Avstrijskem so bile spočetka domače čete zmogovite. Ko je namreč Napoleon I. nižje Dunaja prekoračil s svojo vojsko Dunav, so ga Avstrijci napadli pri Aspernu ter ga prisilili, da se je umaknil. Kmalu nato pa je Napoleon I. izdatno pomnožil svojo vojsko ter je Avstrijce popolnoma porazil.

Tudi ob tej vojni so Francozi poplavalili slovenske dežele.²⁾ Napoleonov pastorek, italijanski podkralj Evgen, je namreč prodril ob Soči proti Predelu in Naborjetu ter zavzel ti važni obmejni postojanki in nato zasedel tudi Celovec. Drug del francoske armade pa je prihitel čez Razdrtó (poč Nanosom) in Logatec ter zasedel Ljubljano. Maršal Marmont (izg. Marmón) je krenil nato preko Celja in Slovenj-

¹⁾ Primerjaj blokado centralnih držav ob svetovni vojni!

²⁾ Prim. Iv. Lahovo povest »Brambovci!« (Čit. IV.)

gradca, čez Velikovec in Grebinj ter je došel, prekoračivši alpske prelaze, celo pred Gradec.

Avstrija je zategadelj morala v Schönbrennu (pri Dunaju) podpisati izredno težke mirovne pogoje: izgubila je velik del slovenskih in hrvatskih pokrajin, kos Gorenje Avstrije in Solnograške so priklopili Bavarski, Galicijo pa je morala odstopiti Ruski in veliki vojvodini Varšavski. Napoleon je dosegel višek svoje slave. Vsa srednja Evropa se je tresla pred njegovo oblastjo, gospodaril je Italiji, kjer se je polastil tudi papeževe države, kakor tudi Španiji, Belgiji, Nizozemski, Švici in velikemu delu Nemčije. Da bi še bolj utrdil svoj vladarski prestol, se je dal ločiti od svoje prve žene ter se je poročil z Marijo Lujizo, hčerjo avstrijskega cesarja Franca I., a svojemu sinu je nadel oblastno ime rimskega kralja.

Napoleonov padec. Samo Ruska se je še drznila kljubovati mogočnemu samodržcu. Ruski car Aleksander I. se zato tudi ni dosti brigal za »celinski zapor« ter je odprl luke angleškim ladjam; vsled tega mu je Napoleon I. napovedal vojno (l. 1812.). Zbral je veliko armado, ki je štela blizu pol milijona vojakov; tudi avstrijski cesar in pruski kralj, dasi nerada, sta mu morala poslati po 30.000 mož pomožnih čet. Rusi so se velikanski vojski spočetka umikali, a ko so se jeli ustavljati, jih je Napoleon I. premaгал pri Smolensku in pri Borodinu. Brez upora so zasedli Francozi Moskvo, in Napoleon se je nastanil v slavnem gradu Kremlju.

A tu je Francoze zapustila sreča. Sam mestni poveljnik Rostopšin je baje dal Moskvo užgati, a kmalu nato je nastopil grozovit mraz. Napoleon I. je torej bil primoran, vrniti se domov. Ali mraz in lakota ter urni kozaki so zadali umikajočim tolike izgube, da je le majhen del silne armade ušel čez ruske meje.¹⁾ Po nesrečnem prehodu čez reko Berzino je zapustil Napoleon I. raztepeno vojsko ter je skrivaj na saneh odhitel v Pariz.

Ruska zima je sicer pobrala Napoleonu I. ogromno izkušenejšega vojaštva, vendar je spravil že čez nekaj mesecev spet novo vojsko na noge. Toda tudi sosednje države so se pripravile. Ruska, Pruska in Avstrija so združile svoje čete ter so Na-

¹⁾ Prim. »Spomini starega Slovence« v J. Jurčičevih »Zbranih spisih« in »Beg francoske vojske z Ruskega.« (Čit. III.)

poleona I. v »bitki narodov« pri Lipskem popolnoma užugale (l. 1813.).

Po tej bitki je zvezna vojska odkorakala naravnost pred Pariz, odstavila Napoleona I. ter ga izgnala na otok Elbo. Na francoski prestol pa so zavezniki posadili Ludovika XVIII., brata nesrečnega Ludovika XVI. Toda slavohlepni Napoleon I. ni ostal dolgo v samoti; ubežal je z Elbe ter brzo zbral precejšnjo vojsko. Ali njegova slava je trajala to pot le 100 dni. Združeni Angleži in Prusi so ga premagali pri Waterloo blizu Bruslja (l. 1815.) ter ga poslali v prognanstvo na skalovit otočič Sv. Helene v Atlantskem oceanu, kjer je umrl l. 1821.

Ob progonu Napoleonovem so se sestali vsi vplivnejši evropski vladarji s svojimi ministri na dunajskem kongresu (l. 1815.), ki je določil Franciji njen nekdanji obseg, a Avstriji je vrnil razen Belgije in zahodne Galicije vse dežele, ki jih ji je bil svojčas ugrabil Napoleon; razen nekdanjih dežel je Avstrija dobila tudi še Lombardijo in Beneško. Da bi Evropi ohranili trajen mir, so ob tej priliki avstrijski cesar, ruski car in pruski kralj sklenili takozvano »sveto alijanco«.

3. »Ilirija oživljena«.

Že spomladi l. 1797. so prišle francoske čete prvič na slovensko ozemlje in v zveznih vojnah so potem še večkrat obiskali Francozi naše pokrajine. Ljudstvo se je seveda zelo balo tujega vojaštva; osobito kraški kmetje so pred njimi podili živino v gozdove in skrivali imetje po votlinah.

L. 1809. pa so se Francozi za dalj časa naselili po slovenskih in hrvaških deželah, ki jih je na dunajskem miru morala Avstrija odstopiti Napoleonu I. Ta je združil Puštriško dolino (na Tirolskem), Gorenji Korotan, Kranjsko, Goriško, Trst, Istro, Hrvaško Primorje, Dalmacijo s Kotorom in Dubrovnikom v eno celoto, ki jo je imenoval »Ilirske pokrajine« (Provinces illyriennes).¹⁾ Francoska Ilirija naj bi bila nekaka vojaška granica, »straža pred vrati dunajskimi«.

Prestolnica Ilirije je bila Ljubljana, prvi vrhovni guverner z oblastjo podkralja pa maršal Marmont, ki je bil miroljuben in nadvse pravičen mož.

¹⁾ Prim. V. Vodnikovo pesem »Ilirija oživljena«!

Za vlade Francozov se je v Iliriji mnogokaj izpremenilo. Z »osnovnim dekretom« so razdelili Ilirijo na sedem pokrajin, podobnih francoskim departmájem, te pa zopet na distrikte in kantone. Na čelu občine je stal župan (*maire*, *izg. mer*). Francozi so uvedli zemljiški davek (*franke*), a odpravili so tlako in desetino. Kmetje odslej niso bili več podložni graščakom, nego gospod in kmet sta bila podrejena istemu državnemu sodišču. Zato so pa po avstrijski oblasti največ žalovali veliki gospodje, a preprosto ljudstvo, ki je bilo spočetka oplašeno in nezaupno, se je kmalu z zaupanjem vdalo v novo francosko upravo.¹⁾

Po Krasu in kranjskih gozdovih se je takrat potikala drhal rokovnjačev, ki so bili ljudstvu velika nadlega. Bogatejši posestniki so iz strahu plačevali razbojnikom prostovoljen davek, da so le imeli mir pred njimi.²⁾ Francoski orožniki so neumorno zasledovali te postopače; v Čičariji so kar ob cesti obešali rokovnjaške razbojnike. Naše ljudstvo se je dolgo hvaležno spominjalo energičnih žandarjev (*frcs. gens d' armes*).

Obrtnikom in trgovcem so dali Francozi popolno svobodo; vsakdo se je smel pečati z rokodelstvom ali trgovino, kakor je sam hotel. Cehi, ki so si dotlej lastile velikih pravic, pa so sploh odpravili.

Tudi v cerkvenih poslih se je marsikaj izpremenilo. Matične knjige so vodili župani, in civilne poroke so se sklepale v »imeņu zakona« pred mairom (županom). Cerkveni obredi so se izvršili šele potem, ko je bila že opravljena civilna poroka. Francozi so tudi opustili več samostanov ter odpravili nekaj praznikov.

Posebno se je francoska vlada zanimala za šolstvo. Vsaka občina naj bi imela svojo narodno šolo, večja mesta pa gimnazijo. V Ljubljani so otvorili (l. 1810.) prvo vseučilišče na slovenskih tleh. V osnovnih šolah je prvokrat zavladala slovenščina kot učni jezik in šele v višjih šolah so se morali poleg materinščine učiti tudi uradne francoščine. Ta začetek sloven-

¹⁾ J. Trdina pripoveduje v svoji »avtobiografiji«: »Napoleona so častili naši ljudje kakor svetnika. Poznal sem častitega starčka, ki je molil vsak dan za njegovo dušo.«

²⁾ Prim. J. Jurčičev roman »Rokovnjači«! (čit. III. in IV.)

skega prepорода je oduševljeno pozdravil gimnazijski ravnatelj, pesnik Valentin Vodnik, v pesmi »Ilirija oživljena«, slaveč vstajenje slovenskega naroda.

Ko je Napoleona I. zapustila bojna sreča v bitki pri Lipskem (l. 1813.), so tudi avstrijske čete vnovič napadle Ilirijo. S Koroškega je pritiskal general Hiller, general Nugent (izg. Nüžán) je prodiral proti Istri, kjer ga je posebno podpiral graničarski kapetan Lazarić, a general Miljutinović je pri Šmarju pod Ljubljano premagal celo samega podkralja Evgena. Tudi v ljudstvu so Francozi začeli izgubljati oporo¹⁾; osobito plemstvo se je z vso vnemo zopet oprijelo Avstrije. Ko se je vdala francoska posadka na ljubljanskem Gradu (5. oktobra 1813.), je prevzel avstrijski general Lattermann začasno vlado ilirskih pokrajin.

Avstrijska vlada je odpravila skoraj vse francoske uredbe v ilirskih deželah. Namesto domačega in francoskega uradništva so zopet stopili nemški birokratje, in nemščina je vnovič zavladovala po vseh uradih in šolah. Vendar pa se je ob času Napoleonove Ilirije vsejalo med hrvatski in slovenski narod seme narodne zavednosti, ki je tekom 19. stoletja dalje klilo in brstelo, dokler ni čez sto let vzrastlo v mogočno drevo jugoslovansko.

B) Probujanje in osvobojevanje Jugoslovanov.

(Od početka 19. stoletja do svetovne vojne).

I. Nova samostojna Srbija.

1. Prvi srbski vstanek in Karadorde Petrović.

Upor zoper dahije. Po delnih uspehih za časa Kočine krajin in po svištovskem miru (1791.) se je za kratko dobo obrnilo Srbom na bolje. Beograjski pašaluk je sicer ostal še nadalje pod turško nadoblastjo, a sultan je podelil Srbom vendarle nekaj avtonomnih (samoupravnih) pravic pod vodstvom srbskih starejšin in knezov, ki jih je volil narod po nahijah (okrugih). Posebno novi beograjski vezir Hadži-Mustafa se je trudil na vse kriplje, da zavladajo zopet znosne in urejene razmere.

¹⁾ Prim. J. Jurčićevo povest »Golida«! (čit. III.)

Ker so v tej dobi j a n i č a r j i, nekdanje jedro sultanove armade, postajali nasilni in prevzetni, tako da niso slušali niti več povelj iz Carigrada, zato jim je beograjski upravitelj sploh prepovedal povratek in naselitev med Srbi svojega okrožja. Za časa miru se je narod takoj oprijel dela, in jelo se je vračati blagostanje in zadovoljnost v deželo.

Ali mirno življenje ni trajalo dolgo. Janičarji so se v veliki množini zbrali v Vidinu ter so odtod napadali beograjsko okrožje. Vezir Hadži-Mustafa je zategadelj dovolil Srbom, da se smeje oboroževati in pod vodstvom svojih knezov zavračati janičarske napade. Ker pa so janičarji postajali po vsej turški državi vedno predrznejši, povzročajoč upore proti carigradski oblasti, zato jim je naposled sultan moral dovoliti, da se povrnejo v beograjski pašaluk. Janičarji so zopet začeli nasilja in ubojstva: ne le da so pobijali srbske prvake, ampak preganjali so tudi vse tiste odlične Turke, ki so se pokazali prijatelje miru in redu. Naposled so usmrtili tudi pravicoljubnega Hadži-Mustafa pašo (1801.), a štirje izmed voditeljev krvoželjnih janičarjev so se polastili vse oblasti. Srbi so nazvali te štiri nasilnike d a h i j e. (Bili so to: Mula Jusuf, Fočić Mehmed-aga, Aganlija in Kučuk Alija.) Razdelili so Srbijo na štiri dele, ki so jim brezobzirno vladali, ne brigajoč se za paše, ne za sultana. Dahije so zbirali krog sebe najhujše razbojnike in ubijalce, iztirali so iz mest carske uradnike in postavili na njih mesto svoje pristaše — k a b a d a h i j e; po vaseh pa so namestili uslužne jim s u b a š e. Vsi ti so se obdajali s krdeli stražarjev (pandurjev) ter odirali ljudstvo tako brezobzirno, da so si v kratkem času nabrali bogastva. Oblačili so se v svilo, jezdarili iskre arabce ter si nadevali dragoceno orožje. Zbog teh nasilstev so zbežali nekateri Srbi v gore med hajduke, ostali pa, ker so bile pritožbe v Carigradu brez uspeha, so se začeli pripravljati na obrambo.

Ko dahije zvedo, da se Srbi pripravljajo na upor, sklenejo pobiti kneze in vse druge srbske veljake. Krvavi pokolj se je začel v januarju l. 1804.; pobili so veliko število najmenitnejših srbskih mož, ostali pa so popustili svoje domove in zbežali.

Karadorde Petrović.¹⁾ Začetkom februarja l. 1804. se je mnogo znamenitih Srbov sestalo v šumadijski vasi O r a š c u; njihov enodušen sklep je bil: boriti se s Turki na žive in mrtvel!

¹⁾ Prim. Karadorde Petrović. (čit. II.)

Znani hajduški harambaša Stanoje Glavaš je predlagal, da si izberejo za vojskovodja Črnega Jurija — Karadorđa Petroviča, in vsi so temu pritrdili.

Karadorđe je bil takrat znan kot umen trgovec. Poprej je bil že nekaj časa v avstrijski vojski ter je bil vaje vojskovanja in hajdukovanja. Ko se je sklenil mir s Turki, se je stalno nastanil v vasi Topoli ter se pečal s kmetijstvom, a kupčeval je tudi z živino. Ko so ga bili uporniki izvolili za voditelja, je bil 52 let star. V prvi mah ni hotel sprejeti ponujenega vodstva, češ, da narod ni izurjen v bojevanju ter se bo kar kmalu vdal Turkom. Navzoči pa zdušno zatrdje: »Ne vdamo sel!« Nato jim Karadorđe pravi, da naj pomislijo, kako bi bil on oster in krut: ubil bi vsakega, kdor bi kaj nepoštenega napravil ali kdor ne bi slušal ali bi hotel celo brate izdati. Tedaj vsi vzkliknejo: »Baš takega nam je treba!« Zdaj se Karadorđe ukloni splošni želji in vsi navzoči prisežejo na križ in evangelij, da se bodo do zadnjega junaško borili in da ne bo med njimi izdajice.

Tako se je začel prvi srbski upor, ki je postavil temelj novi samostojni srbski državi. Vstanek je najprej izbruhnil v kragujevaški Jasenici. Turki so brzo pobegnili iz vasi v trdnjave in mesta. Dahije so se hoteli sedaj mirnim potom pobotati z narodom; a bilo je prepozno. Srbi so naglo osvojili Rudnik in oblegli Valjevo; kmalu nato je padel v srbske roke Šabac in Požarevac, a Smederevo so tesno obkolili. Karadorđe je sedaj zapovedal, naj se vse starešine zbero s svojimi četami pred Beogradom ter ga obsedejo.

Neposlušnim dahijam je bil tudi sultan gorak; zato je poslal bosanskega pašo Bećira z vojsko v Srbijo, da bi uredil spor. Ko so dahije videli, da jim tudi iz Carigrada ni pričakovati pomoči, so neke noči pobegnili iz beogradske trdnjave ter se zatekli v Ada-Kalé (otok na Dunavu). Turški vezir Bećir je sedaj vkorakal v Beograd, a Srbi so zahtevali od njega dahijske glave. Bećir je zato naročil adakalskemu zapovedniku, naj izda dahije Srbom, ki so poslali na otok vojvoda Milenka Stojkoviča z nekaterimi vojniki. Ti so pobili dahije in prinesli v Beograd glave teh štirih okrutnežev.

Bojevanje s sultanom. Ko so bili dahije odstranjeni, je začel Bećir paša prigovarjati Karadorđu, naj razpusti svoje čete, da se povrne mir v deželo. Ali Karadorđe ga ni hotel slušati, mar-

več je poslal v Carigrad poslanca, zahtevajoč, da odslej Srbi sami sebe upravljajo, da imajo svojega starešino, da naj bodo v mestih poleg turških posadk tudi srbski vojaki, in za vse to bi se Srbi obvezali plačevati Turkom davek v novcih.

Sultan ni hotel o teh zahtevah ničesar čuti, smatral je to kot očiten upor ter je zato naročil obmejnim pašam, da naj udarijo na Srbe. Toda Srbi se niso dali uplašiti, in tako so se začele s sultanovo vojsko ljute borbe, ki so trajale skoraj 9 let. Najprej udari H a f i s - p a š a iz Niša na Srbe, a na polju I v a n k o v c u (blizu Čuprije) ga pričaka M í l e n k o S t o j k o v i ć s svojimi četami, ki vržejo Turke nazaj proti Nišu (1805.), kjer je Hafispaša umrl za ranami. V naslednji zimi so Srbi osvojili večji del Moravske doline ter so tu napravili jake okope, D e l i g r a d imenovane.

V prihodnjem poletju (1806.) je turška armada prodrla iz Bosne, a Karadorđe jo je popolnoma porazil na M í š a r u (blizu Šabca); padel je poleg obilo drugih Turkov tudi njih poveljnik Kulin-kapetan.¹⁾ Turki so se sedaj pokazali Srbom spravljlivejši ter so zato tudi ugodili zahtevam srbskega odposlanstva, ki je pod vodstvom P e t r a I č k a prispelo v Carigrad. V premirju so ugodili Srbom skoraj v vseh zahtevah po samoupravi.

Toda sklenjeni dogovor ni ostal dolgo v veljavi; že jeseni istega leta (1806.) so Srbi na prigovarjanje Rusov prijeli zopet za orožje ter z naskokom zavzeli B e o g r a d in kmalu nato tudi Šabac. Odslej so Srbi v vseh vojnah, ki so se pletle med Rusi in Turki, zvesto stali ruskim bratom ob strani. S tem pa so se zamerili Avstriji, ki je tekmovala in nagajala Rusiji, kolikor je mogla.

L. 1809. so začeli Srbi na ruski poziv novo krvavo bojevanje, in sicer so napadli Turke v dveh smereh. Karadorđe je udaril na jug ter srečno prodril do Novega Pazara (v Stari Raški Nemanjićevi). Vzhodno srbsko krilo pa vsled nesloge med vojvodi ni bilo tako srečno. Pred ruskim napadom je varoval Turke Dunav, ki je baš takrat mogočno narastel; zato so z vso silo

---

¹⁾ Srbski guslar Filip Višnjic, živeč ob času prvega vstanka, je opeval v divnih svojih pesmih upore zoper dahije in tudi slavno bitko na Mišaru.

napadli in porazili srbske čete pred Nišem, potisnivši jih nazaj na Deligrad.

Vojvoda Štefan Sinđelić se je s 3000 možmi ukopal na brdu Čegru pred Nišem. Več dni se je junaško ustavljal turški premoči. Ko pa plane vsa turška vojska iz Niša nad maloštevilne srbske junake, zapali Sinđelić v okopih nagrmadeni smodnik ter vrže tako v zrak s seboj vred tudi na tisoče dušmaninov. Iz srbskih črepinj so pozneje Turki sezidali Čelc-kulo (t. j. stolp mrtvaških glav).

Kakor navadno ob nesrečah so tudi sedaj posamezni srbski vojvode dolžili drug drugega zaradi neuspehov. Posebno huda očitanja so letela tudi na Ruse in na Karađorđa; ta pa se je ravno v najtežjih trenutkih pokazal kot energičnega moža in odličnega stratega: vzdolž Morave je utrdil močno bojno črto (prim. »fronte« v svetovni vojni!) ter tako ustavil nadaljnje prodiranje Turkov. Medtem so tudi ruske čete udarile na jug črez Dunav ter si osvojile pokrajino ob dolenjem Timoku (pri Kladovu in Negotinu). Karađorđe je nato udaril s srbsko vojsko, pomnoženo z Rusi, proti jugu ter potolkel Turke pri V a r v a r i n u (l. 1810.). Odtod se je obrnil na bosansko mejo ter z zmagovitimi šumadijci porazil tudi to turško armado pri L o z n i c i.

Uprava uporne Srbije. Glavni poveljnik vseh vstašev je bil Karađorđe; a poleg njega so si tudi ostali srbski vojvode lastili velikih pravic ter so bili precej neomejeni gospodarji v svojih okrožjih (federativna uprava). O najvažnejših vprašanjih pa so se starešine in vojvode posvetovali na n a r o d n i s k u p š č i n i; ta je l. 1808. tudi sklenila prvo ustavo za osvobojeno Srbijo. Ustava je določala Karađorđu vrhovno gospostvo, ki se ima ohraniti tudi njegovem potomstvu, a on je moral kot soodločujočo oblast priznati »D r ž a v n i s a v e t« («Praviteljstvujuščij sovjet«, po ruskem zgledu tako imenovan).

V naslednjih letih so stremili srbski vojvode za tem, da bi postali v svojih okrožjih enakopravni gospodarji Karađorđu, a ta naj bi bil vladar šumadije. Nasprotno pa je hotel Karađorđe ohraniti in utrditi edinstvo in enotnost države (centralizem), pobijajoč oligarhične (vladohlepne) težnje ostalih vojvod.

V januarju l. 1811. se je zbralo 66 srbskih velikašev na skupščino v Beograd, da razčistijo te nevzdržljive upravne razmere. Sklenili so n o v o u s t a v o, ki je uredila državo po Karađordevih centralističnih nazorih. Karađorđa so priznali za vrhovnega vladarja ter prisegli njemu in njegovemu potomstvu zve-

stobo. V »Državnem svetu« je bil Karadorde predsednik, a »Savet« je izvolil posebno »vlado«, ki je štela 6 ministrov. Minister prosvete je bil znameniti pisatelj *Dositije Obradović*, ki se je mnogo trudil za otvoritev šol po mestih in večjih vaseh; žal, da je ta znameniti pisatelj-šolnik umrl že prvo leto svojega ministrovanja (l. 1811.)

2. Bukareški mir in propast Srbije l. 1813.

Bukareški mir. Ko se je l. 1812. razvnela silna borba z Napoleonom I., so morali Rusi misliti na pomirjenje s Turki. Zato so sklenili v *Bukarešti* mir (1812.), kjer so kot zavezniki Srbov ugotovili nastopne pogoje: Turki zopet zasedejo Srbijo s svojim vojaštvom, ki pa ne sme na prebivalstvu povzročati nikakega nasilja in osvete; v vseh osvobojenih okrožjih naj sodijo še nadalje domači knezi, ki tudi pobirajo davek ter ga od dajejo paši; Turki se smejo naseliti samo v mestih.

Propast Srbije. V juliju l. 1813. so udarili Turki pod vodstvom velikega vezirja *Huršid-paše* s treh strani na Srbijo. Toda Srbi niso hoteli brez borbe prepustiti sovragu svoje jedva osvobojene domovine. Oprezni Karadorde je hotel zbrati vse srbske čete na enem mestu, v soteskah pri Nišu, kjer bi se jim naj priključil tudi junaški hajduk *Veljko* s svojo posadko iz *Negotina*. Ali med srbskimi vojvodi ni bilo edinstva; vsak je hotel v prvi vrsti braniti le svoje lastno okrožje. A baš ta razcepljenost v obrambi je postala usodna Srbiji. Vsa ta razdvojenost je tako užalostila dalekovidnega Karadorđa, da je skrušen in bolan obležal v *Topoli*.

Turki so najprej navalili na hajduka *Veljka*, ki jim je iz *Negotina* delal s svojimi junaki obilo preglavice. Oblegli so trdnjavo ter obsipali z ognjem vrlo posadko. A *Veljko* ni držal križem rok; krepko jim je odgovarjal s topovi; ko pa mu je zmanjkało krogel, jih je dal ulivati iz nabranih kovin, nazadnje celo iz srebrnih novcev. Ko je nekega jutra pregledoval nasipe, pa ga smrtno zadene sovražna krogla (18. julija 1813.). Zadnje besede *Veljkove* so bile: »Držite se!«¹⁾

Ko so se Turki polastili *Negotina* in zasedli *Krajino*, so z vso močjo udarili na *Pomoravje*. Tu so se Srbi dalje časa ustavliali na *Deligradu*, a pred *Beograd* je prispel *Karadorđe*, ki je

¹⁾ Prim. *Vuk St. Karadžić*, *Hajduk Veljko Petrović*. (Cit. III)

medtem že zopet okreval. Toda bilo je prepozno: turška vojska je pustila Beograd ob strani ter je prodirala proti Smederevu (ob Dunavu), hoteč tako zajeti srbske čete. Zdaj je tudi Karadžorđe izgubil upanje in je zbežal preko Dunava v Zemun (21. septembra 1813.), kjer pa so ga Avstrijci zgrabili in zaprli. Tudi drugi vojvode in velik del vojske je poiskal zavetja na avstrijskih tleh, ostali pa so ušli v gore med hajduke ali pa so jih posekali turški handžarji.

Strašno je divjala turška drhal po poraženi Srbiji; požgane cerkve in vasi, razmesarjena trupla, porušeni domovi so kazali, kako kroči turška pest uporne »davre«! Ko pa so se Turki polastili Beograda, so v Carigradu kar tri dni zapored pokali topovi in naznanjali zmago. Turške čete so hodile od vasi do vasi po Srbiji, pobirajoč seljakom orožje in pobijajoč vse seljake, ki se jim niso brezpogojno uklonili. Seveda je marsikje zavrela kri obupanim Srbom, ki so se tekom zadnjega desetletja že odvadili suženjskega jarma. Najznamenitejša je buna *H a d ž i - P r o d a n o v a*, ki je buknila prihodnje leto (1814.), a so jo Turki krvavo udušili.

Tistim Srbom pa, ki so se vsaj na videz zopet sprijaznili s turškim gospostvom, so naklonili Turki precejšnje oblasti, kakor n. pr. Milošu Obrenoviću, ki so ga postavili celo za kneza v Rudniku.

3. Drugi srbski vstanek in Miloš Obrenović.

Drugí srbski upor. Neznosna je postala beda srbskega prebivalstva po udušenem prvem uporu. Posebno okrutno so začeli divjati Turki nad Srbi, ko je Avstrija v jeseni l. 1814. izpustila Karadžorđa in druge internirane srbske veljake, ki so se nato izselili na Rusko, kjer so jim slovanski bratje dali gostoljubno zavetje v Kišinjevu. Turki so se namreč bali, da se bodo ob ugodnem trenutku ti emigranti (begunci) vrnili v Srbijo ter se postavili na čelo novim uporom.

Zato turška nasilja niso poznala mejá. Turki so iztikali po srbskih hišah ne le za orožjem, marveč jemali so tudi obleko, denar in kar se je dalo odnesti. Seljaki so skrivali svoje imetje po gozdovih in votlih drevesih, a sovraži so bili kmetom za petami ter jih pobijali in nečloveško trpinčili: navezovali so jih ra ražnje in žive pekli, dojenčke so z noži mesarili in samo

enega dne so igumana Pajsija ter 36 mladeničev žive na kole natakli. Junaškega Stanoja Glavaša so na neki svatbi ubili in njegovo glavo v Beogradu javno napičili na kolec

Zdaj se je tudi zmerni knez Miloš Obrenović zbal za svojo glavo ter je gledal, da se izmuzne iz Beograda. Nalašč nakupi pri beograjskem paši perila ter ga prosi za dovoljenje, da bi šel domov po denarja. Ko pride Miloš k svoji obitelji, ga pozovejo najveljavnejši srbski možje, naj se postavi na čelo novemu vstanku. Miloš jim odgovori, da si še premisli, a jim hoče dati točen odgovor na cvetno nedeljo pri cerkvi v vasi Takovo. Ko napoči napovedan dan (11. aprila 1815.), obznani zbranemu narodu, da sprejme ponujeno vojvodstvo ter da prično nov upor.

Vstanek se je brzo razširil po vsej Srbiji, in mesto za mestom se je vdajalo zmagovitim srbskim četam, ki so jim prihiteli na pomoč tudi številni begunci izza prvega upora. Sultan je poslal dve armadi nad upornike: ena je prodirala iz Niša, druga pa iz Bosne. Toda Srbi so ostali zmagoviti ter so turško vojsko, ki je prekoračila Drino, pri Dublju popolnoma porazili (14. julija 1815.).

Ker se je tudi Rusija, mogočno okrepljena po Napoleonomem porazu, postavila odločno na srbsko stran, so morali Turki skleniti premirje, ki je določalo: Turki smejo ostati samo v mestih, a tudi tam bo poleg muslimanskega sodnika povsod še srbski knez; Miloš Obrenović ostane vrhovni knez Srbije; davek pobirajo srbski knezi sami ter ga izročajo turški oblasti; tudi srbske ujetnike so morali Turki izpustiti. Tako so Srbi v drugem vstanku dosegli precejšnjo samostojnost, in samo po mestih so se še šopirile turške posadke.

Karadordeva smrt. Miloš je brezobzirno delal na to, da postane neomejen vladar v Srbiji; zato je tudi z vso silo zatrl vsak poskus drugih srbskih vojvod, da bi prišli poleg njega do posebne veljave. Več srbskih velikašev je brezobzirno izročil beograjskemu paši, da jih je kot upornike pomoril. Ko se je l. 1817. vrnil Karadorde iz Rusije, je tudi njega Miloš smatral kot nevarnega tekmeca, ki bi mu utegnil vzeti prvenstvo v Srbiji. Zategadelj je naročil svojemu pristašu Vujici Vulićeviću, naj ga ubije. Njegovi ljudje so ga res v noči na 13. julij (1817.) umorili,

a njegovo glavo so poslali beograjskemu paši, ta pa nato sultanu v Carigrad. Truplo Karađorđevo so pozneje prenesli in pokopali v topolski cerkvi.

Miloš Obrenović (1817.—1839.). Ko je bil Miloš odstranil najvplivnejše tekmece, je sklical v Beograd skupščino vseh starešin, ki ga je dne 6. novembra 1817. proglasila za vrhovnega dednega kneza Srbije. Miloš je hotel mirnim potom in s prošnjami pridobiti porto v Carigradu, da bi potrdila pravico Obrenovičev do srbskega prestola in uzakonila samoupravo srbsko. Toda porta se je temu trdovratno upirala, osobito, ker je imela zaslombo v »sveti alijanci«, ki je pod vodstvom nazadnjaškega avstrijskega ministra Metternicha zavirala vse mlade države, hoteče se oprostiti zatiranja in boreče se za svobodo.

Šele ko je v Rusiji zavladal car Nikolaj I. (l. 1825.), so se Rusi proti težnjam »svete alijance« zopet začeli odločneje potegovati za zatirane balkanske narode. Turčija je morala skleniti z Rusi tako zvano **a k e r m a n s k o k o n v e n c i j o** (1826.), ki je priznavala Rusiji protektorat nad Moldavijo in Vlaško, a tudi nad bratsko Srbijo. Ta pogodba je tudi natančneje začrtala določbe bukareškega miru, sklenjenega pred 14 leti: Turki so se morali izseliti iz Srbije, izvzemši večja mesta; Srbiji so se priključile tudi tiste nahije izven beograjskega pašaluka, ki jih je bil osvobodil Karađorđe; priznali so Srbiji svobodo vere, šolstva in trgovstva.

Ker pa se je med Turki in Rusi pletla še nadalje vojna, v kateri je bilo tudi uničeno pri **N a v a r i n u** turško brodovje (1827.); zato so se glede Srbije vse ugodne določbe bukareškega miru začele izvajati šele potem, ko sta Rusija in Turčija sklenili mir v Drenopolju (1829.), ki je prinesel tudi Grčiji svobodo. Leta 1830. je sultan izdal **h a t i š e r i f** (naredbo), ki je priznaval Miloševi rodbini dedno pravico do kneževske oblasti v Srbiji. Srbija je postala **s a m o s t o j n a k n e ž e v i n a**; plačevala je sultanu le nekaj davka ter pustila turško vojaštvo v nekaterih mestih (Beograd, Šabac, Smederovo, Kladovo, Užice). Turške rodbine pa so morale izlepa ali izgrda pobrati šila in kopita ter se izseliti; edino v Beogradu so še nekaj dalje (do l. 1862.) ostali muslimanski meščani.

Uprava srbskih pokrajin. Miloš Obrenović je hotel vladati kot neomejen vladar ter zato ni trpel v državi nikogar, ki bi mu utegnil postati nevaren tekmeč. To svojo brezobzirnost je že pokazal proti Karađorđu, a tudi pozneje (1825.—1826.) je z okrutno roko zatrl upor, ki se je med srbskimi seljaki pojavil proti njegovi upravi. Davščine in druge dajatve se namreč niso za Miloševe vlade zmanjšale; zakaj kakor nekdanji turški oblastniki, so sedaj domači knezi zahtevali trdo tlako in zelo velike dajatve. Ko pa so se seljaki začeli temu protiviti, je Miloš voditelje upornega gibanja brezobzirno pobil; saj je tudi sam kopicil svoje zasebno premočnije s carino in z zakupom prevozne pravice čez reke (Dunav, Savo, Moravo, Kolubaro).

Na pritisk Rusije se je moral naposled Miloš odločiti, da pusti tudi srbskim starešinam vpliv na upravo dežele, ker so se mu velikaši očitno (Miletina buna) po robu postavljali. Zato je sklical na svečnico (Sretenje) l. 1835. narodno skupščino, ki je sprejela »Sretenjski ustav«. Ta ustava je nekoliko omejila knczove pravice ter določila, da voli narod v skupščino 100 poslancev. Toda niti Rusija, niti Turčija nista bili zadovoljni s »Sretenjskim ustavom«; zato se je tri leta pozneje (1838.) v sporazumu z obema mogočnima sosedoma uvedla nova zakonodajna oblast »Sovjet knjažestva srbskog«. Ta najvišji »savet« je bil sestavljen iz najmenitnejših srbskih velikašev, med katerimi je bilo tudi obilo odločnih nasprotnikov Miloševih.

Ker je Miloš uvidel, da izgubljava vajeti vrhovne državne uprave, se je odpovedal vladarstvu na korist svojemu sinu (l. 1839.) ter se je preselil na svoja obširna posestva, ki jih je nakupil na Vlaškem.

Prva vlada kneza Mihajla. Po izselitvi Miloševi je zavladal njegov bolehni sin *M i l a n*, ki pa je že čez nekaj tednov umrl. Sledil mu je v vladarstvu njegov mlajši brat *M i h a j l o*, ki je premcstil prestol iz Kragujevca v Beograd, a je mogel obdržati državne vajeti samo dve leti (1840.—1842.) v rokah. Starešine so namreč strogo gledali na to, da se vlada po ustavi, in boječ se, da se povrne Miloš, so se začeli sploh odvracati od Obrenovićeve rodbine. *V u č i ć P e r i š i ć*, ki je bil postavljen za svetovalca jedva šestnajstletnemu Mihajlu, se je naposled postavil na čelo upornega gibanja; zato se je mladi knez rajši prostovoljno umaknil ter je zbežal čez Savo v Avstrijo.

4. Knez Aleksander Karadordević.

Po odhodu kneza Mihajla se je na poziv Vučića Perišića zbrala narodna skupščina, ki je izvolila za kneza Karadordevega sina **A l e k s a n d r a** (1842.). Ta je bil rojen v Topoli (l. 1806.), a v Srbijo je prišel šele potem, ko jo je bil zapustil Miloš.

Knez Aleksander je vladal Srbiji 16 let; za njegove vlade se je otvorilo mnogo šol in so uredili sodstvo. Nekaterim večim slikarjem je dal naročilo, da so izvršili slike najznamenitejših mož iz prvega vstanka. V Beogradu so ustanovili livarno za topove, pomnožili so vojsko, jeli so graditi boljše ceste, a na Topčideru so napravili lepe nasade ter ustanovili prvo kmetijsko šolo.

Ko so l. 1848. Srbi na južnem Ogrskem zgrabili za orožje ter skupno z Avstrijci napadli Madžare, je poslal Aleksander na pomoč dobrovoljske čete pod vodstvom hrabrega **Š t e f a n a** **K n i č a n i n a** ter jih tudi z novci izdatno podpiral. Na skupščini v Karlovcih so ogrski Srbi proglasili ujedinjeno **V o j v o d i n o** kot upravno celoto Banata, Bačke in Srema ter so ustanovili posebno patrijarhijo. Za vojvodo so oklicali **Š t e f a n a** **Š u p l j i k a c a**, ki pa je kmalu nato umrl, a za patrijarha so izbrali **J o s i p a** **R a j a č i č a**. Nehvaležni Avstrijci so pozneje pustili vojvodinske Srbe na cedilu, sporazumevši se z Madžari; edino nanovo ustanovljena patrijarhija jim je ostala.

Ko se je bila Rusija zaplela v »krimsko vojno« (1853.—1856.), so Srbijo obkolile turške in avstrijske čete, da ne bi morda tudi srbski narod zgrabil za orožje ter hitel bratom na pomoč. Odslej so smatrali Srbijo, da stoji pod zaščito velevlasti.

Aleksandru je bilo vladanje posebno otežkočeno, ker je imel Miloš Obrenović še vedno dosti pristašev med velikaši, ki so si želeli njegovega povratka na srbska tla. Tudi mlajši rod, ki se je navzel na visokih šolah duha zapadne kulture, je stremil po novih uredbah: hotel je po zapadnih vzorih imeti svojo stalno »skupščino«, ki bi ji bili poverjeni vrhovni državni posli.

Knez Aleksander je ustregel tem zahtevam ter sklical 30. novembra 1858. tako zvano »**s v e t o a n d r e j s k o** **s k u p š č i n o**«. Skupščina pa je sklenila, da se Aleksandru odvzame vladarstvo ter se zopet pokliče na prestol Miloš Obrenović. Knez Aleksander se je umaknil s svojo rodbino iz Srbije ter je

živel še dolgo med banatskimi Srbi, kjer je umrl v Temešvaru l. 1885.

5. Povratek Obrenovičev.

Druga vlada kneza Miloša. Miloš Obrenović je živel izven Srbije skoro dvajset let. Ko ga je »svetoandrejska skupščina« zopet izbrala za kneza ter se je vnovič vrnil v domovino (januarja l. 1859.), je bil Miloš priletan mož. Za njegove vlade se je izredno povzdignil ugled »narodne skupščine«, ki se naj bi sestajala vsako leto, omejujoč vpliv »saveta«, poedinih velikašev, kakor tudi kneza samega. Milošu so bili dnevi šteti; umrl je drugo leto svojega vladarstva (1860.) ter so ga pokopali v saborni cerkvi v Beogradu.

Mihajlo drugič na prestolu. Miloš je zapustil vlado svojemu sinu Mihajlu, ki ga je še za svojega življenja proglasil za naslednika, ne brigajoč se, da je temu nasprotovala porta carigrajska. Tako je knez Mihajlo zavladal drugič Srbiji (1860.—1868.); glavni smoter njegovega prizadevanja je bilo ujedinenje srbskega naroda. In baš takrat je bila ugodna prilika, da se Srbija politično okrepi in svojo svobodo zagotovi. Prijateljska Rusija se je že zopet začela krepiti po porazih, zadobljenih v krimski vojni; nasprotno pa je ginil vpliv Avstrije, ki je bila tepena na italijanskih bojiščih (l. 1859.), in tudi Turčijo so oslabili notranji nemiri.

V tej dobi notranjega dela je v Beogradu nenadoma vzplamtel prepir med Srbi in turško posadko, ki je iz beograjske trdnjave celo začela obstreljevati mesto (v juniju 1862.). Da se omeji nevaren prepir, so se sestale velevlasti na razgovor v Carigradu; tu sta Ruska in Francija krepko podpirali srbske težnje, dočim sta jim Anglija in Turška nasprotovali. Končno so sklenili, da morajo turške posadke zapustiti **U ž i c e** in **S o k o**, v ostalih večjih srbskih mestih pa še ostanejo turške garnizije.

Toda knez Mihajlo je smotreno nadaljeval svoje delo za popolno neodvisnost Srbije. Sklenil je zveze s sosedi, s Črno goro, z bolgarskim emigrantskim komitetom (odborom beguncev) in z Grčijo; njegovi agenti (najemniki) so živahno delovali po Bosni in Hercegovini, po Albaniji in Macedoniji: sploh, pripravljal se je na resen končni obračun s Turško. Vele vlasti so sicer nasprotovale živahni agitaciji Mihajlovi, a sultan je, boječ se hujših za-

pletljajev, poslal l. 1867. Srbom f e r m a n (pismo), s katerim je odredil, da se turška vojska izseli iz B e o g r a d a, Š a b c a, S m e d e r e v a in K l a d o v a.

Žal, da Mihajlu ni bilo usojeno, da bi uresničil velike načrte o osvobojenju balkanskih narodov izpod turškega jerobstva. Dne 29. maja 1868. je v Košutnjaku (vrtu v beograjski okolici) zlikovska roka končala knezovo življenje; pokopali so ga poleg očeta v saborni cerkvi beograjski.

6. Knez in kralj Milan.

Vladarski namestniki. Precej po smrti kneza Mihajla se je sestala v Topčideru narodna skupščina, ki je izbrala (1868.) za kneza M i l a n a, vnuka Jevrema Obrenovića, ki je bil mlajši brat Milošev. Ker je bil Milan še mladoleten, so v njegovem imenu upravljali državo do l. 1872. trije n a m e s t n i k i.

Že drugo leto uprave (1869.) so sklicali vladarski namestniki Veliko narodno skupščino v Kragujevac, kjer so sprejeli novo u s t a v o. Razen odredb, ki so določale pravice vladarjeve in ministrov ter tudi prava oblasti in naroda, se je sprejela določba, da se mora skupščina sestajati vsako leto ter v dogovoru z vlado sklepati zakone.

Prva srbsko-turška vojna. Ko se je leta 1875. dvignila zatirana raja v Hercegovini proti Turkom, tudi bratje v Srbiji niso mogli držati križem rok. Zato je knez Milan napovedal (20. junija 1876.) Turčiji vojno. Srbska vojska se je junaško borila na Drini, Javoru, Deligradu in Timoku. Ker pa so Turki navalili s silno premočjo ter so bili dobro oboroženi, so se morali Srbi začeti umikati. Na teh umikih so bile najljutejše borbe na D e l i g r a d u in pri Š u m a t o v c u. Turki pa so po stari navadi požigali sela in tudi mesta (n. pr. Aleksinac, Zajecar i. dr.). Šele ko je ruski car zapretil Turkom s svojo vojsko, so sklenili s Srbi premirje ter se umaknili s srbskega ozemlja.

Rusko-turška vojna. Na pomlad prihodnjega leta (v aprilu 1877.) pa je Rusija udarila z veliko silo na Turke z namenom, da osvobodi B o l g a r e izpod turškega ižesa.¹⁾ Rusi so spočetka naglo napredovali, dokler jih ni O s m a n - p a š a za ne-

¹⁾ Prim. S. Gregorčičeva pesem »Hajdukova oporoka«. (Čit. II.)

kaj časa ustavil pred Pleвно, kjer se je ukopal v trdnih okopih. Da pomaga bratski ruski armadi na njenem desnem krilu, je na zimo istega leta (koncem novembra 1877.) tudi Srbija napadla Turčijo. Ker je že v prvi srbsko-turški vojni Avstrija zabranila Srbom pohod v Bosno in Hercegovino, češ, da spadajo te dežele v njene interese; zato je tudi tokrat prodirala srbska vojska na vzhod in na jug. Tekom nekaterih mesecev so srbske čete osvojile Niš in Pirov ter prodrle do Sofije, a južno krilo je zavzelo Leskovac, Vranje in Kuršumlijo ter so čete dobrovoljcev prodrle do Gračanice na Kosovem.

Medtem je ruska vojska prikorakala do pred vrat carigrajskih; zato je morala Turška skleniti mir v San-Stefanu. Na san-stefanskem miru je bila ustvarjena Velika Bolgarska, kateri naj bi razen današnje Bolgarije pripadala tudi cela Makedonija in velik del Stare Srbije. Na kongresu pa, ki se je kmalu nato sestal v Berlinu, je ostala Ruska precej osamljena ter ni mogla prav izkoristiti vojnih uspehov. Najvažnejši ukrepi berlinskega kongresa so bili: Srbiji so se priklopili štirje okruzi (niški, topliški, pirotski in vranjski), ki jih je bila v vojni prisvojila; oprostila se je vsakršnega davka, ki ga je dotlej plačevala Turčiji, in postala je povsem neodvisna kneževina. Črni gori, ki se je krepko udeleževala v obeh vojnah, so priznali neodvisnost ter jej priklopili precej ozemlja, osobito v primorju z mestom Barom vred. Avstrijsko-Ogrsko so pozvali, naj napravi red v Bosni in Hercegovini ter so ji izročili obe deželi v začasno upravo. Bolgarija je postala kneževina pod vrhovno oblastjo turško, a na prestol so ji posadili trdega Nemca Aleksandra Battenberga, vkljub temu da je za bolgarsko osvobodjenje tekla samo slovanska kri.

Proglašenje kraljevine. L. 1882. je narodna skupščina proglasila Srbijo za kraljevino, in Milan Obrenović je tako postal prvi srbski kralj. Srbski narod je navdušeno pozdravil ta ukrep, nadejajoč se, da se z njim povzdigne moč države. Toda notranje borbe, ki so baš takrat ljuto zavladaile med političnimi strankami, so ovirale vsak izdaten napredek. Posebno so se razmere poostrele, ko se je kralj Milan postavil odločno proti najmočnejši stranki radikalcev. V vzhodnih krajih, posebno v okolici zajječarski, je prišlo naposled do očitnega upora, ki ga je Milan s silo zatrl ter dal voditelje radikalne stranke pozapreti.

Srbsko-bolgarska vojna. Na berlinskem kongresu so razen kneževine Bolgarske ustvarili tudi pod turško upravo stoječo *Vzhodno Rumelijo*. Ta bolgarska pokrajina se je hotela združiti s svojimi samostojnimi brati v skupno državo, a je pri tem naletela na odpor srbskega kralja Milana, ki je kar na lastno pest hotel preprečiti, da bi Bolgari preminjali berlinski dogovor. Zato je napovedal (novembra 1885.) Bolgarom vojno: toda Bolgari so ojačili svojo vojsko s četami iz Rumelije ter tako s premočjo porazili Milana pri *Slivnici*, da se je moral umakniti tudi iz *Pirota*. S posredovanjem velevlasti se je bil sklenil med protivnikoma mir, po katerem je Srbija obdržala dosedanje ozemlje, a Bolgariji se je za stalno priklopila *Vzhodna Rumelija*.

Abdikacija (odpoved). V naslednjih letih je sicer Srbija sklenila novo *ustavo*, ki jo je javno mnenje vedno odločneje zahtevalo. Toda razmerje Milanovo do narodnih predstavnikov je vkljub temu postajalo vedno slabeje in vrhu tega mu je tudi nesoglasje s kraljico *Natalijo* spodkopalo zaslombo med narodom, ki je z mržnjo opazoval avstrofilske (Avstriji prijazne) težnje kraljeve. Vse to je primoralo Milana, da se je odrekel kraljevemu prestolu (22. februarja 1889., torej baš 7 let po proglasitvi kraljestva) ter je oddal vlado svojemu sinu *Aleksandru*, ki je bil takrat jedva 13 let star. Postavil je mladoletnemu kralju tri namestnike (*Jovana Ristića*, *Kosto Protića* in *Jovana Belimarkovića*), a sam je odslej živel največ na Dunaju, kjer je tudi umrl (1901.); pokopali so ga v samostanu *Krušedolu* v *Sremu*.

7. Kralj Aleksander Obrenović.

Po odhodu kralja Milana iz Srbije se je narod nadejal, da bo nastopil prepotreben mir ter da bo kralj spoštoval ustavo in državne zakone. Ali kralj Aleksander je že predčasno (1. aprila 1893.) odvzel vladarskim namestnikom državne posle. Pred narodno skupščino je še istega leta prisegel na *ustavo*, a že naslednjega leta (1894.) jo je zopet ukinil ter tako pogazil svojo prisego.

Zaradi gaženja ustave in zakonov je med narodom zavladalo proti njemu veliko nezadovoljstvo, ki ga je še poglobljalo pogosto zapiranje veljakov in zaupnikov narodovih. O priliki,

ko nista bila v Beogradu navzoča ne njegov oče, ne predsednik ministrstva, se je Aleksander iznenada oženil z D r a g o, vdovo po inženirju Mašinu. Ne le bivši kralj Milan in ministri, ampak tudi častniki, meščani in ves narod so bili nasprotni tej brezmiselni ženitvi. S pomiloščenji zaprtih političnih voditeljev in z obljubami večjih državljanskih pravic je sicer Aleksander trenutno pomiril duhove. Ko pa je zopet ukinil ustavo, ki jo je nekaj časa prej izdal po svoji volji (1901.), in ko sta kraljičina brata-oficirja jela spotakljivo nastopati, so sklenili nekateri častniki in meščani tajno zaroto proti rodbini Obrenovičev. V teh naklepih so jih še podkrepile demonstracije v Beogradu ter ponovni kraljevi državni udar. Ponoči na 29. maja 1903. so udrli zarotniki na dvor in ubili kralja Aleksandra in kraljico Drago. Poginila sta pa tudi kraljičina brata, dva ministra in dva častnika (adjutanta). S smrtjo Aleksandrovo je povsem izmrl rod Obrenovičev.

8. Kralj Peter I. Osvoboditelj.

Po smrti kralja Aleksandra sta se sestali obe narodni predstavništvu (skupščina in senat) ter sta soglasno izvolili za kralja P e t r a I., sina Aleksandra Karadorđevića in vnuka Črnega Jurija. Ob tej priliki so zopet uveljavili ustavo izza vlade Milanove (1888.), a s to razliko, da so ukinili senat.

Dne 8. septembra 1904. je bil Peter Karadorđević v saborni cerkvi v Beogradu slovesno venčan za kralja s krono, ki je ulita iz kovine nekega Karadorđevega topa in, seve, lepo okrašena.

Kralj Peter I. se je rodil 12. julija (29. junija) 1844. v Beogradu kot sin tedanjega kneza A l e k s a n d r a Karadorđevića in kneginje P e r s i d e. V osnovno šolo je začel hoditi v Beogradu, a ko je njegov oče zapustil srbski vladarski prestol, je mladi Peter nadaljeval svoje nauke v Švici in na Francoskem, kjer je bil gojenec slavnoznane vojaške šole v S a i n t C y r u (izg. Sen Sir-u). L. 1870. je vstopil princ Peter kot dobrovoljec v francosko vojsko ter se je tako junaško boril v tedanji francosko-nemški vojni, da je bil odlikovan z redom č a s t n e l e g i j e. Ko pa se je l. 1875. dvignila krščanska raja v Hercegovini zoper nasilne Turke, se je pojavil mladi Karadorđević na čelu vstašev z imenom P e t a r M r k o n j i ć, da se bori z brati »za

krst častni i slobodu zlatnul« L. 1883. se je poročil s kneginjico Z o r k o, hčerko takratnega črnogorskega kneza Nikole, ki pa mu je umrla že l. 1890., zapustivši mu tri otroke: princezino J e l e n o, ki je bila pozneje poročena z ruskim velikim knezom Ivanom Konstantinovičem, kraljeviča Đ o r đ a, in sedanjega kralja A l e k s a n d r a (roj. na Cetinju dne 27. avgusta 1889.).

Ko je l. 1903. poklicala srbska narodna skupščina Petra Karadorđevića iz Ženeve, kjer je živel kot zasebnik, da nastopi prestol, ki ga je utrdil njegov ded Črni Juri, tedaj je izrekel kralj Peter zaobljubo: »Kar je ded začel, to bo vnuk dokončall« In res je bilo vse stremljenje Petra I. obrnjeno na to, do okrepitve ljudstvu narodno zavest ter ustvari podlago za močno, ujedinjeno jugoslovansko državo.¹⁾ Vse to ni bilo pogodu zavistni Avstriji, kjer so tudi slovanski narodi postajali vedno bolj nezadovoljni. Posebno l. 1908. se je razmerje poostrilo, ko je Avstro-Ogrska kar na svojo pest anektirala (si prilastila) Bosno in Hercegovino, ki ju je izročil berlinski kongres samo v začasno upravo. A napetost je dosegla vrhunec, ko so se na Turškem povzpeli na vlado germanofilski (t. j. Nemcem prijazni) mladoturki, ki so svojo mržnjo očitno kazali na slovanskih podanikih krščanske vere.

Balkanska vojna. Kralj Peter I. se je zavedal, da sam ne bo kos mogočnim protivnikom, stoletnim sovragom Turkom na jugu, in oholemu Nemcu na severu; zategadelj je podal roko ostalim narodom na Balkanskem polotoku ter je zasnoval »balkansko zvezo«. Združeni balkanski narodi, Srbi, Bolgari, Črnogorci, Rumuni in Grki, so l. 1912. iznenada z vso silo napadli Turčijo. Srbi so pod vrhovnim vodstvom vojvode Putnika kar na prvi mah zlomili turški odpor. Glavna borba z dušmanini je bila 9. in 10. (22., 23.) oktobra 1912. l. blizu Kumanovega, in že 13. (26.) oktobra je bilo v srbskih rokah tudi Skoplje, nekdanja prestolnica carja Dušana. Medtem ko so zavezni Grki zasedli Solun, je srbska vojska zavzela Bitolj, ter zmagovito prodirajoč preko Albanije, dosegla obalo Jadranskega morja.

Bolgari so v ljutem naskoku najprej vdrli v mogočno utrdbo Lozengrad (Kirkilise), a dne 13. (26.) marca 1913. so po dol-

¹⁾ Prim. Katalinić-Jeretov, Kralju Petru Karadorđeviću! (Čit. III.)

gem obleganju in ljuti borbi nazadnje s pomočjo Srbov zavzeli trdnjavo *Drenopolje* (Odrin). Bežeči Turki so se ustavili šele pri *Čataldži*, zadnji obrambni črti pred vratni carigrajskimi.

V aprilu 1913. so Črnogorci s pomočjo Srbijancev zavzeli trdnjavo *Taraboš* in *Skadar*. Tako so hrabri zavezniki v nekaterih mesecih pognali Turke iz Stare Srbije, Macedonije, Albanije, Epira in Tracije.

Evropa se je čudila tolikemu uspehu balkanskih držav, a najbolj so se divili hrabri in vzorno izvežbani srbski vojski. Severni sosed avstro-ogrski pa je zavistno opazoval nagli pokret male, junaške Srbije; zato je hotel vsejati razdor med balkanske države, ki so s složnim nastopom dosegle tako sijajnih uspehov. To se je sovražni diplomaciji tem lažje posrečilo, ker je sedel na bolgarskem prestolu tujec-Nemec, kralj Ferdinand Koburški. Podkurili so vladohlepju v Bolgariji, ki je hotela razširiti svoje ozemlje do Belega (Egejskega) morja ter do Jadranske obali, češ, da so tod nekdanj vladali bolgarski carji. Po prejšnjem dogovoru bi moral ruski car Nikolaj razsoditi srbsko-bolgarski spor zaradi mej. Toda Bolgari, nahujskani od Avstrije, so julija 1913. iznenada napadli Srbe. Napad je bil sicer silno ljut, a Srbi so ga vzlic temu sijajno odbili. Največji poraz so pretrpeli Bolgari ob bregovih reke *Bregalnice*. Ko so pa od severa pritisnili na Bolgare še Rumuni, so se tudi Turki prikazali izza varnih okopov ter se polastili *Lozengrada* in *Drenopolja*, kjer si je pred nekaj meseci bolgarsko-srbska vojska pridobila toliko slave.

Naposled je bil v avgustu 1913. v Bukarešti sklenjen mir, ki je dal Rumunom ozemlje v južni Dobrudži do črte *Tuturkan* (na Dunavu) — *Balčik* (na Črnem morju). Macedonijo so razdelili na tri dele: *Srbija* je dobila *Skoplje*, *Kumanovo*, *Bitolj* in ozemlje do *Ohridskega jezera*; *Grčiji* je pripadel svet južno od *Prespanskega jezera*, *Solun*, *Kavala*, *Seres*; *Bolgariji* pa so prisodili najvzhodnejši del s *Strumico* in *luko Lagos* (ob Egejskem morju).

Na jesen 1913. se je pogodila tudi Turčija, ki je prepustila Bolgariji ozemlje ob *Marici* z luko *Dedeagačem*, a Grški je odstopila *Epir* z *Janino*, severno *Tesalijo* in *Kreto* ter še več drugih otokov v Egejskem morju.

Končnoveljavni mir po balkanski vojni se je naposled sklenil v Londonu, kjer je Srbija doživela veliko razočaranje. Na zahtevo Avstrije in s pomočjo Nemčije in Italije se je namreč osnovala nova država — Albanija, kateri je Črna gora morala prepustiti Skadar, Srbija pa vse pokrajine ob Jadranskem morju, od katerega je bila tako zopet odrezana.

II. Črna gora.

V začetku 19. stoletja je vladika Peter I. Petrović s svojimi sijajnimi zmagami nad Turki priboril Črni gori faktično (resnično) neodvisnost. Njegov naslednik Peter II., pesnik znamenitega »Gorskega venca«, je bil zadnji metropolit-vladika; zakaj njegov naslednik, sinovec mu Danilo (1851.—1860.) se ni hotel pomenišiti, nego je začel vladati samo kot posvetni knez. Ko je Ruska (in nato tudi Francoska in Avstrija) potrdila njegovo posvetno kneževsko oblast, je Danilo osredotočil vso vladarsko moč v svojih rokah (absolutizem), uklonivši si svobodne gorske rodove. Z veliko hrabrostjo je odbil vse Omer-pašine napade ter je tudi krepko podpiral hercegovske vstaše v bojih proti Turkom, ki so mu naposled (1859.) morali odstopiti Grahovo.

Ko je kmalu nato Danilo bil ubit v Kotoru, mu je nasledoval na prestolu njegov sinovec Nikola (1860.—1918.; umrl 1921.). Za njegove vlade se je Črna gora zopet spopadla s Turki, podpirajoč skupno s Srbi vstaneke raje v Bosni in Hercegovini (1875.) ter nadaljujoč ljute borbe do konca sledeče vojne (1878.). Na berlinskem kongresu so Črnogorcem vnovič priznali neodvisnost ter jim odstopili nekaj novega ozemlja in nekatera mesta (Bar, Spuž, Podgorica, Nikšić, Ulcinj).

Pozneje je dal knez Nikola Črni gori ustavo (1905.) ter je sklical narodno skupščino. Vendar pa je novo parlamentarno življenje povzročilo hude viharje in borbe, ki so se pa precej umirili, ko je Avstro-Ogrska z aneksijo (priklopitvijo) Bosne in Hercegovine zasadila velenemške imperialistične (vladohlepne) kremplje v živo jugoslovansko meso.

Knez Nikola je znan tudi kot skladatelj narodne himne »O n a m, o n a m o« in več drugih pesnitev. Povodom svoje vladarske petdesetletnice (1910.) se je proglasil za kralja.

V balkanski vojni so Črnogorci po stari navadi silovito nabili Turke, ki so jim morali odstopiti zapadni del sandžaka Novi Pazar, (ki ga je l. 1908. Avstrija vrnila Turčiji) s Plevljem ter Peć in Đakovico v tako zvani Stari Srbiji.

III. Jugoslovani pod Avstro-Ogrsko.

(Od l. 1814.—1914)

1. Začetki narodnega preporoda.

Narodno probujanje avstroogrskih Jugoslovanov za časa Napoleoneve »Ilirije« je po ukrotitvi velikega Korzičana zopet zamrlo. Narodi so namesto obljubljenе svobode priborili novih verig in okov, ki so jih vanje vkovale absolutistične vlade. Tudi Avstrija je pozabila na »pravice podložnikov«, ki jih je tako rada naglašala, dokler ji je šlo za nohte. Posebno minister Metternich, ki je po Napoleonovem padcu vodil usodo Avstrije do revolucije l. 1848., ta priznani »kočijaževropski«, kakor so ga radi nazivali, se je odlikoval v tem, da je kar v kali zadušil vsako prizadevanje narodov, doseči večjo svobodo. Kjerkoli se je prikazala le meglica na političnem obzorju, takoj je zbral zagrizeni reakcionarec (nazadnjak) vladarje ali ministre držav ter je z njimi ukrepal o korakih v obrambo »miru in redu«. Med te shode spada tudi ljubljanski kongres (1821.), ki ga je poleg drugih posetil tudi ruski car Aleksander I.¹⁾

Metternich je hotel v političnem življenju uveljaviti načelo, da imajo samo vladarji pravico ukazovati narodom, a ti morajo slepo slušati. Da bi udušil vse kali, ki jih je zatrosila francoska revolucija, so sklenili avstrijski, ruski in pruski vladarji »sveto alijanco« v obrambo »pravice in miru«. Policija je vestno pazila, da ne bi prišle kje črez mejo kake »prevratne« ideje; dijaki zato niso smeli posecati inozemskih vseučilišč, a strogi cenzorji so pazili na vsako sumljivo besedo v knjigah in časopisih.

V upravo je avstrijska vlada zanesla korupcijo (pokvarjenost, podkupljivost), postavljajoč na najvišja uradna mesta nezmožne ljudi, ki so se znali prilizovati vladnim kro-

¹⁾ Prim. Iv. Tavčarjevo povest »Izza kongresa«! (čit. IV.)

gom. Slaba finančna uprava je tirala državo v vedno večje dolgove, brezpravno ljudstvo pa je poleg tlake in desetine moralo nositi še okrutno vojaško breme; vojaška dolžnost je namreč trajala po 14 let, pozneje po 8 let.

Slovenski in srbohrvatski jezik ni imel takrat veljave ne v uradih ne v šolah. Tedanji »šolniki« so vbijali otrokom edinole nemščino, in ubogi učenček je bil hudo kaznovan, ako je spregovoril besedico v materinščini. Nemščina je bila edino priznan državni jezik, in celo v gledališču je bila igralcem prepovedana slovenska govorica. Če je igralec v nemški igri zapel tudi le nedolžno slovensko prigodnico, že so zagriznjeni birokratje slutili vpliv panslavizma.

Ilirski pokret. Ta sistem, da obdrže slovanske narode v duševni temi, se je strogo izvajal ves čas vladanja Habsburžana Franca I. (do l. 1835.); a njegov naslednik Ferdinand Dobrotljivi (1835.—1848.) se v svoji »dobrotljivosti« in spricho rahlega zdravja sploh ni mnogo pečal z državnimi posli, prepuščajoč vojke državne oblasti povsem svojemu ministru Metternichu. Toda baš ta preveliki pritisk na avstrijske Slovane je povzročil, da se je začela v naših pradedih buditi narodna zavest in navdušenost. Ugodno so vplivali na buditev narodne zavesti tudi rodoljubni pisatelji severnih Slovanov, kakor Čelakovski, Šafařík, Kollar, Mickiewicz i. dr.

Tudi med Srbi na južnem Ogrskem se je v tej dobi že gojilo živo zanimanje za narodni jezik; središče temu kulturnemu gibanju je bila »Matica srpska« (ustanovljena l. 1826.), ki je izdajala »Letopis« in druga književna dela. Vsled prizadevanja srbskih rodoljubov, osobito Vuka Karadžića in Dositeja Obradovića, so si Srbi že ustanovili in utrdili svoj književni jezik. Premožni sloji pa so ustanovljali srbske šole in sploh skrbeli za povzdigo narodne prosvete; posebnih zaslug si je pridobil na tem polju metropolit Rajačić, ki ga je narod pozneje izvolil za patrijarha.

Po Karadžičevem zgledu so se tudi na Slovenskem jeli pečati z nabiranjem narodnih pesmi, zbujujoč tako zanimanje za narodni jezik; posebno marljivi zbiratelji so bili: Stanko Vraz, Prešernov prijatelj And. Smolé, poljski izgnanec Emil Korytko i. dr. V tisti dobi (1830.) je začel izhajati v Ljubljani pesniški almanah »Kranjska Čbelica«, ki ji

je bil France Prešeren najmarljivejši sotrudnik. Na vseučiliščih so se zbirali zavedni slovanski dijaki v krožke, ki so dali narodu odličnih učenjakov in pisateljev, kakor Franca Miklošiča, Davorina Trstenjaka i. dr.

Kakor so Slovence pritiskali ob tla Nemci, tako tudi Hrvatom niso Madjari dali prosto dihati. Šele ob času bana Vlašiča, ki je bil iskren prijatelj hrvatskega naroda, se je v hrvatskem saboru po stoletjih prvič zopet začela hrvatska beseda (govor generala Rukavine l. 1832.). Mogočno pa se je povzdignila narodna zavednost po Hrvatskem in tudi Slovenskem vsled prizadevanja dr. Ljudovita Gaja, ki je stremil po tem, da bi se vsi južni Slovani združili v en silen narod s skupnim knjižnim jezikom, češ, le tak mogočen narod se bo uspešno ubranil vseh sovražnikov. Okoli idealnega Gaja so se zbirali zavedni Jugoslovani, nadevajoč si ime »Ilircev«. L. 1835. je začel Gaj izdajati »Narodne ilirske novine«, ki so uvedle blagglasno štokavščino kot književni jezik.¹⁾ Ustanavljale so se »Čitalnice«, ki so največ gojile narodno idejo; a Zagreb je postal duševno središče »Ilircev«, ki je zanje posebno vneto deloval velikaš grof Janko Drašković.

Seveda tudi Slovenci niso ostali hladni ob tolikem ognju narodnega navdušenja na Hrvatskem; pošiljali so pesmi in dopise Gajevim novinam, a najdelavnejši med Slovenci je bil Stanko Vraz, doma iz Slovenskih goric, ki sosедуjejo bratskemu plemenu.

Mogočen ilirski pokret je pokazal Jugoslovanom višje narodne ideale; a bilo je potrebno tudi podrobno delo med narodom, da se zaseje seme narodne zavednosti med preprostim ljudstvom, ki je živelo dotlej še v veliki nevednosti. Na tem polju si je pridobil največjih zaslug pisatelj Anton Martin Slomšek, ki je bodril rojake k snovanju šol ter marljivo spisoval šolske knjige. Tudi poučni časnik »Novice«, ki so začele (l. 1843.) izhajati v Ljubljani, so budile veselje do slovenskega čitanja in s tem narodno zavednost, četudi si urednik še ni upal pokazati prave narodne odločnosti.

Ko se je l. 1846. uprlo na Gališkem ljudstvo šlahčičem ter je ob tej priliki Avstrija zatrla ljudovlado krakovsko, ki je bila zadnji ostanek nekdanjega poljskega kraljestva, so se s

¹⁾ Prim. K's. š. Đalski, Iz »Osvita«. (čit. IV.)

tem pokazala prva znamenja bližnjega viharja, ki je nenadoma prekucnil voz »evropskega kočijaža« Metternicha.

2. Revolucija l. 1848.

Leta 1848. je zavrelo skoro po vsej Evropi. Povsod je ljudstvo zahtevalo, naj vladarji pozovejo iz njegove srede može, ki bodo sodelovali pri zakonodajstvu in državni upravi. Na Avstrijskem je najprej buknilo na Dunaju (13. marca), kjer so burno zahtevali: svobodo, ustavo! Okoreli knez Metternich je pobegnil, in cesar Ferdinand I. je moral sklicati državni zbor, ki naj bi sklepal nove zakone. Najvažnejši ukrep državnega zbora je bil, da se odpravi tla k a i n d e s e t i n a proti primerni odškodnini graščakov. Tudi je cesar dovolil mestom n a r o d n o s t r a ž o ter obljubil t i s k o v n o s v o b o d o. A uporni duh se je vzlic temu širil bolj in bolj. Ko so uporniki na Dunaju ubili celo vojnega ministra L a t o u r j a (izg. Laturja), je cesarski dvor pobegnil v trdnjavo Olomuc, državni zbor pa se je preselil v K r o m e ř i ž na Moravskem. Toda strahovlada prevratnikov na Dunaju ni trajala dolgo; knez W i n d i s c h g r a e t z in hrvatski ban J e l a č i ć sta s svojimi četami brzo udušila vstajo.

Slovensko ljudstvo se je v tej revolucijski dobi ogrevalo največ le za oprostitev desetine in podložništva graščicam, ki so jih začeli ponekod organizovani kmetje tudi s silo napadati, a o kakšni odkupnini za dosedanje obveznosti niso hoteli ničesar slišati. Ljubljčanani so sicer s slavnostno razsvetljava (20. marca) pokazali svoje veselje, da je cesar dovolil razne svoboščine; a pravo duševno vodstvo so prevzeli nekateri prosvitljeni Slovenci na Dunaju, ki so v s l o v e n s k e m p r o g r a m u (29. marca) postavili zahtevo: 1. zedinjenje Slovenije in 2. enakopravnost slovenskega jezika.

Ban Jelačić. Tudi v Zagrebu so povzdignili Hrvatje svoj glas; že 25. marca 1848. sta G a j i n K u k u l j e v i ć sklicala veliko skupščino, ki je kralju svečano predložila svoje želje: da se J e l a č i ć imenuje banom, da se hrvatske zemlje (Hrvatska, Slavonija, Vojna krajina, Dalmacija in Reka) u j e d i n i j o, da dcbi narod samostojno, od Ogrske n e o d v i s n o vlado ter da se odpravi tlačanstvo. Kralj je potrdil barona Josipa Jelačića za bana, ki je nato sklical »zemaljski sabor« ter ga otvoril z

velikim sijajem. Hrvatski sabor je proglašil enakopravnost med Hrvatsko in Ogrsko ter je zahteval priklopitev Vojne krajine in Dalmačije. Tudi srbsko odposlanstvo je prišlo v Zagreb ter sklenilo zvezo s Hrvati. Zoper nasprotno jim Madžare je zbral Jelačić kar na lastno pest 40.000 mož ter udaril z njimi preko Drave. Polastivši se Čakoveca, je proglašil Međimurje za sestavni del Hrvatske, a nato je krenil preko Kaniže in Stolnega Biograda proti Budimu.

Revolucija na Ogrskem. Na Ogrskem se je medtem polastil vodstva državnih poslov odvetnik **L u d o v i k K o s s u t h** (izg. Košut), pomadžarjen Slovak. Kakor nekdanj Tököly in Rakoezi so zahtevali prevratniki neodvisno ogrsko kraljestvo, povsem ločeno od Avstrije. Nova ogrska vlada je samolastno oklicala osvoboditev kmetov, osnovala narodno stražo ter zahtevala, da se morajo vsi ogrski polki vrniti domov, avstrijski pa zapustiti deželo.

Spričo vseh teh burnih dogodkov se je mehkotni cesar **Ferdinand I.** odpovedal prestolu (2. decembra 1848.) ter je prevzel vladarstvo mladoletni **F r a n e J o ž e f I.** (1848.—1916.). Madžari pa niso hoteli priznati Habsburžana za svojega kralja ter so nadaljevali boj proti Avstrijcem. Šele ko je avstrijski vojski stopil na čelo brezobzirni general **H a y n a u**, ki ga je krepko podpiral ban **J e l a č i ć**, in ko je prišla na pomoč ruska vojska pod generalom Paskievičem, je upadel upornikom pogum. **K o s s u t h** je pobral ogrsko krono ter zbežal preko Turške v Turin (v Italiji), kjer je živel do smrti. Uporni general **G ö r g e y** pa se je moral (13. maja 1849.) vdati Rusom pri **V i l á g o s u** (izg. Vilagošu). Veliko upornikov Madžarov je nato pobegnilo na Turško, druge pa je doletela smrt v ječah in na morišču.

Revolucija v Italiji. Tudi v italijanskih provincah **L o m b a r d i j i** in **B e n e š i j i**, ki ju je upravljala Avstrija, so z veseljem pozdravili revolucijsko gibanje. V teh pokrajinah so že dalj časa delovali za narodno ujedinjenje v tajnem društvu »**k a r b o n a r o v**« (oglarjev) in pozneje »**L a g i o v i n e I t a l i a**« (italijanska mladina), ki jo je osnoval republikanec in vneti agitator **M a z z i n i**. Baš takrat je vladal v Sardiniji nekdanji karbonar **K a r e l A l b e r t**, ki je hotel osvoboditi Lombardijo in Benečijo avstrijske nadoblasti ter ujediti Italijo pod sardinsko vladarsko rodbino.

Ko so zvedeli Benečani in Milanci, da je vzplamtela na Dunaju vstaja, sta se tudi ti mesti očitno uprli. Spočetka se je moral avstrijski maršal R a d e c k y unakniti iz Milana pred sardinsko vojsko, ki se ji je tudi pridružil G a r i b a l d i s četo dobrovoljcev iz drugih italijanskih pokrajin. Ko pa je dobil Radecky pomožnih čet iz hrvatske krajine, je porazil kralja Karla Alberta pri C u s t o z z i (1848.). Nato je zopet zasedel Milan ter prisilil sardinske čete, da so se unaknile iz Lombardije. Ko je Karel Albert zopet poskusil bojno srečo (v marcu 1849.), ga je stari avstrijski maršal vnovič premaгал pri N o v a r i. Porazeni sardinski kralj se je nato odrekel prestolu na korist svojemu sinu V i k t o r j u E m a n u e l u II., ki je vsled posredovanja Angleške plačal Avstriji samo vojno odškodnino. Na jesen istega leta je Radecky pokoril naposled tudi Benečijo.

Za avstrijske Jugoslovane je bilo burno leto 1848. vsekakor zelo velike važnosti; zakaj zbudilo je v njih narodni čut in razvnelo navdušenje za pravice in svoboščine narodov. Ko so velenemci povzročili volitve v frankfurtski parlament, so slovenski voditelji pozvali ljudstvo, naj se ne udeleži teh volitev. Pač pa so avstrijski Slovani kmalu nato poslali svoje poslance na s l o v a n s k i k o n g r e s v P r a g o, ki se je izrekel, da bodi Avstrija zveza enakopravnih narodov. Slovenci so na ta zbor poslali 5 poslancev, med njimi tudi Stanka Vraza. V tej dobi je začelo izhajati več hrvatskih in slovenskih časopisov, in v Ljubljani se je ustanovilo — vsaj za kratko dobo — prvo slovensko vseučilišče, kjer so se vršila pravoznanška predavanja.

3. Absolutistična doba.

Absolutistični režim (samolastno vladanje) izza Metternichove dobe je bil tako ukoreninčen v vseh panogah, da svobodoumnejše naprave v revolucijskem letu 1848. niso mogle ostati trajne. Cesar Franc Jožef I. je razpustil (v marcu 1849.) državni zbor, ki se je preselil v Kromežič, ter je oktroiral (iz lastne oblasti izdal) novo u s t a v o, ki je sicer o b e t a l a mnogo svobode in »enakopravnost« narodom, a ostale so le prazne besede brez dejanj. V uradih in šolah je iznova zavladala izključno zopet le nemščina (ozir. tudi madžarščina); čez dve leti pa so

tudi formalno to »papirnato« ustavo preklicali in cesar je zopet prevzel vse vladarske posle v svoje roke (absolutizem).

V tej dobi si je pridobil posebno zaupanje vladarjevo minister B a c h¹⁾, ki je veliko let vodil usodo države v nemškem in absolutističnem smislu. Edino dobro, kar se je v tej dobi izvršilo, je bila o d v e z a p o d l o ž n e z e m l j e, kar so morali že v prevratnem letu (1848.) kmetom obljubiti. Odpravili so tlačko, desetino in graščinsko sodstvo, a kmetje so morali za to plačevati odkupnino in vrhu tega še redne državne davke; zategadelj je marsikateri zabredel v velike dolgove.

S papežem je sklenila Avstrija l. 1855. posebno pogodbo, tako imenovani k o n k o r d a t, s katerim je država odstopila Cerkvi zlasti šolstvo.

Bachov absolutistični sistem je spravil državne finance skoraj na kant, četudi so davki neprestano rasli. Odtujila pa se je Avstrija tudi sosednim državam, a doma so nenemške narodnosti čimdalje težje prenašale to samovoljnost v vladarstvu. Posebno italijanske pokrajine, ki so jih pred leti s silo ukrotili, so očitno kazale nezadovoljnost.

Francosko-sardinska vojna (l. 1859.). To nezadovoljnost je izkoristil sardinski kralj V i k t o r E m a n u e l II. ter je napovedal Avstriji vojno, združivši se s francoskim cesarjem N a p o l e o n o m III., nečakom velikega Napoleona I. Vrhovni poveljnik avstrijske vojske, grof G y u l a y (izg. Džulaj), ni bil kos združenim nasprotnikom, ki so avstrijsko vojsko porazili pri M a g e n t i (izg. Madženti) in S o l f e r i n u. Vsled te nesrečne vojne je Avstrija izgubila plodovito L o m b a r d i j o ter je obdržala v Italiji le še Beneško. Ko je nato G a r i b a l d i priboril V i k t o r j u E m a n u e l u II. tudi še Napolj, Sicilijo in del Cerkvene države, si je nadel sardinsko-piemonteški vladar naslov k r a l j a I t a l i j e (l. 1861.).

4. Doba ustavnih bojev.

Po nesrečni vojni v Italiji je Habsburžan Franc Jožef I. uvidel, da je treba državne vajeti popustiti; sklical je zato (1860.) »pomnoženi državni zbor«, ki bi naj v prvi vrsti uredil slabe finance. V svetovalstvu pa so dobili večino f e d e r a l i s t i (za-

¹⁾ Prim. J. Trdinov spis »Bachovi huzarji« l

govorniki pokrajinskih uprav), ki so svetovali cesarju, da je z »oktobrsko diplomom« odpravil absolutizem. Minister Schmerling je izdal nato »februarski patent«, po katerem so dobile ogrske dežele svojo ustavo, avstrijske pokrajine pa svoje deželne zборе, a povrh še vsi skupaj svoj »širši državni zbor«. Schmerlingova ustava pa se ni mogla izvršiti, ker so ji nasprotovali ne le Slovani, ampak tudi Madžari in Italijani. Volilni red je bil namreč tako umetno prikrojen, da je bila Nemcem zagotovljena večina v državnem zboru. Njegov naslednik grof Balcredi (1865.) je sestavil novo ministrstvo iz federalističnih konservativcev; a Nemci in Madžari so zdaj zahtevali, naj se jim vrne ustava iz l. 1848.

Prusko-laška vojna (l. 1866.). V tem pa je buknil požar na severu in na jugu Avstrije. Pruska je namreč hotela izriniti Avstrijo iz »nemškic zvezic« ter ji je zato napovedala vojno (l. 1866.), a na jugu jo je napadla Italija, s katero je pruski minister knez Bismarck sklenil vojno zvezo. Avstrijska vojska pod generalom Benedekom je bila pri Kraljevem Gradcu (na Češkem) premagana. Proti Italiji pa je ostala Avstrija zmagovita, bodisi na kopnem, kjer so bili Lahji že drugič pri Custozzi tepeni, bodisi na morju, kjer je Viljem Tegethoff pri Visu užugal italijansko brodovje. Toda vzlic temu je morala Avstrija spričo poraza na severu skleniti neugoden mir: odstopiti je morala Pruski prvenstvo v »nemški zvezi«, Italiji pa prepustiti Beneško.

Po teh novih udarcih je dobil minister Beust nalogo, da izdelava z ogrskim državnikom Deakom novo ustavo, in oba »modrijana« sta ustvarila »dualizem«, t. j. monarhijo sta razdelila (l. 1867.) na dve državi, ki sta imeli razen vladarja samo še nekatere posle skupne (personalna in realna unija). Tako so bili Slovani in drugi nenemški narodi zopet potisnjeni v manjšino ter so morali iznova pričeti boj za politiško in narodno ravnopravnost.

Na Hrvatskem; kjer so jim vsaj v sodstvu že priznali nekaj več samostojnosti (»stol sedmorice« iz l. 1862.), je sabor zahteval istih pravic, kakor jih je dobila Ogrska z »decembrskimi zakoni« (1867.). Ker jim vlada ni ustregla, zato se Hrvati tudi niso hoteli udeležiti svečanosti, ko je bil kralj Fran Josip I. venčan s krono sv. Štefana. Po oktroiranem (vsiljenem) volil-

nem redu izbrani sabor je nato (1868.) sklenil »načodbo« z Ogrsko, ki je v nekaterih panogah puščala Hrvatski samoupravo (notranji posli, bogočastje in uk ter pravosodstvo) ter priznavala hrvatski uradni jezik, vendar pa je tudi odprla mnogo potov (železnice, pošta itd.), po katerih se je vršila nasilna madžarizacija hrvatskega ljudstva. Velikega pomena za Hrvatsko je bilo vseučilišče, ki so ga (1874.) otvorili v Zagrebu, kakor tudi požrtvovalno in neustrašno delovanje biskupa Jurija Stroßmayerja, ki je položil temelj »Jugoslavenski akademiji« z darom 50.000 glđ. (slovesno otvorjeni l. 1867.) in ki je ostal velikodušen mecen jugoslovanski do svoje smrti (1905.).

Iz dobe ustavnih bojov na Slovenskem so posebno važni in za poznejše ujedinjenje izredno pomembni »ljudski tabori«, t. j. shodi pod milim nebom, ki se jih je ljudstvo udeleževalo v ogromnem številu ter na njih navdušeno glasovalo za »Zedinjeno Slovenijo«, za enakopravnost v uradih in šolah itd. Na teh »taborih«, ki so jih prirejali posebno v letih 1868.—1871. po vseh slovenskih pokrajinah, so nastopali navdušeni ljudski govorniki in zavedni Slovenci, kakor Božidar Raič, dr. Josip Vošnjak, dr. Razlag, dr. Lavrič, dr. Zarnik i. dr. Tudi »Čitalnice« in druga prosvetna društva so v tej dobi gojile narodno zavednost in krepile samozavest ljudstva, da ni klonilo pred germanizacijo, prihajajočo iz šol, iz uradov, od vojaštva itd.

Okupacija Bosne in Hercegovine. Berlinski kongres (1878.) je poleg drugega naročil Avstro-Ogrski, naj zasede (okupira) Bosno in Hercegovino. Toda izvršitev tega naročila je bila jako težavna; zakaj obe pokrajini sta gorati in kraševiti, a cest ni bilo tačas še skoro nobenih, nego so jih morali avstrijski vojaki sproti nadelovati, pri tem pa še zavračati ljute naskoke muslimanov, ki so jih napadali očito s pomočjo redne turške vojske, še raje pa skrivaj iz zasede.¹⁾ Šele po kravavih bojih so avstrijske čete pod vodstvom Filipovičevim zasedle Bosno, medtem ko se je general Jovanović polastil Hercegovine. Krščanska raja²⁾ je sicer spočetka navdušeno pozdravljala av-

¹⁾ Prim. J. Jurčičevo povest »Kako je Kotarjev Peter pokoro delal, ker je krompir kradel«!

²⁾ Glej J. Stritarjev venec pesmi »Raja«! (Čit. III.)

strijsko vojsko, zakaj nadejala se je, da bo sedaj, oproščena turškega jarma, lahko svobodno dihala. Toda namesto pričakovane svobode je prinesla avstrijska uprava okrutno vlado nemške birokracije (uradništva), ki ni imela srca za srbsko-hrvatsko ljudstvo¹⁾ ter si je hotela utrditi oblast s tem, da je sejala med narod seme verskih prepиров, zvesta geslu izza ustvaritve dualistične monarhije: *Divide et impera* (t. j. razdeli in vladaj)!

Po okupaciji Bosne in Hercegovine se je vrstilo v Avstriji in na Ogrskem ministrstvo za ministrstvom, ki so bila sicer različna v svojih »programih«, a vendar edina v tem, da morajo Nemci in Madžari obdržati nadvlado nad drugimi narodi monarhije. Ministrstvo *T a a f c j e v o* (1879.—1893.) je sicer navidez hotelo doseči spravo med avstrijskimi narodi ter je tudi pritegnilo poleg fevdalcev nekaj slovanskih poslancev v vladno večino (»železni obroč«), toda ko je hotelo izvesti volilno reformo na podlagi obče volilne pravice, so ga gospodujoče stranke privilegiranih stanov strmoglavile. Tudi poizkus ministra *B a d e n i j a*, rojenega Poljaka, da bi dal Čehom v uradih ravnopravnost z Nemci (l. 1897.), se je izjalovil ob trmoglavosti Nemcev, ki jim je ob kritičnem trenutku priskočil na pomoč dunajski župan *L u e g e r*. Pod ministrskim predsednikom baronom *B e c k o m* je bil sicer sklenjen in sankcioniran (1907.) volilni zakon o splošni, enaki, direktni in tajni volilni pravici. Toda Nemci so si znali poiskati sredstev, da so preprečevali pravi izraz ljudske volje, tako da je nemška manjšina v parlamentu še vedno hotela vladati nad slovansko večino. To nasilje in domišljava oholost Nemcev, ki je imela v Habsburžanih vedno trdno zaslombo, se je stopnjevala od leta do leta, dokler ni privedla do katastrofe v svetovni vojni, v kateri se je pokazal »furor teutonicus« (nemško divjaštvo) v vsej svoji besni brezobzirnosti.

Slično so dozorevale tudi razmere na hrvatskem ozemlju. Ko je pri volitvah l. 1906. dobila narodna hrvatsko-srbska koalicija relativno večino, so madžarski šovenisti (prenapcteži) poslali barona *R a u c h a* za bana, ki je z zlobnimi intrigami (Friedjungov proces) hotel zanesti prepир med bratski plemeni Srbov in Hrvatov, da bi tem lažje zavihtel nad Slovani

¹⁾ Prim. Fr. Maselj-Podlimbarski »Gospodin Franjo«! (Vstaši — čit. IV.)

svoj madžaronski bič. Njegov naslednik ban C u v a j je naposled razpustil hrvatski sabor ter zavlada kot komisar, ki je verno izvrševal protislovanske ukaze iz Budimpešte. Nič bolje se ni godilo Hrvatom in Srbom, ko je zasedel banski prestol kraljevi komisar baron S k e r l e c z. Tudi v hrvatsko-srbskih pokrajinah je dosledno uveljavljanje ogrske hegemonije (nadvlade) ustvarilo nevzdržne razmere, ki jih je mogel preokreniti le vihar vojne.

IV. Tuje države v najnovejši dobi.

1. Rumunska.

Današnji Rumunci so potomci nekdanjih Dakov in pa rimskih vojakov in kolonistov; pozneje so se med nje pomešali slovanski rodovi ter se z njimi spojili v rumunski narod, ki govori italijanskemu podoben jezik. V srednjem veku so se strnili v dve sosednji deželi, v V l a š k o in M o l d a v o, ki pa nista dolgo ohranili samostojnosti, ampak sta se morali uklanjati sedaj poljski, sedaj ogrski vrhovni oblasti.

Šele l. 1861. sta se združili obe vojvodini v k n e ž e v i n o R u m u n s k o, ki ji je vladal prvi knez A l e k s a n d e r K u s o. Ta je osvobodil kmete tlake ter storil še marsikaj dobrega za narod. Za naslednika so izvolili K a r l a H o h e n z o l l e r n - S i g m a r i n g e n s k e g a, ki se je l. 1881. dal oklicati za k r a l j a; sedaj vlada njegov sin Ferdinand, ki je oženjen z Marijo, iz angleške vladarske rodbine.

2. Grška.

Kmalu potem, ko se je Srbija otresla turškega izesa (jarma), se je tudi Grška osvobodila nadvlade muslimanske. Ob pričetku vstaje se je sicer Grkom slabo godilo; a v največji sili so ji prišli na pomoč Ruska, Angleška in Francoska, ki so uničile (l. 1827.) turško brodovje pri Navarinu (na jugozahodni obali Grčije). Ko so Rusi nato še prekoračili Balkan ter prodrli do pred Carigrada, je sultan moral skleniti mir v O d r i n u (l. 1829.), s katerim je priznal neodvisnost Grške. L. 1897. se je Grčija vnovič zapletla v vojno s Turško, ker je podpirala vstaše na K r e t i, a je bila popolnoma poražena. Toda evropske velesile so vzlic temu ugodile Grški ter postavile grškega princa J u r i j a za guvernerja na Kreti, ki je povzročila nesrečno vojno.

Med svetovno vojno je grški kralj Konstantin, ki je poročen s sestro bivšega nemškega cesarja Viljema, nasprotoval Slovanom in njih zaveznikom ter je zato moral za dalj časa bežati iz dežele, kjer je vodil državno oblast predsednik Venizelos. Ko se je kralj po svetovni vojni vrnil v domovino, se je l. 1922. zapletel v vojno s Turki ter so ga zategadelj Grki drugič pregnali s prestola.

Ruska.

Po strti revoluciji l. 1848. sta bila v Evropi najvplivnejša vladarja ruski car Nikolaj I. in francoski cesar Napoleon III. Nikolaj I., videč, kako so druge evropske države oslabiljene po prevratnem gibanju, je hotel nadaljevati politiko Katarine II. ter zadati Turški smrtni udarec. Od turškega sultana je zato zahteval, naj mu izrečno pripozna pokroviteljstvo nad krščanskimi podložniki na Turškem. Sultan pa je ta poziv odklonil in tedaj mu je Rusija napovedala vojno (1853.). Toda Napoleon III. je zasnoval z Angleško zvezo proti ruskem carju, in tudi Avstrija je poslala svoje vojaštvo na rusko mejo, pozabivši, da so pred nekaterimi leti baš Rusi pomagali ukrotiti objestne Ogre (znana avstrijska nehvaležnost!).

Da bi pomagali Turkom, so zavezniki oblegli trdnjavo Sevastopol (na Krimskem polotoku); zategadelj se imenuje ta vojna krimska vojna (1853.—1856.). Skoraj eno leto se je ustavljala trdnjava sovražnikom. Ko so se pa zavezniki polastili Sevastopolja, se je morala Rusija odreči pokroviteljstvu kristjanov na Turškem ter odstopiti ustje Dunava in del Besarabije Moldaviji.

Še med krimsko vojno je umrl car Nikolaj I. Njegov sin in naslednik Aleksander II. (1855.—1881.) je bil blag in miloljuben vladar ter je posvetil vse svoje moči vzvišenemu smotru, da preosnuje Rusko v notranjem ter povzdigne njeno moč na vnanje. Uredil je sodstvo, ustanovil veliko šol ter odpravil nesvobodo kmetov. Vendar pa je tudi ta cesar prijel za meč; l. 1863. je s silo zatrl vstajo Poljakov, ki so s tem izgubili zadnje ostanke svoje samostalnosti, a l. 1877. so udarili Rusi zopet čez Balkan, da popolnoma osvobodijo krščansko »rajo«.

Aleksandra II., carja »osvoboditelja« Bolgarske in reformatorja ruske države, je ubila nihilistična bomba. Nasledoval ga je njegov sin Aleksander III. (1881.—1894.), tega pa

Nikolaj II. Za njegove vlade je zgradila Ruska velikansko sibirsko železnico (nad 9.300 km), se polastila bogate Mandžurije ter zgradila pristanišče Daljni in trdnjavo Port Artur. Toda Ruski ni bilo usojeno, da bi se dolgo radovala te pridobitve. Sosednja Japonska jo je napadla ter ji po poldrugoletnem vojevanju (1904.—1905.) odvzela pridobljene pokrajine na vztoku, prisvojivši si tudi gospostvo v Koreji. Pod vplivom te nesrečne vojne je izbruhnila v Rusiji strašna revolucija, ki je carja prisilila, da je sklical »gosudarstvenajo dumo« (državni zbor).

Ko je med svetovno vojno zopet izbruhnila še bolj krvava revolucija, ni le porušila carskega prestola, ampak ruski komunisti so ubili tudi carja Nikolaja II. in ugonobili njegovo rodino (1917.).

4. Francoska.

Ko se je v februarju l. 1848. pobunilo ljudstvo v Parizu, se je moral »meščanski kralj« Filip Orléanski (1830.—1848.) odreči prestolu; a uporniki so proglasili Francosko že drugič za republiko ter izvolili Luisa Napoleona za predsednika. Ta je bil kmalu nato (1852.) s plebiscitom (ljudskim glasovanjem) izbran za cesarja francoskega z nazivom Napoleon III.

Ker je rastoča oblast pruske države vznemirjala Francoze, je cesar Napoleon III. izbral prepir o španskem prestolonasledništvu kot vzrok, da je napovedal Pruski vojno (1870.). Toda francoska vojska ni bila kos svoji nalogi; nemške čete pod vodstvom grofa Moltkeja so zmagovale na vsej črti, ujele so v trdnjavi Sedanu Napoleona III. ter osvojile tudi Pariz.

Spričo teh dogodkov so Francozi odstavili Napoleona III., proglasili ljudovlado (v tretje), a z Nemci so sklenili mir, s katerim so Nemški odstopili Alzacijo in kos Lotaringije ter plačali 5 milijard frankov vojne odškodnine. Ta vojna pa je tudi združila vse nemške države v eno celoto. V Versaillesu (izg. Versáju) so namreč vsi nemški vladarji priznali in oklicali pruskega kralja Viljema I. za nemškega cesarja (l. 1871.). Poraženi Francozi pa so odslej gojili politiko revanche (izg. revanš, t. j. osveta), a šele svetovna vojna jim je prinesla zaželjeno zadoščenje.

5. Amerika.

Odkar so se bile Zedinjene države severnoameriške (Unija) osamosvojile (1783.), so se bile polagoma silno razširile. Toda kmalu so se pojavila tudi v Uniji med severnimi in južnimi zveznimi državami huda notranja nasprotstva, utemeljena v različnosti njih gospodarskih odnošajev. A to nasprotstvo se je še bolj poostrilo, ko so severni sodržavljeni s predsednikom Lincolnom na čelu odločno zahtevali, da morajo južne poljedelske pokrajine odpraviti suženjstvo. Zaradi tega se je vnela krvava, dolgotrajna meščanska vojna (1861.—1865.), v kateri je padlo do pol milijona ljudi.

Po meščanski vojni se je Unija kmalu zopet opomogla. V svesti si svojih neizčrpnih sil, so porabile Združene države upor Kubancev ter uničile pri Santiagu malovredno špansko brodogradnjo (l. 1898.). Španska se je morala odreči Kubi ter prepustiti Uniji Portorico in Filipine.

Tudi Mexikanci (izg. Mehikanci) so se že davno osvobodili španskega gospostva. Ker pa je njih republika bila v vednih notranjih borbah, je francoski cesar Napoleon III. osvojil Mexiko s svojimi četami ter ponudil mehikansko krono Habsburžanu Maksimilijanu. Nadvojvoda Maksimilijan je sprejel ponudbo; a v svojo nesrečo; zakaj večina prebivalcev ni hotela o cesarstvu nič vedeti. Nezadovoljni republikanci so se uprli, ujeli cesarja Maksimilijana pri Queretaru (izg. Kerétaru) ter ga ustrelili (l. 1867.).

C) Kultura v novejši dobi.

I. Prosveta v Jugoslovanih.

1. Kiparstvo in slikarstvo.

Dočim sega vpliv bizantinskega sloga na pravoslavne pokrajine srbske vse do najnovejšega časa, se je po Slovenskem in Hrvatskem gojil v novem veku največ gotiški slog. V 17. stoletju pa se je udomačil tudi pri nas renesančni slog (n. pr. Narodno kazalište v Zagrebu) in ponekod na okraskih bogati baročni slog.

Kot kipar si je pridobil svetovni sloves Dalmatinec Meštrović (kip kraljeviča Marka, Kosovke djevojk). Rendić

pa se je posebno proslavil s spomeniki (Gunduličev v Dubrovniku, Kačičev v Makarski, Preradovičev v Zagrebu, Gajev v Krapini). Med Slovenci so znani kiparji Alojzij G a n g l, D o l i n a r, Fran B e r n e k e r in Ivan Z a j c (Prešernov spomenik v Ljubljani).

Kot cerkveni slikarji so na Slovenskem zasloveli Matevž L a n g u s in brata Š u b i c a; odlikovali so se tudi Anton A ž b e, Ivan V a v p o t i č, Rihard J a k o p i č, Peter Ž m i t e k itd. Med Hrvati sta osobito B u k o v a c in M e d o v i ć na dobrem glasu.

Daleč preko mej svoje domovine je zaslovel Poljak M a t e j k o ter Rusa V e r e š č a g i n (Napoleon I. v Rusiji) in R c p i n.

2. Glasba.

Že v 16. stoletju se je odlikoval s svojimi cerkvenimi skladbami Jakob G a l l u s. V poznejši dobi so si pridobili zaslug za slovensko petje in glasbo: Miroslav V i l h a r (Po jezeru), Davorin J e n k o (Naprej zastava Slave, Bože pravde), učitelja H a j d r i h (Morje adrijansko) in V o l a r i č, Čcha N e d v e d in F o e r s t e r, Viktor P a r m a (opere), Hugolin S a t t n e r (oratoriji) i. dr.

V Hrvatih se je proslavil posebno Iv. Z a j c (opera Zrinjski: s pesmijo »U boj, u boj«), v Čehih S m e t a n a (Prodana nevesta) in Dvořak, na Poljskem C h o p i n (mazurke), na Ruskem pa Č a j k o v s k i j.

3. Narodna književnost.

Ustanovitelj slovenskega slovstva je bil reformator Primož T r u b a r (1508.—1586.); prvi znameniti pesnik pa je bil Valentin V o d n i k (1758.—1819.), ki je bil za francoske okupacije ravnatelj na gimnaziji v Ljubljani ter je takrat zapel znamenito pesem »Ilirija oživiljena«.

Prvak slovenskih pesnikov, France P r e š e r e n (1800.—1849.), rojen v Vrbi na Gorenjskem, je uvedel v slovensko poezijo umetne oblike; najznamenitejša epska pesem njegova je »Krst pri Savici«, ki opeva zmago krščanstva v poganskih Slovencih. Pokopan je s Simonom J e n k o m vred (pesnikom »Naprej zastava Slave«) v Kranju, kjer je bil zadnja tri leta pred smrtjo odvetnik.

Velikega pomena za slovensko književnost so bile Bleiweisove »Novice« in pa časopis »Drobtinice«, ki jim je bil urednik škof Anton Martin Šlomšek, znamenit slovenski šolnik in pisatelj knjig za mladino.

Blizu rojstnega kraja Trubarjevega (pri Velikih Laščah) sta se porodila znamenita pisatelja France Levstik (1831.—1887.) in Jožef Stritar (roj. 1836.); oba se odlikujeta po svojih izvrstnih pesmih, po klasični (vzorni) prozi in po spisih za mladino. Na kršnem Krasu je bodril Slovence Miroslav Vilhar (1818.—1871.), ki je svojim pesnitvam zlagal tudi napeve (Po jezeru) ter ima med neodrešenimi brati (v Postojni) svoj spomenik.

Goreče rodoljubje je zbujal v Slovenih s svojimi lirskimi pesnitvami »goriški slavček« Simon Gregorčič (1844.—1906.), ki je kakor v viziji gledal krvave dogodke zadnjih let (Soči). Anton Aškerc (1856.—1912.) pa je s svojimi baladami in romaneami budil zanimanje za slovansko zgodovino ter bičal slabosti človeške.

Izmed pripovedovalcev se posebno odlikujejo: Josip Jurčič (1844.—1881.) s svojimi povestmi o »kmetiskih grčah« in tipih iz slovanske zgodovine; Janko Kersnik (1852.—1897.), stvaritelj romana iz meščanske družbe; romantično nadahnjeni Ivan Tavčar (roj. 1851.) in duhoviti Ivan Cankar (1876.—1918.), ki je pisal vzorno slovenščino in se odlikoval tudi kot dramski pisatelj.

Za razvoj slovenske književnosti sta posebnega pomena mesečnika »Ljubljanski Zvon« in »Dom in svet«, kakor tudi književni društvi »Slovenska Matica« in »Družba sv. Mohorja«.

V srbski in hrvatski literaturi so si pridobili posebnih zaslug za razvoj jezika in okrepitev narodne zavednosti:

Dositej Obradović (1742.—1811.) in Vuk Karadžić (1787.—1864.), ki sta ustvarila temelj srbskemu književnemu jeziku; Ljudevit Gaj¹⁾ (1809.—1872.), povzročitelj znamenitega pokreta »Ilireev«; Ivan Mažuranić²⁾ (1814.—1890.), proslavljajoč dobo junaštva (Smrt Smail-age Čengića); diven hrvatski lirik Petar Preradović (1818.—1872); romanopisec Avgust Šenoa, znameniti dramatik Ivo Vojnović (Majka Jugovića) i. dr.

¹⁾ Prim. Iz mladosti Ljudevita Gaja. (Autobiografija — Čit. IV.)

²⁾ Prim. Mažuranić, Smrt Smail-age Čengića. (Čit. IV.)

Velikega pomena za jugoslovansko prosveto so bili tudi veleumni drugih slovanskih narodov, kakor ruski pripovedniki Turgenjev, Dostojevski, Tolstoj, Gorki, poljski pesnik Mickiewicz, romanopisec Sienkiewicz i. dr.

II. Najvažnejše iznajdbe novejšega časa.

1. **Napredek v zvezdoznanstvu.** Na predelu srednjega in novega veka živeči Nikolaj Kopernik (1473.—1543.), slaven učenjak iz stare poljske rodbine, je v svojem znamenitem delu »De revolutionibus orbium coelestium« dokazal, da je sonce stalno središče in da se okoli njega sučejo zemlja in druge zvezde preničnice. S tem svojim naukom o gibanju svetovnih teles okrog solnca (heliocentričen sistem) je ovrgel Ptolemejeve nazore, da se giblje svetovje okrog zemlje, (geocentričen sistem), ki so do takrat bili v občni veljavi.

V naslednjem stoletju živeči učenjak Galileo Galilei (1564.—1642.) je Kopernikove nauke o solnčnem sistemu še natančneje razložil in dokazal. Vsled hudega odpora nasprotnikov in pod pritiskom inkvizicije je mōral proti lastnemu prepričanju preklicati svoje zvezdoznanske trditve, a je ob tem nasilju ogorčen vzkliknil: »Eppur si muove!« (In vendar se premika — t. j. zemlja.)

2. **Parni stroj.** Prvi parni stroj so uporabljali na Angleškem že v začetku 18. stoletja, in sicer za izčrpavanje vode iz premo govnikov. Toda šele James Watt (izg. Džems Uot, † 1819.) je izpopolnil parni stroj tako, da so ga jeli splošno uporabljati v predilnicah, pivovarnah, mlinih in drugod.

Posebnega pomena je bil parni stroj za brodarstvo; tudi na morju je odslej opravljala para službo vesel in jader. Že l. 1803. je ob navzočnosti Napoleonovi plul po Seini Amerikanec Fulton s svojim parobrodom. L. 1818. je odplul iz New-Yorka prvi parnik čez širni Atlantski ocean ter je dospel v Evropo čez 26 dni. Na Dunavu je zaplul prvi parnik l. 1830. A vse te parnike so gonila še kolesa, podobna mlinskim kolesom. Velik napredek za brodarstvo pa je bila izumitev, da so namesto koles začeli uporabljati vijak (propeler). Uporabo vijaka je izumil Čeh Jožef Resel, ki je služboval kot gozdarski uradnik na Slovenskem. Prve poizkuse z malim parnikom na vijak je (l. 1829.) izvršil v Trstu.

Še večjega pomena je postal parni stroj za promet na kopnem. L. 1814. je že tekla na Angleškem po relsih (tračnicah) prva lokomotiva, ki jo je zgradil *Stevenson* (izg. *Stivzn'n*). Za slovenske dežele znamenito Južno železnico so dogradili l. 1849. do Ljubljane, a l. 1857. do Trsta.

3. Telegraf in telefon. Že v davnih časih so pošiljali ljudje poročila v daljavo. Najčešče so bila ta znamenja grmade, ki so jih zažigali na gorah, a dostikrat so imeli tudi dogovorjena znamenja, ki so jih delali na višinah z drogi itd. (optični telegrafii).

Šele ko je izumil *Morse* v Ameriki pripravo, ki je napisavala poročila, poslana z električno iskro, se je v občevanju na daljavo vse temeljito preustrojilo. Prve brzojavne žice v Sloveniji so napeli l. 1847.; tri leta pozneje pa so napeljali tudi že prvo brzojavno žico (kabel) pod morsko gladino. Dandanašnji pa moremo brzojaviti že celo brez žice (izumitelj *Marcconi*).

Kakor moremo z brzojavom na velike oddaljenosti pošiljati pisnena poročila, tako nam služi *telefon* za oddaljene ustne razgovore. To znamenito iznajdbo slavnega Amerikanca *Edisona* so začeli pri nas uporabljati l. 1877.

4. Vžigalice in razsvetljava. Najstarejši očanci naše dobe še pominijo, kako so si nekdanj s kresilom in gobo vžigali ogenj. Šele v četrtem desetletju preteklega stoletja so namreč začeli uporabljati vžigalice (žveplenke s kapico iz fosforja).

Prvi *petrolej* so uporabljali Amerikanci l. 1854.; prej pa so že na Gališkem gnetli iz zemlje, prepojene s *petrolejem*, kepe ter vtikali vanje stenj; to je bila prva svetiljka-petrolejka na svetu.

Razsvetljava s svetilnim plinom je prvi uvedel neki Anglež v svojih tovarnah že koncem 18. stoletja. Pri nas so jeli uporabljati plinovo razsvetljava l. 1814. po ulicah v Znojmu (na Moravskem); Dandanes se je pa tudi plin že izvečine umaknil električni luči.

5. Pisalna peresa. Še v 18. stoletju so splošno pisali s prireznimi gosjimi peresi. Prva jeklena peresa so prišla l. 1808. v promet. Ker pa so jih spočetka izdelovali s prosto roko, so bila, seveda, še silno draga. Prvo tvornico za izdelovanje peres so otvorili na Dunaju l. 1843., a po šolah so še več desetletij potem pisali večinoma še z gosjimi peresi.

6. Kamenotisk in fotografija. Kamenotisk (litografijo) je izumil Alojzij Senefelder. V svojih mladih letih se je bavil s pisateljevanjem, a ker ni imel sredstev, da bi dal svoje spise natisniti, je premišljeval, kako bi to izvršil sam. Po dolgem premišljevanju in iskanju je našel kamen, ki ima lastnost, da vsrkava vodo in tolščo. S tem litografičnim kamnom, ki se nahaja v posebno veliki množini ob Solenhoynu (na Bavarskem), mu je bilo mogoče odtiskovati risbe, sekirice itd. Senefelder je umrl v Monakovem l. 1834., a v zadnjih letih svojega življenja je še izumil oljnati barvotisk, pri katerem uporabljajo toliko kamenitih plošč, kolikor barv naj bi se nahajalo na sliki.

Umetnost fotografiranja, ki nam kaže toliko lepih pokrajin, zanimivih predmetov in naše drage svojce v naravni podobi, ima svoj pričetek v l. 1839.

7. Poštartstvo. Tudi poštartstvo se je razvilo šele tekom 19. stoletja. Sicer je že Ludovik XIV. dal nekaterim dvorjanikom pravico, da so smeli po Parizu razobesiti nabiralnike za pisma ter pobirati pristojbino, ali ta uredba se je kmalu opustila. L. 1819. so začeli v kraljevini Sardiniji prodajati kolkovane papirje po 15, 25 in 50 centezimov ter so vanje ovijali pisma.

Prve znamke je izdala Angleška l. 1840., a dandanes dobivajo države že ogromne dohodke za poštno pristojbino. L. 1869. so se uvedle prve dopisnice v poštnem prometu.

8. Metrske mere. Naši pradedje so jemali razne mere iz bližnje svoje okolice in iz narave. Obsežnost svojih zemljišč so merili s kora ki in dolžino čravlja; tkanine so merili z vatom, t. j. z dvakratno dolžino roke od pesti do lakta. Za merjenje so jim služile tudi razprostrte roke (seženj) in palec. Kolikor zemljišča je izoral kmet s parom volov v enem dnevu, je imenoval ora l.

Dokler so imele posamezne države in celo posamezne pokrajine svoje posebne mere, je bila to velika ovira trgovstvu in prometu. Naposled pa je večina držav sprejela metrske mere (m = 40-milijonski del ekvatorja), ki so jih l. 1799. prvi uvedli Francozi.

9. Šivalni stroji. Mnogokaj je izpremenila v obratu in gospodinjstvu uvedba šivalnega stroja. Na stroj je šival že l. 1814. dunajski krojač Madersperger, a šivalni stroj, ki ga je izumil Amerikanec Elija Howe (izg. Hau), je bil

tako popolen, da je napravil v minuti 300 ubodljajev. Ali za Howejevo iznajdbo se je svet tako malo brigal, da je mož živel dolgo časa v hudi bedi (umrl 1867.).

Tovarnar Singer v New-Yorku je pozneje Howejev šivalni stroj še bolj izpopolnil in njegovi izdelki so zasloveli in se razširili po vsem svetu.

10. Zrakoplovi. Čudovita iznajdba človeškega uma so zračni baloni, ki se moremo z njimi povzpeti visoko pod sinje nebo. Brata Montgolfier (izg. Mongolfijé) sta že l. 1783. napravila v Parizu srečno uspele poizkuse. Istega leta je tudi profesor Charles (izg. Šarl) napolnil balon z lahkim vodikom ter se dvignil visoko v zrak.

Dočim so bili prvi baloni še povsem igrača vetrovom, so jim v novejšem času začeli dodajati (Zepelin) krmila ter so tako ustvarili prosto gibljive zračne ladje.

Posnemajoč ptičje letanje, je Francoz Penaud (izg. Penó) izgotovil zrakoplov (aeroplan) z obsežnimi kreljutmi ter se dvignil z »umetnim ptičem« ž 60 m v zrak (l. 1871.). Veliko spretnost v letanju si je pridobil Lienthal, dokler ni naposled smrtno ponesrečil (1896.). Zelo so izpopolnili aeroplane v zadnjem desetletju, ko so izumili lahke, a silno moč razvijajoče motorje, ki gonijo aeroplanov vijak (propeler); posebnih zaslug sta si pridobila Amerikanca brata Wright (izg. Rajt).

Č) Svetovna vojna in ujedinjenje Jugoslovanov.

I. Svetovna vojna.

1. Vzroki svetovne vojne.

Ko so (l. 1871.) Nemci tako hudo ponižali Francijo, si je bil nemški kancelar Bismarck v svesti, da bodo Francozi porabili prvo priliko za maščevanje. Ker so se pa Nemci na berlinskem kongresu (1878.) tudi močno zamerili Rusom, se je Nemčija naslonila na Avstro-Ogrsko, katere vnanjo politiko je takrat vodil Julij Andrássy. Kmalu nato (1883.) se je tudi Italija oklenila obeh osrednjih velésil, največ zaradi Tunisa, kjer so

Francozi izpodrinili Lahe. Tako je nastala t r o z v e z a, ki je bila tekom treh decenij (desetletij) sredotočje evropske politike.

Francija pa tudi ni ostala dolgo osamljena; sklenila je (1897.) z Rusko d v o z v e z o, ki naj bi bila nekako protivesje združenih centralnih držav. Medtem se je Nemčija gospodarsko dvigala od leta do leta, razpredla je trgovske zveze po vsem svetu ter tako postala nevarna konkurentinja (tekmovalka) morje obvladajoči Angliji. Iz trgovskih in gospodarskih ozirov je zato Angleška podala Franciji roko, in tako je nastal med Anglijo in Francijo in posredno tudi z Rusijo p r i s r č n i s p o r a z u m (entente cordiale, izg. antant kordjal). Ako si stojita tako sovražni, mogočni skupini nasproti, kakor sta bili trozveza in antanta, je pač čisto naravno, da se prej ali slej zgrabita . . . .

A ne le po zunanjih ciljih, ampak tudi v notranjem ustroju držav so se kazala velika nasprotstva obeh skupin. Na Nemškem vladajoči cesar V i l j e m II. Hohenzollernski si je nadel napol božanstveno dostojanstvo, naslanjajoč se na visoko plemstvo, na svoje generale in na ogromno vojsko, pripravljeno, da lahko udari vsak hip. Pravičnost je postala Nemcem prazna beseda; meč in pest naj bi po njihovi volji obvladala svet. Izredno jasno je razložil najgloblje vzroke svetovne vojne bivši naš kralj Peter I., rekoč: »Svetovna vojna se je vršila, da zlomi narodna demokracija (samovladanje ljudstva) nasilno germanško fevdalstvo (na predpravicaah sloneče plemstvo)«.

V Avstro-Ogrski so razen tega postajali Slovani čimdalje samozavestnejši ter so od leta do leta burneje zahtevali svojih naravnih pravic. Nemško-madžarska manjšina, vzdržujoč s krivičninini sredstvi in nasiljem svojo nadvlado, je čutila, da se približuje dan, ko se zruši njih tiranstvo nad tlačanimi narodi. Zato so pač kar čakali prve prilike, da zgrabijo za meč in porazijo slovanske države (Rusijo in Srbijo), ki so dajale avstrijskim Slovanom moralno oporo.

Nositelj te protislovanske politike v Avstro-Ogrski je bil Habsburžan prestolonaslednik Fran Ferdinand; zato so ga zarotniki, člani »Narodne obrane«, na čelu jim mladenič P r i n č i p v Sarajevem napadli in ubili z njegovo soprogo vred (28. junija 1914.). To je bil dobrodošel povod samozavestnemu cesarju Viljemu in njegovim zvestim oprodrom, da »udarijo«; na Avstrijskem je bil baš takrat ministrski predsednik grof S t ü r g k h,

zagrizen nemški nacionallec, v deželah krone sv. Štefana pa je »paševal« nasilni grof T i s z a.

Vsa prikrita mrznja do svobodne Srbije je ob tej priliki izbruhnila na dan: da je mala Srbija pred nekaj leti vodila tako uspešno carinsko (gospodarsko) vojno proti Avstro-Ogrski; da so Srbi odločno nasprotovali aneksiji (priklopitvi) Bosne in Hercegovine (1908.); da so balkanski Slovani tako brezobzirno iztirali (1912./13.) »bolnega moža ob Bosporu«, starega zatiralca Turka, s slovanskega ozemlja ter ga zapodili v Azijo — vsemu temu so dali nemško-madžarski »državniki« duška z »u l t i m a t o m«, ki so ga dne 23. julija 1914. izročili v Beogradu. Srbija ni mogla sprejeti vseh okrutnih »pogojev« avstrijskih, ako se ni hotela povsem odpovedati svoji državni samostojnosti. Zdaj so si sledili usodepolni koraki brž drug za drugim: Avstro-Ogrska je 26. julija odredila delno mobilizacijo svoje armade, 28. julija je že napovedala Srbiji vojno, a 31. julija je razglasila splošno mobilizacijo. Istočasno je tudi Rusija odredila mobilizacijo svoje vojske; a Nemčija je proglasila stanje grozeče vojne nevarnosti ter je poslala »ultimat« Rusiji.

Da sta Nemčija in Avstrija hoteli začeti grozno prelivanje krvi, je razvidno že iz tega, da sta bila predsednik Francije Poincaré (izg. Poenkaré) in ministrski predsednik Viviani odsotna od doma (vračala sta se baš preko Vzhodnega morja iz Rusije), ko so se meseca julija začeli vojni zapletljaji.

Še bolj jasno govori uradna brzoglavka nemškega veleposlanika v Parizu, von Schoena (gotovo verodostojna priča), ki je dne 29. julija 1914. poročal v Berlin: Po mnenju francoskega ministrskega predsednika bi bilo najbolje, da se čimprej uvede posredovalna akcija (za vzdržanje miru) v kakršni koli obliki. Viviani pa še vedno upa, da se mir ohrani, ki ga tukaj (v Parizu) enodušno želijo«.

Dne 1. avgusta je zaukazala Francoska splošno mobilizacijo. Nemčija ni niti počakala odgovora na svoj »ultimat« ter je 2. avgusta napovedala Rusiji vojno; zajedno je nemško vojaštvo zasedlo Luksemburg ter udrlo v Belgijo. Ker je Nemčija s tem kršila belgijsko nevtralnost, ji je napovedala vojno Angleška. Dne 6. avgusta je izročila Avstrija vojno napoved Rusiji, a Srbija istočasno Nemčiji. Prihodnji dan (7. avgusta) se je priključila bratska Črna gora ter je napovedala vojno Avstro-Ogrski.

Tako so se strnile slovanske in druge pravicoljubne države v obrambi proti nemškemu nasilju, a tretji član trozveze, Italija, je za enkrat proglasila svojo nevtralnost.

2. Rusko bojišče.

Že 22. avgusta 1914. je začela prodirati avstrijska vojska v Galiciji, in sicer na sever preko Krasnika proti Lublinu. Vrhovno poveljstvo ruske armade je prevzel veliki knez Nikolaj Nikolajevič, a glavna poveljnika sta bila generala Brusilov in Aleksejev. Medtem ko so avstrijska krdela hitela proti severni meji, so ruske čete udrle od jugovzhoda preko Galicije ter zgrabile nasprotnike ob boku. Dne 29. in 30. avgusta je bila avstrijska vojska silovito poražena pri Przemyslanyh, a začetkom septembra so Rusi razbili avstrijske armade pri Grodeku in Lvovu. Avstrijski vrhovni poveljnik Conrad Hötendorf je moral premagane čete umakniti za reko San, in tudi avstrijska generala (Auffenberg in Brudermann), ki sta se »odlikovala« v teh bojih, sta izginila s pozorišča.

Najmogočnejša obmejna trdnjava Przemysl je tako ostala v ruskem obroču in general Radko Dimitrijevič¹⁾ jo je neprestano naskakoval in zmerom tesneje oklepal; naposled so se na pomlad (22. marca 1915.) Rusi polastili te važne trdnjave.

Ruske čete so po teh avstrijskih porazih udrle čez prelaze (Dukla, Užok) v Karpatih ter zasedle severnovzhodne pokrajine podkarpatske Ogrske. Medtem se je moral tudi nemški general Hindenburg umakniti pred ruskimi armadami, ki je z njimi general Ivanov zmagovito prodiral proti zapadu. Vsa nemška vojska bi bila skoraj zajeta, ako ne bi Avstrija poslala velik del svoje armade na mejo Šlezije v pomoč Nemčiji.

Čez zimo je šlo bojno valovanje sem in tja, a v mesecu maju 1915. se je združenim Nemcem in Avstrijcem posrečilo, da so neopaženo nagrmadili pri Gorlicah in Tarnovu velikansko topovsko premoč ter z njo prebili obrambno črto Rusov. Tudi na Vzhodnem Pruskem so se morali Rusi umakniti na črto Riga—Dvinsk—Pinsk ter prepustiti sovražniku vso Poljsko z Varšavo in drugimi trdnjavami vred.

V juniju 1916. je ruski general Brusilov začel z novo veliko ofenzivo; osvojil je zopet trdnjavi Luck in Dubno,

---

¹⁾ Radko Dimitrijevič je bil bolgarski general, ki se je že v balkanski vojni odlikoval (imenovali so ga Napoleončeto, t. j. mali Napoleon) ter je prostovoljno vstopil v rusko vojsko.

vso vzhodno Galicijo in Bukovino (mesto Černovice so prišle že tretjič Rusom v roke) ter se ustavil šele v Gozdnih Karpatih. Ta silni ruski napad je zelo razbremenil druge fronte antante.

Rumunska fronta. Dne 27. avgusta 1916. je tudi Rumunija napovedala Avstro-Ogrski in Nemčiji vojno. Rumuni so udrli z eno armado preko Dobrudže v Bolgarijo (ki je takrat že pomagala centralnima državama), a z ostalimi četami so udarili na Erdeljsko ter zasedli Braševno in Sibirij. Toda Rumunom se je bojna sreča preokrenila, ko so prišle nemške čete pod zapovedništvom generala Falkenhayna Avstrijcem na pomoč. V oktobru so potisnili Rumune čez prelaz Vulkan (v zahodnih Transilvanskih Alpah), v novembru so osvojili Krajevo (v Mali Vlaški), a general Mackensen je istočasno izsilil prehod preko Dunava ter oklenil Rumune od nasprotna (jugovzhodne) strani, tako da so izgubili glavno mesto Bukareštin in velik del svoje armade. Šele ko so prišli Rusi, ojačeni po jugoslovanskih dobrovoljcih, začetkom l. 1917. Rumunom na pomoč, se je ustalila bojna črta ob spodnjem Seretu; vendar pa je ostala centralnima državama bogata rumunska žitnica, ki je izdatno pomagala prebivalstvu, izstradanemu vsled obče blokade (zapore mej).

Revolucija na Ruskem. Na Ruskem je spričo slabe uprave postajal narod nezadovoljen. Ko je v marcu 1917. hotel car durno (narodno skupščino) razpustiti, so se poslanci temu uprli ter postavili novo vlado z Miljukovim na čelu. Dne 15. marca 1917. je moral car Nikolaj II. odstopiti, in ker so ga obdolžili, da je hotel na svojo roko skleniti mir z Nemčijo, so ga zaprli v grad Carskoje selo. Ko so kmalu nato vzeli vlado v roke zmerni socialisti, je predsednik ruske ljudovlade Kerenski v juliju 1917. začel z novo ofenzivo proti osrednjima državama. Ker pa so vojaki kar trumoma zapuščali bojno polje ter se vračali domov, niso mogli Rusi doseči nikakih znatnih uspehov. To zmedo in razsulo so izkoristili komunisti ali boljševiki¹⁾ ter se polastili državne oblasti; zavladali so vojaški in delavski »sovjeti« in krvoločna terorista (strahovladarja) Trockij in Lenjin. Boljševiška vlada je sklenila v Brestu-Litovskem

¹⁾ Ruski socialisti se dele na menjševike in boljševike (boljšoj = večji), t. j. pripadnike manjših ali večjih zahtev po svojem programu.

(pozimi l. 1917-18.) z Avstro-Ogrsko in Nemčijo mir, v katerem so Rusi izgubili četrtno svojega ozemlja v Evropi ter plačali ogromno vojno odškodnino v zlatu. Ob Baltiškem morju so vzrastle »samostojne« državice Litva in Kuronska, Letonska in Estonska ter Finlandija. V ruski državi so »rdeči teroristi« pobili na tisoče in tisoče ljudi — car in njegova rodbina so bili umorjeni na tistem ponoči — zavladao je pomanjkanje in lakota: grozovite preizkušnje za dobrosrčni ruski narod.

Na sličen način je morala tudi R u m u n i j a »skleniti« mir: Bolgarom so dali celo Dobrudžo, rusko Besarabijo so »prikllopili« Rumuniji, vse obmejne gore in prelaze je dobila Ogrska, premagance so gospodarsko zaslužnili (n. pr. izkoriščanje vrelcev petroleja). Ko pa so se Rumuni pritoževali, so se Madžari rogali: »Vojska ne pozna sočutja, ampak samo silo.«

3. Francosko bojišče.

Največje in naljutejše borbe v svetovni vojni so se vršile na francosko-belgijskem ozemlju. Nemški načrt je namreč bil, naj bi Avstro-Ogrska vzdržala v prvih mesecih vojne glavni naval Rusije, a medtem bi Nemčija »pomandrala« Francoze. Zato so se tudi Nemci že kar prve dni avgusta 1914. vrgli z velikansko silo na nevtralno Belgijo, da si tukaj vlomijo vrzel proti Parizu; zakaj ob Vogezih in Ardenih so jim branile pohod mogočne francoske trdnjave B e l f o r t (izg. Belfor), T o u l (izg. Tul) in sloviti V e r d u n (izg. Verdén). Kakor hudournik je drevila nemška armada preko nepripravljene Belgije, in močne trdnjave L i e g e (izg. Ljež = Lüttich), N a m u r (izg. Namür), A n v e r s (ali Antwerpen) so padale druga za drugo, največ s pomočjo avstrijskih motornih baterij (največjih topov).

Duša nemškim vojnim načrtom je bil šef generalnega štaba L u d e n d o r f f; na francoski strani pa mu je stal nasproti kot vrhovni poveljnik general J o f f r e (izg. Žofr). Ta se je oprezno umikal prvemu premočnemu nemškemu navalu, tako da je armada nemškega generala K l u c k a začetkom septembra že dospela do mesta M e a u x (izg. Mò), ne daleč od Pariza. Glavni cilj Nemcev je namreč bil, razdeliti francosko armado na dva dela in jo potem potolči. Izvrstna taktika generalisima Joffrea pa je preprečila te nemške načrte. O reki M a r n i so namreč Francozi nenadoma z veliko odločnostjo napadli nemško ar-

mado ter vrgli njeno desno krilo daleč nazaj. Dne 11. septembra so dosegli Francozi popolno zmago in nemška vojska se je umaknila v splošnem na črto Nieuport—Ypres—Lille—Arras—Roye—Soissons—Reims—Verdun—Belfort, t. j. od morja do švicarske meje. Tu sta se oba nasprotnika v svojih postojankah silno utrdila, namestila v zakopih na tisoče topov in strojnih pušk ter tako spremenila dosedanje pozicijsko (premikajoče) bojevanje v stoječe boje. Na tej bojni fronti so se zbrale silne armade, ki so štele na vsaki strani po več milijonov vojakov.¹⁾

Skoraj štiri leta so se ob mogočnih podzemeljskih utrdbah vršili strahovito krvavi boji, in kadar je napadla ta ali ona stran v silni ofenzivi, je hotela prodreti ovire in živ zid nasprotnikov. V februarju 1916. so hoteli Nemci za vsako ceno dobiti v oblast Verdun, glavni steber francoske obrambne črte; toda ob čuječnosti Francozov so si razbili glave. Angleži in Francozi so jim v juliju istega leta odgovorili z mogočno ofenzivo ob reki S o m m i in dotoku A n c r e (izg. Ankr), da tako pomorejo Rusom, kjer je general Brusilov nekaj tednov prej začel z novimi napadi. Antantne čete so sicer odvzele Nemcem mestece C o m b l e s (izg. Kombl), a popolen predor obrambne črte se jim ni posrečil.

Dne 7. aprila 1917. so napovedale tudi Združene države severnoameriške vojno Nemčiji, ki se ni strašila nobenega sredstva v dosego zmage ter je brezobzirno potapljala tudi trgovske ladje nasprotnikov. Ko so Nemci začeli torpedirati tudi neoborožene ladje nevtralnih držav, je to izzvalo odločen odpor predsednika W i l s o n a in nato spopad z Ameriko, ki je odslej pošiljala na francosko bojišče velikanske množine vojnega materiala in vedno večje kontingente izborno opremljenega vojaštva.

V svetovni vojni so začeli uporabljati nekatera nova ali izpopolnjena bojna sredstva. S t r o j n e p u š k e (mitraljeze) so uporabljali v velikanskem številu. T o p o v i - v e l i k a n i in možnarji so metali granate v premeru do 42 cm. A v t o m o b i l i so prevažali največ trena, kakor tudi silne m o

---

¹⁾ Aleksandrova vojska je štela pri Gavgameli 47.000 vojniki; Hani-bal je odkorakal s 36.000 možmi iz Španske; Antonijeva armada (največja v starem veku) proti Partom je imela 200.000 mož; v tridesetletni vojni so nastopale armade 20—50.000 bojnikov; v bitki pri Lipskem je imel Napoléon kakih 150.000 vojakov, zavezniki pa 300.000, torej vsi vku' niti pol milijona borilcev.

torne baferije. Ročne granate so strašno mesarile v bojih v bližini, kjer so napadali tudi z bodali, a čete za jurišanje so imele jeklene šlemce. Posebne priprave so metale na nasprotnika ogenj in strahovite pozračne mine, (ki jih ni zamenjati z minami v podzemskih rovih in na morju). Ponoči so razsvetljevali bojišča s svetlobnimi raketami in žarometi.¹⁾ Nemci so začeli najprej uporabljati nečloveško iznajdbo, da so topovski projektili (kroglice) razširali razne strupene pline. Proti temu pcklenskemu sredstvu so se vojaki skušali zavarovati s kavčukovimi maskami zoper plin.

Izpod neba so zračne ladje (Zeppelin, Cita de Ferrara itd.) in aeroplani metali železne puščice in bombe; zrakoplovi so razen tega opravljali službo rekognosciranja, fotografiranja itd. ter so se proti koncu svetovne vojne pojavljale kar cele zračne flotilje (brodovje). Največ so zmago antante pospešili tanki (izg. tenki), nekaki oklopni avtomobili s ploščatimi verigami namesto koles, ki so se kakor železne želve plazile preko žičnih ovir in prekobalile strelske jarkc.

Na morju so gospodarili nevidni podmorski čolni, ki so lahko celo svoje edino oko, periskop, skrivali pod morsko gladino. Take periskope so uporabljali tudi v strelskih zakopih kakor polž svoje »roge«. Pristanišča so zavarovali ali blokirali (zapirali) z minami; podvodne torpede so lovili z železnimi mrežami; nad morsko gladino pa so se dvigali posebni zrakoplovi, hidropłani.

V marcu 1917. so se Nemci morali umakniti na črti Arras (izg. Ará)—Soissons (izg. Suason) ter je vojevanje polagoma dobilo značaj mešanice med stoječo in premikalno borbo; po več letih otrpnelosti je velikanska kača, fronta, zopet oživela. Zapuščeno ozemlje pa so Nemci spremenili v puščavo, da bi sovražnikom otežkočili približevanje: porušili so vsa poslopja, razdrli mostove in železnice, zasuli prekope, razstrelili vodnjake, posekali vse drevje.

V aprilu 1917. so zgrabili Francozi v Champagni (izg. Šampanji) blizu mesta Reims nemške pozicije ob reki Aisne (izg. En) ter so s pomočjo tankov dosegli znatnih uspehov. Še uspešneje so se borili naslednji mesec ob gričevju Chemin des Dames (izg. Šmen de dam, t. j. ženska pot), kjer so se osobito legije čeških prostovoljcev z ljutostjo vrgle v smrtonosno borbo. Te boje je vodil general Nivelle, kajti generalisimus Joffre je bil sprejel organizacijo ameriksanske vojske; kmalu nato pa je postal vrhovni francoski poveljnik Pétain (izg. Petén), slavni branilec Verduna. V Flandriji je v tej dobi (v juniju 1917.) pričel s prodiranjem angleški general

¹⁾ Prim. Juš Kozakovo povest »Razorí« in odlomek »Ponočni napad«. (Cit. III.)

Haig v obrambnem loku pri Witschate (izg. Vitšat), severozahodno od Lille.

Spomladi 1. 1918. so Nemci po miru z Rusijo zbrali na belgijsko-francoski fronti domalega vse svoje sile, hoteč za vsako ceno prodreti do Pariza ali do morja ob mestu Calais (izg. Kalé). Pa Nemcem je tudi pri tej poslednji ofenzivi spodletelo. Nato je generalisimus Foch (izg. Foš), ki so mu poverili vodstvo vseh armad na zapadni fronti, organiziral odločilen naskok ter je na več mestih utrl vrzeli v tako zvano Hindenburgovo obrambno črto, ki se je zdela nepremagljiva. Zdaj je padal na Nemce udarec za udarcem, in v septembru in oktobru 1918. se je umaknila poražena milijonska armada Nemcev preko tiste Belgije, preko katere so pred 4 leti zmage pijani Nemci drveli nad Pariz, hoteč zavojevati ves svet.

Dne 9. novembra 1918. se je moral nemški cesar Viljem II. odpovedati prestolu in istega dne so oklicali v Monakovem nemško republiko. Takoj nato so začeli padati tudi drugi prestoli po Nemčiji, »kaiser« Viljem je zbežal na Holandsko, in zatonila je krvava zvezda Hohenzollerncev.

4. Stranska bojišča.

Na morju. Precej v začetku vojne so Avstralci v imenu Anglije zasedli otočje Samoa, del Nove Gvineje in druge nemške otoke v Tihem oceanu, važne luke Kiačova pa so se polastili Japonci. Toda nemške bojne ladje so že poprej ušle iz pristanišč ter so potapljale angleške trgovske ladje. Šele po daljšem iskanju jih je zasačilo angleško vojno brodogve pri otočju Falkland (na jugu Amerike) ter jih uničilo. Malo nemško križarko »Emden«, ki je ušla, so pozneje Avstralci potopili pri Kokosovih otokih (v Indijskem oceanu).

Med avstrijskim in italijanskim brodogvem se ni vnela nikakšna bitka na odprtem morju — v maju 1917. je bil manjši spopad v ožini Otranto — marveč so se izvršila le posamezna torpediranja. Angleške in nemške ladje so se prvič spopadle 24. januarja 1915. v bližini morske plitvine Dogger (v Severnem morju); še večja morska bitka je bila zadnjega dne maja 1916. v ožini Skagerrak (ob obali Jütlandije). Nemcem je poveljeval admiral Scheer, Angležem pa admiral Jellicoe (Dželiko) in Beatty (Biti); baje se je udeležilo te bitke

27 velikih nemških ladij in 43 angleških, od teh 28 drednotov (največjih oklopnih). Nemcem se ni posrečilo, da bi prodrli železni obroč pomorske blokade ter so se po velikih izgubah morali vrniti v varna pristanišča. Zato pa so se odslej omejevali na morju na delovanje podmorskih čolnov ter so uničevali vse trgovske ladje, češ, da bodo tako »izstrádali« Anglijo ter se osvetili za blokado na morju; seve, se jim tudi ta nakana ni posrečila, ampak jim je naprtila le novega nasprotnika, mogočne Amerikance. Hud udarec za Angleže je bila izguba ladje *Hampshire* (Hémpir), s katero se je izvrstni organizator vojske lord *Kitschener* (Kičener) hotel peljati na Rusko, a ga je zalotila smrt (6. junija 1916.).

Turška bojišča. Koncem oktobra 1914. je napovedala Turčija vojno Rusiji, Angleški in Francoski. V obširni turški državi je bilo mnogo točk, kjer so se nasprotniki lahko sprijeli: Dardanele, obala Male Azije, Sueški prekop z Egiptom v ozadju, Arabija, Mezopotamija in naposled Armenija ob Kavkazu.

Dardanele so bile pozorišče bojev od novembra 1914. pa do konca 1. 1915. Vkljub silnim, od narave zavarovanim utrdbam (*Seddil Bahr*, *Kum Kale*, *Čanak Kalesi*) je hotelo angleško-francosko brodovje forsirati (izsiliti) prehod skozi ožino (pri *Nagari* široki jedva 2 km). Zaveznikom se je sicer posrečilo, da so spravili pri *Seddil Bahr*u nekaj čet na suho, izkrcali so del vojske na *Galipolskem* polotoku in nekatere manjše ladje so prodrle celo v Marmorsko morje; toda vzlic velikim žrtvam niso dosegli pomembnejših uspehov v skaloviti morski ožini.

Ob **Sueškem prekopu** so napravili Angleži v vsej dolžini (160 km) silne utrdbe ter so zato z lahkoto zavrnili turške napade, ki so bili posebno močni bolj na severu pri *El-Kantari*. Pozneje so potisnili Turke nazaj do črte *Gaza* (ob morju) ter jim odvzeli celo južni del *Palestine* z *Jeruzalemom* vred.

V **Mezopotamiji** so se Angleži koj ob začetku vojne postalili *Basre* (ob *Šat-elArabu*) ter ob *Tigridu* prodirali proti *Bagdadu*. Jedva 30 km pred mestom pa so jih Turki ustavili in vrgli nazaj na utrjeno mesto *Kut-el-Amara*, kjer so potem skoraj 5 mesecev (od decembra 1915. do 29. aprila 1916.) Angleže oblegali. Lakota je naposled prisilila — celo z aeroplani

so obleganci dobivali moko — angleškega poveljnika Towns-
henda (izg. Tavnzend), da je kapituliral (se vdal).

V Arabiji so zavezniki odvzeli Turkom skoro vso oblast; organizirali so zvezo raznih arabskih šejkov (poglarjev) ter so v juniju 1916. proglasili šerifa Huseina za kralja v Hedžasu in ustvarili za vse Arabce samostojni šerifat (namesto dosedanjega sultanovega kalifata).

V Armeniji so Rusi zapodili Turke daleč nazaj, in ko je prevzel vrhovno poveljstvo na tem bojišču veliki knez Nikolajevič, so Turkom vzeli (v februarju 1916.) Erzerum, glavno mesto turške Armenije; kmalu nato je padel tudi Trapezunt. Po ruski revoluciji so ti uspehi izginili, ker so tamojnja plemena ustvarjala obmejne državice ter je tudi Turkom zrasel greben.

5. Italijanska fronta.

Italija je bila član trozveze, kar je pa ni oviralo, da je o pričetku vojne proglasila svojo nevtralnost; a 23. maja 1915. je bivši »zaveznici« Avstriji napovedala vojno (vojna napoved Nemčiji je sledila šele pozneje). Naglašujoč svoj »sacro egoizmo« (svete sebičnost), je Italija neposredno poprej zasigurala svojo »nagrado« s paktom (dogovorom) v Londonu, ki so ga dne 26. aprila 1915. podpisali diplomatski predstavitelji Francije (Cambon), Anglije (sir Edv. Grey), Rusije (grof Benckendorff) in Italije (marki Imperiali).

Razen vojaške konvencije je obsegal londonski dogovor tudi določbo, da dobi Italija v bodočem mirovnem sklepu: Trentin in vso cisalpinsko Tirolsko (do Brennerja); Trst, Goriško-Gradiščansko, celo Istro do Kvarnera (brez Reke), ozemlja do razvodja Save (črta Triglav—Snežnik), največji del Dalmacije in skoraj vse dalmatinske otoke.

Laški vrhovni poveljnik Cadorna se je hotel »metodično« (t. j. po premišljenem načrtu), ne pa s presenečenjem polastiti avstrijskih obrambnih postojank; ker je zaradi tega zamudil ugodno priliko, ko je bila v začetku avstrijska obramba še maloštevilna, zato krvavi ples ob Soči in na Tirolskem ni prinesel Italijanom posebnih uspehov. V prvem letu vojne se je vršilo razen neprestanih manjših spopadov še pet večjih bitk ob Soči, kjer je poveljeval Avstrijecem general Svetozar

Boreović. Iz teh silno krvavih bojev¹⁾ so posebno znameniti kraji: Doberdobska planota (na Krasu vzhodno Gradišča); vrh Sv. Mihaela na Krasu; Podgora, Oslavje in Kalvarija (ki tvorijo mostišče Gorice na desnem bregu Soče); skaloviti Sabotin (nasproti Sv. Gore, severno od Gorice); Krn (nad rojstno vasjo Gregorčičevo).

Na Tirolskem se je ustalila med obema nasprotnikoma približno naslednja obrambna fronta: Mori—Lavarone—Roncigno (v dolini Sugana) —Marmolata—Cortina d'Ampezzo. Hudi boji, posebno topovski, so bili na visoki planoti Folgarija in Lavarone kakor tudi na mogočni gori Col di Lana. Ob koroški meji so se vršili spopadi na višinah Peralbe in ob prelazu Plöcken, ki ga ščitita gori Veliki in Mali Pal. Tudi ob Pontablu in Naborjetu so grmeli topovi ter so porušili znano romarsko cerkev na Sv. Višarjah (pri Trbižu), kakor pozneje na Sveti gori (severno od Gorice).²⁾

Na pomlad l. 1916. so začeli Avstrijci veliko ofenzivo na tirolski fronti, kjer so udrli na jug na italijansko planjavo in vkorakali (dne 30. maja) v mesti Asiago in Arsiero. Že so bile ogrožene železniške zveze do soške fronte — ko je nastopil na ruskem bojišču Brusilov (dne 4. junija) z novo razbremenilno ofenzivo in s tem rešil Italijane; zakaj del avstrijske vojske je moral hiteti, braniti prelaze v Karpatih.

Da popravi neuspeh v Tirolih, je kmalu nato začel Cadorna s šesto soško ofenzivo, kjer so ga posebno podpirali angleški in francoski topovi najtežjega kalibra. Dosegel je, da so (9. avgusta 1916.) vkorakali Lahaj v porušeno Gorico.³⁾

Iz porušeni krajev so bežali prebivalci v zaledje; največ beguncev si je poiskalo pribežališče na Kranjskem in Štajerskem, kjer jih je izvečine čakalo žalostno življenje v taboriščih (n. pr. Strnišče pri Ptuj). Poleg grozot na fronti in krvavega preganjanja zavednih Slovanov je bridka usoda beguncev najlemnejše poglavje iz dobe svetovne vojne. — V tem času se je tudi izvršila izprememba na avstrijsko-ogrskem prestolu: stari Habsburžan Fran Josip je umrl (21. novembra 1916.) in nasledoval ga je Karel, poročen s Zito Burbonsko.

¹⁾ Prim. Al. Gradnikove »Primorske pesmi«, posebno »Motive iz Istre in z Brd« in Igo Grudnovi pesem »Tržaškim bratom«. (Cit. III.)

²⁾ Prim. O. Župančičevo pesem »Begunka pri zibeli«. (Cit. II.)

³⁾ Prim. Ig. Grudnovi pesem »Pomladni veter« (Cit. II.) in R. Murnikovo povest »Ob vse«. (Cit. IV.)

Še petkrat so Italijani naskočili na kraški in soški fronti; zadnja (enajsta) ofenziva — v avgustu 1917. — je bila obrnjena največ na Banjško planoto (v Trnovskem gozdu), a tudi ta ni prinesla odločitve.

Dne 24. oktobra 1917. so začeli Avstrijci, podpirani po Nemcih, velik napad pri Kobariду ter so prodrli italijansko fronto — strupeni plini so grozovito učinkovali — in so zasedli Videm (Udine) in Furlanijo do reke Piave, ob kateri je odsej potekala nova fronta. Vsled tega poraza so Italijani Cadorno odstavili in izročili generalu Diazu vodstvo vojske. V juniju 1918. so Avstrijci hoteli prodreti preko Piave in sosednjih hribov (Monte Grappa), toda napad se je povsem izjalovil.

Po avstrijskih slovanskih deželah se je močno razširil revolucionarni duh, ki je tudi omajal trdnost (disciplino) v vojaških vrstah. Aeroplani so metali Trumbičeve pozive, naj se Slovani upro zatiralcem Nemcem, a med italijanskimi četami so se pojavili češki prostovoljci legijonarji, ki so tudi že na Francoskem (v Champagni) krepko nastopili v vrstah antante za osvobojenje zatiranih slovanskih narodov. Četudi so Avstrijci in Nemci vsakega ujetega legijonarja okrutno umorili, je bila vendar kmalu vsa avstrijska fronta v razsulu; osobito ko so v septembru 1918. Srbi in jugoslovanski legijonarji prebili nemški obroč na Balkanu, so se jele avstrijske čete tudi iz Italije v velikem neredu umikati preko Alp in Krasa, kjer so jih razoroževali revolucionarni »narodni odbori«.

Zdaj, ko je šlo visokim gospodom za nohte, so se zaslišale zopet prijazne besede: dne 16. oktobra 1918. je cesar Karliždalmanajfest (oklic) »svojim zvestim narodom«, dne 27. oktobra je ininister vnanjih zadev, grof Andrassi, ponudil antanti poseben mir — a bilo je prepozno. Dne 3. novembra so morali podpisati Avstrijci premirje, in Italija je zasedla v splošnem vse tiste pokrajine, ki jih je bila označila v londonskem dogovoru. Prekoračivši demarkacijsko (mejno) črto, na razvodju Jadranskih dotokov in Posavja, bi bili Italijani »prodirali« (z belimi zastavicami na oklopnih avtomobilih) še dalje v Slovenijo, ako jih ne bi bil pri Vrhniki ustavil srbski podpolkovnik Švabić.

Z vojsko vred se je razsula tudi vsa Avstro-Ogrska: na jugu je vstala Jugoslavija, na severu ljudovlada Češko-slo-

v a š k a, na O g r s k e m je izbruhnila revolucija (neki vojak je umoril tiranskega ministrskega predsednika T i s z o) in predsednik avstrijske republike je postal znani F r i t z A d l e r, ki je bil tekom vojne ustrelil grofa S t ü r g k h a. Ko so na znameniti seji (7. julija 1914.) Berchtold, Stürgkh, Bilinski, Conrad in Krobotin sklenili, da pogazijo malo Srbijo, takrat pač niso slutili, da porušijo svojo — lastno državo!

6. Srbija v svetovni vojni.

Srbi porazijo Avstrijo. Brž ko je Avstrija dne 28. julija 1914. napovedala Srbiji vojno, je zbral general P o t i o r e k avstrijsko armado ob meji ter udrl preko Drine pri Loznici in čez Savo pri Šabcu. Vrhovni zapovednik srbske vojske je bil prestolonaslednik A l e k s a n d e r, ki je nadomeščal svojega očeta kralja Petra, a proslavljeni vojvode srbski so bili Ž i v o j i n M i š i ć, S t e p a S t e p a n o v i ć, Mihajlo R a š i ć, Petar B o j o v i ć in vojvoda P u t n i k.

Že 19. avgusta 1914. so zgrabili Srbi pod poveljstvom vojvode S t e p a n o v i ć a avstrijske čete vkljub njihovi premoči ter so jih na C e r u potolkli in vrgli nazaj preko Drine. Nato je srbska vojska udrla celo v Srem, a se je kmalu nato spričo pomanjkanja topovske municije morala umakniti globlje v lastno deželo, prepustivši sovražnikom Loznico, Šabac in Valjevo ter začasno tudi Beograd. Ko pa prodro Avstrijci (v novembru 1914.) do klancev in brd okoli R u d n i k a in do K o l u b a r e, se Srbi ustavijo in preidejo namah v silovit napad. Nato še napadejo sovražnika na K o s m a j u, S u v o b o r u in drugih višinah ter izvojujejo popolno zmago. Teh bojov se je udeležil tudi sivolasi kralj Peter, ki je prišel osebno v strelske zakope ter s tem silno navdušil svoje rojake.¹⁾ V popolnem neredu se je umikala avstrijska vojska preko Drine in Save, prepustivši Srbom 80.000 vojnih ujetnikov, množino topov, voz in raznega bojnega orožja.

Srbija v nesreči. Avstrijanci so nato skoraj celo leto pustili Srbijo v miru, in šele ko so jim v septembru 1915. prišli Nemci na pomoč, so zopet začeli z napadi pod vodstvom krvoloka M a c k e n s e n a (general a z mrtvaško glavo). Topništvo je posebno silovito obsipalo B e o g r a d, ki so ga morali Srbi (9. oktobra)

¹⁾ Prim. Čit. I. »Kralj Peter u rovovima«.

zapustiti; zakaj večji del svoje vojske so bili postavili na mejo proti Bolgariji, ki je čimdalje huje pretela in res tudi naposled napovedala Srbiji vojno (14. oktobra 1915.). Zdaj so prišli Srbi med dva ognja, a pomoči ni bilo od nikoder. Grška, ki bi jim po pogodbi morala pomagati, jih je pustila na cedilu, a vrhu tega je še ovirala zaveznike, ki so hoteli v Solunu izkrcati pomožne čete. V dolini Timoka so se Srbi z uspehom ustavili Bolgarom, ki pa so medtem zavzeli staro prestolnico S k o p l j e (23. oktobra) ter tako onemogočili Srbom, da bi se umikali ob Vardarju proti Solunu. Srbom je ostala samo še ena pot: preko Črne gore in Albanskih gor. Po strminah in ob prepadih, po zasneženih gorskih prelazih se je pomikala izmučena srbska vojska v deževju, vetru in mrazu. Z vojsko je hodil in trpel tudi osiveli kralj Peter in prestolonaslednik Aleksander ter mnogo pobeglega ljudstva: žene, otroci in starci. Mnogi niso mogli zdržati do konca ter so našli svoj grob v brezdnih ali ob gorskih stezah.

Kolikor beguncev je srečno dospelo do obale Jadranskega morja, so jih francoske ladje prepeljale na otok K r f (nekatero tudi v A l ž i r v Afriki), da se odpočijejo (veliko njih za večno), okrepcajo, oblečejo in oborožijo, pa da zopet z božjo pomočjo udarijo na sovraga in osvobode ljubljeno svojo domovino. Žene, otroci in dijaki, ki so tudi pobegnili, so se razkropili po Francoski in Italiji, po Angleški in Švici, kjer so jih ljubeznivo sprejeli in skrbeli zanje.

Po nesreči v Srbiji je prišla na vrsto Č r n a g o r a. S sodelovanjem topništva mornarice so zavzeli (10. januarja 1916.) sovražniki Lovčen, in kmalu nato je stari kralj Nikola začel razgovore o premirju, a se je potem premislil ter se podal v zaščito antante, prebivši zadnja svoja leta († 1921.) na južnem Francoskem.

Začeli so se žalostni dnevi za srbski narod. Zmagovalci so si razkosali Srbijo; Bolgari so si prilastili svet do Velike Morave, preko Južne Morave do Kuršumlije in do Kosovske Mitrovice; ostalo zemljo pa so zasedli Avstrijanci. Mnogo uglednih domačinov (duhovnikov, učiteljev itd.) so pomorili, mnogo pa so jih odvedli na lastno zemljo, nakladajoč jim najtežja dela. Prizanašali niso niti ženam in otrokom. Narodu so pobirali živež in živino; zažigali so srbske knjige in zabranjevali cirilico; za vsak dozdeven prestopok so ljudi obešali ali zapirali; bolniki niso

imeli ne zdravnikov ne zdravil. Skoraj tri leta je prenašal srbski narod muke črnega suženjstva.

Osvobojenje. Prva zarja svobode zasije Srbom v juliju 1916. Takrat zbere francoski general S a r r a i l (izg. Saráj) nanovo opremljeno srbsko vojsko, ki so jo prepeljali s Krfa v S o l u n, kjer se jim je pridružilo še več zavezniških čet. Od Soluna začnejo Srbi prodirati proti severu; Bolgari se ljuto branijo, in vnamejo se krvave borbe, osobito na K a j m a k č a l a n u. Naposled so Srbi odrinili Bolgare precej nazaj, in ko so 18. septembra 1916. prvič zopet stopili na sveta tla svoje domovine, so plakali radosti in poljubljali zemljo. Kmalu nato je padel tudi B i t o l j v srbske roke.

A solnce svobode izide Srbom šele dve leti potem, ko je od Soluna zardela prva zarja. Začetkom septembra 1918. so Srbi, ojačeni po zavezniških četah in jugoslovanskih l e g i j a h prostovoljcev, z novo močjo udarili na Bolgare ob reki Č r n i ter so na širjavi 30 km prebili (15. septembra) fronto. Na D o b r e m p o l j u in V e t r e n i k u, na K o z j a k u in S o k o l u (tu so bile najmočnejše utrdbe) so Srbi popolnoma razbili bolgarsko vojsko, ki je bežala v največjem neredu. V kratkem času je zmagovita vojska prodrla do stare bolgarske meje, zavzela Skoplje in ujela blizu 90.000 Bolgarov. Dne 26. septembra je bolgarski ministrski predsednik M a l i n o v zaprosil za p r e m i r j e, ki ga je dne 29. septembra 1918. v imenu antante podpisal poveljnik solunske armade, francoski general F r a n c h e t d' E s p é r e y (izg. Franše d'Esperé). Pogoji so bili: da zapuste Bolgari osvojeno ozemlje, da se razoroži ostanek bolgarske vojske in odide domov, da zasedejo zavezniki vsa važnejša mesta v Bolgariji in vzamejo v svoje roke pošte, brzovjav in železnice. Načrt za ta sijajni napad na Bolgare je bil izvršil vojvoda M i š i ć.

Medtem je srbska vojska nadaljevala borbo z umikajočimi se Nenci in Avstrijanci, in dne 3. oktobra je bila že vsa Srbija prosta sovražnikov. Naslednjega dne (4. oktobra) se je bolgarski kralj F e r d i n a n d odpovedal prestolu na korist svojemu sinu Borisu ter je zbežal iz dežele. Srbska vojska je nato nadaljevala pohod med brate Hrvate in Slovence, ki so v tem vrgli raz sebe jarem suženjstva. Dne 7. oktobra pristane tudi M a d ž a r s k a na premirje in odstopi pokrajine do Temišvara, Segedina, Pečuja in Drave.

Tako so se izpolnile tisočletne sanje Jugoslovnanov: zasijalo jim je zlato solnce svobode!

7. Mirovne pogodbe.

Velesile Francija, Anglija, Amerika, Italija in Japonska so sklicale v januarju 1919, v Versailles (izg. Versaj; zahodno od Pariza) mirovno konferenco, ki naj bi na novo uredila svet, ki ga je vrgla vojna iz tira.

Naslednjih 36 držav je bilo zapletenih v svetovno vojno: A. Osrednje države: 1. Nemčija, 2. Avstro-Ogrska, 3. Bolgarija, 4. Turčija. — B. Antanta in z njo združene sile: 1. Francija, 2. Anglija, 3. Rusija, 4. Srbija, 5. Črna gora, 6. Italija, 7. Grška, 8. Rumunija, 9. Belgija, 10. Portugalska; 11. Japonska, 12. Kitajska, 13. Siam, 14. Indija, 15. Hedžas; 16. Avstralske zvezne države, 17. Nova Zelandija; 18. Zedinjene države severnoameriške, 19. Kanada, 20. Brazilija, 21. Bolivija, 22. Peru, 23. Uruguay, 24. Ekvador, 25. Guatemala, 26. Honduras, 27. Nikaragua, 28. Panama, 29. Kuba, 30. Haiti; 31. Južna Afrika, 32. Liberija.

Odločilno besedo pri sklepanju miru so si pridržale velesile, ki so tudi v vrhovnem svetu (Conseil Supreme) imele po enega zastopnika (za Ameriko Wilson, za Anglijo Lloyd George, za Francijo Clémenceau, za Italijo Orlando). Ti so tvorili tako zvano »četvorico«, njej na čelu stari Clémenceau (izg. Klemansó), spričo svoje odločnosti »tiger« imenovan.

Vsaka država je poslala na konferenco svoje delegate (odposlance); kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev so zastopali: Nikola Pašić, dr. Ante Trumbić, Milenko Vesnić in dr. Ivan Žolger.

Glavni mirovni pogoji, in posebno še za Nemčijo, so bili podpisani dne 28. junija 1919. v Versaillesu, v tisti dvorani (salle des glaces, t. j. dvorana z zrcali), kjer je bil že l. 1871. sklenjen mir med Francijo in Nemčijo.

Z Avstrijo se je sklenil mir v Saint Germain-en-Laye (izg. Sên Gêrmen an Lê), ki je severno od Versaillesa, kakih 20 km severozapadno od Pariza; Avstrijci so podpisali senžermenski mir dne 10. septembra 1919.

Bolgari so dne 27. novembra 1919. podpisali mir v Neuilly (izg. Nöji), ki stoji pred zahodnim predmestjem Pariza.

Ogrska je morala podpisati mirovne pogoje dne 4. junija 1920. v Trianonu, gradiču v versajskem parku.

Turčija je kot zadnja sklenila mir dne 10. avgusta 1920. v Sèvresu (izg. Sêvr-u; slovitem po svoji porcelanovini) tik Pariza (na potu v Versailles).

Mirovna konferenca si je stavila nalogo, da napravi pravičen in trajen mir; od premaganih držav je zahtevala popravo povzročene škode in zaslužen kaznitev vojnih krivcev. V svoji spomenici pravi: »Vojna je bila zahrbtnen napad osrednjih sil na celo Evropo. S tem so povzročile največjo hudodelstvo cele zgodovine: pahnile so svet v strašne muke in nesreče; nastala je lakota in vsled tega upori, preobrati; 7 milijonov je mrtvih in nad 20 milijonov ranjenih; nadalje je stala vojna antanto 750 milijard frankov. Čut pravice vpije po tem, da se ta zločin popravi in kaznuje.«

Bolgarija mora v 37 letih plačati odškodnine 2250 milijonov frankov v zlatu.

Za Nemčijo, Avstrijo in Madžarsko še ni določena celotna vsota, a plačati morajo izvestne zneske na račun, n. pr. Nemčija mora plačati 100 milijard, in sicer 20 milijard v zlatu, ostale pa v državnih zadolžnicah. Za vsa vprašanja odškodnine je mirovna konferenca postavila posebno reparacijsko komisijo (t. j. komisijo za popravo škode).

Kako so postavili nove mejnike med državami v Evropi in Aziji, nam najjasneje pokažejo zemljevidi, ki imajo čisto drugo lice ko pred svetovno vojno.

II. Ujedinjenje Jugoslovanov.

1. Delovanje Jugoslovanskega odbora,

Veliko zavednih jugoslovanskih mož se je koj ob začetku svetovne vojne izselilo iz Avstro-Ogrske, drugi pa so pozneje sledili, da se umaknejo rabeljski roki. V tujini niso jugoslovanski emigranti (izseljenci) držali križem rok, ampak so se strnili v »Jugoslovanski komité« (odbor), ki si je zastavil nalogo, da pomaga osvoboditi Jugoslovane v Avstro-Ogrski ter jih s Srbijo združiti v mogočno, neodvisno državo. Že v majniku 1915. je izdal Jugoslovanski odbor, ki je imel svoj sedež v Londonu, o teh zahtevah proklamacijo ter je izročil spomenico Delcasséju, tedanjemu francoskemu ministru za zunanje zadeve, in Izvoljskemu, ruskemu poslaniku v Parizu.

Predsednik Jugoslovanskega odbora je bil dr. Ante Trumbić, bivši župan splitski; izmed ostalih 20 članov pa so nam posebno znani: dr. Bogumil Vošnjak, bivši docent na zagrebški univerzi; dr. Gustav Gregorin, odvetnik v Trstu; dr. Niko Zupanič, kurator etnografskega muzeja; dr. Ante Biankini, predsednik Jugoslovanskega odbora v Chikagu; Fran Supilo, urednik in hrvatski poslanec.

Oficielni (vodilni) krogi v državah antante ne bi bili avstro-ogrskih Jugoslovanov niti spoznali brez delovanja Jugoslovanskega odbora, ki je tudi največ pomagal, da je Avstro-Ogrska razpadla. Antanta je bila namreč še tekom vojne odločena, da ohrani avstro-ogrsko monarhijo, ki je bila nekak protiutež Nemčiji, a Italijani bi bili razen tega rajši videli onstran Jadrana vrsto neznatnih državic kakor pa mogočno, enotno Jugoslavijo.

Ob priliki kronanja cesarja Karla (18. decembra 1916.) je Jugoslovanski komite izjavil, »da je naše ljudstvo razrešeno vsake obveznosti nasproti habsburški dinastiji, kateri je treba vzeti vse dežele, kjer biva troimenski narod Srbov, Hrvatov in Slovencev ter jih združiti s Srbijo«.

To svoje stališče sta srbska vlada in Jugoslovanski komite slovesno potrdila dne 20. julija 1917. v krfski deklaraciji (izjavi), ki je vsemu svetu oznanila, da se hočejo Srbija in avstrijski Jugoslovani združiti v svobodno, neodvisno kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev pod dinastijo Karađorđevićev.

Mogočno je podprl težnje Jugoslovanov Wilson, predsednik Združenih držav severnoameriških, ko je 8. januarja 1918. objavil 14 znamenitih točk o ciljih svetovne vojne; za Slovane najpomembnejša je bila zahteva Wilsonova, da imajo vsi zatirani narodi pravico samoodločevanja.

Nato je tudi antanta spremenila svoje stališče, ker je po zmagi pri Kobaridu (oktobra 1917.) in po miru z Rusijo (marca 1918.) uvidela, da se Avstrija ne da ločiti od Nemčije. Pod okriljem antante so se zato zbrali člani Jugoslovanskega odbora in zastopniki vseh tlačanih narodov v Avstro-Ogrski dne 8.—10. aprila 1918. v Rimu ter so proglasili, da imajo ti narodi pravico, ustvariti si samostojne države. Rimski kongres je tudi izrečno priznal kot potreben vojni smoter, da se ustanovi zedinjena in neodvisna jugoslovanska država.

Združene države severnoameriške so dne 29. maja 1918. izjavile »da so pogajanja tlačanih narodov na rimskem kongresu vzbudila veliko zanimanje ameriške vlade in da uživajo težnje

Jugoslovanov njihove žive simpatije»; tej ameriški izjavi so se pridružili (3. junija 1918.) tudi ministrski predsedniki Anglije, Francije in Italije.

Ko je Avstro-Ogrska dne 4. oktobra 1918. prosila Ameriko za mirovno posredovanje, ji je Wilson (18. oktobra) odgovoril, da ne more več pristati na avtonomijo narodov, ki jo monarhija zdaj ponuja; zakaj priznal je že popolno upravičenost Jugoslovanov, da si ustanove samostojno državo.

Da se je zedinjenje Jugoslovanov doseglo, se imamo razen vojnim dogodkom v obili meri zahvaliti tudi neumornemu delovanju Jugoslovanskega odbora.

2. Revolucija Jugoslovanov v Avstro-Ogrski.

Jugoslovani so bili trdna ovira velikemu nemškemu načrtu, da bi zavladali od Berlina do Bagdada. Nemci so zato hoteli porabiti priliko ob svetovni vojni, da bi zlomili in odstranili odpor Jugoslovanov. Česar pred vojno ni zmožel ves državni ustroj germaniziranja (ponemčevanja), to naj bi sedaj izvršila politična in vojaška diktatura (samovoljnost). Zato so uprizorili Nemci med vojno kruto preganjanje Slovanov: zapirali, internirali in konfinirali so zavedne narodnjake, v vojaški službi so jim vžigali pečat ponižanja (p. v.), za vsako odkritosrčno besedo so jih streljali in obešali.¹⁾

Toda v najtemnejši uri zatiranja so stopila jugoslovanska plemena na plan ter so dvignila pred celim svetom svoj glas za narodno neodvisnost in svobodo. Njih poslanci, njim na čelu dr. Anton Korošec, so podali v dunajskem državnem zboru dne 30. maja 1917. zgodovinsko velevažno j u g o s l o v a n s' k o m a j n i š k o d e k l a r a c i j o (izjavo), ki jo je sestavil neustrašni dr. Janez K r e k, in katera je zahtevala samostojno, svobodno državo združenih Jugoslovanov, prosto vsakega gospostva tujcev. (Zoper Habsburžane majniška deklaracija ni mogla še odkrito nastopiti zaradi grozečih persekucij.) Za to deklaracijo se je postavil ves narod, ki je s stotisočerimi podpisi pokazal svojo odločno zahtevo po svobodi. Začela so se nova preganjanja in tlaččenja, a úpornega duha Jugoslovanov niso mogla več udušiti.

¹⁾ Prim. VI. Levstikovo povest »Gadje gnezdo« in odlomek »Narodni mučeniki«. (čit. II.)

Dne 17. avgusta 1918. so ustanovili Slovenci »Narodni svet za vse slovenske dežele in za Istro«, ki je bil prvi začetek samostojne narodne vlade. Dne 24. septembra 1918. pa je izjavil jugoslovanski klub v avstrijskem parlamentu, »da zahtevajo Jugoslovani tak mir, ki nam prinese ujedinjenje, neodvisnost in svobodo«.

Dne 5. oktobra 1918. se je ustanovilo v Zagrebu »Narodno viječe«, ki je kot skupni Narodni svet vseh avstro-ogrskih Jugoslovanov objavil dne 19. oktobra znameniti manifest, ki zahteva ujedinjenje celokupnega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov v eno državo, brez ozira na katerekoli pokrajinske in državne meje. Ta manifest je pretrgal vse vezi z Avstrijo. Jugoslovanski program pa je dobil še legitimno (pravno) podlago, ko je dne 29. oktobra 1918. sklenil hrvaški sabor, da nima narod Hrvatov, Slovencev in Srbov nobene skupnosti več z Avstro-Ogrsko ter da se ustanovi neodvisna država od Soče do Vardarja.

Po vseh jugoslovanskih pokrajinah v Avstro-Ogrski so se ustanavljali »Narodni odbori«, ki so prevzeli državno upravo v svoje roke, zapodivši z vodilnih mest zagrizene nasprotnike slovanske misli; v svrhu vzdrževanja redu in miru pa so osnovali »Narodne brambere«. A dne 29. oktobra 1918. so Jugoslovani slovesno proslavili svojo samostojnost.

Dne 3. novembra 1918. je »Narodno viječe« v posebni noti naznanilo državam antante in Jugoslovanskemu odboru, da se je ustanovila država avstro-ogrskih Jugoslovanov, ki se hočejo združiti s Srbijo in Črno goro v eno državo.

Zdaj je bilo treba še stopiti v stik s Srbijo in z Jugoslovanskim odborom, da se nova država ustanovi pred mirovno konferenco, kjer bi imela potem enotno zastopstvo jugoslovanskih interesov. V to svrho je odšel načelnik »Narodnega viječa«, dr. Anton Korosec v spremstvu dr. Žerjava in dr. Čingrija v Ženevo (v Švici), kjer je sklenil dne 8. novembra 1918. s Pašićem, kot predstaviteljem Srbije, in s Trumbićem, predsednikom Jugoslovanskega komiteja, ženevsko pogodbo, ki je slovesno proglasila združitev vseh Jugoslovanov v državo Srbov, Hrvatov in Slovencev. Zanosni proglas o ustanovitvi nove države se pričenja z besedami: »Naše stoletne sanje so se danes izpolnile, mi smo zedinjeni v svobodi!«

V domovini je »Narodno vijeće« dne 24. novembra 1918. proklamiralo (razglasilo) ustanovitev nove države; dne 26. novembra pa je črnogorska velika Narodna skupščina v Podgorici sklenila, da se odstavi kralj Nikita in njegova dinastija in da prehajajo vse njene pravice na rodbino Karadorđevićev.

Črnogorskemu zgledu je sledilo dne 1. decembra 1918. »Narodno vijeće« v Zagrebu s svojo odreso prestolonasledniku regentu Aleksandru, ki je v svojem odgovoru¹⁾ slovesno proglasil ujedinjenje s temile besedami: »V imenu Njega Veličanstva kralja Petra proglašam ujedinjenje Srbije s pokrajinami neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov v edinstveno kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev.«

3. Prva leta kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Bivši poslanci kraljevine Srbije, predstavitelji Črne gore in zastopniki raznih političnih strank iz pokrajin nekdanje Avstro-Ogrske so se zbrali v Beogradu ter ustanovili »Narodno predstavništvo«, ki je prevzelo posle prvega parlamenta v novi državi. Dne 16. decembra 1918. se je sestavila v Beogradu prva skupna vlada šestnajsterih ministrov. Predsednik ministrom je bil Stojan Protić, zunanje posle je vodil dr. Ante Trumbić; slovenska člana vlade sta bila dr. Anton Korosec, kot ministrski podpredsednik, in dr. Albert Kramer, kot minister za konstituanto.

Ko je moralo ministrstvo Protićevo odstopiti, je sledila vlada z dr. Milenkom Vesnićem na čelu; za tem pa je vzel v roke krmilo države osiveli Nikola Pašić.

Dne 12. decembra 1920. se je sestala v Beogradu nanovo izvoljena »Ustavotvorna skupščina (konstituanta)²⁾, ki je v seji dne 28. junija 1921. sklenila vidovdansko ustavo.

¹⁾ Prim. sestavek »Narodu države Srbov, Hrvatov in Slovencev«. (Cit. I.)

²⁾ V ustavotvorno skupščino je bilo dne 28. novembra 1920. izvoljeno: 98 radikalcev, 94 demokratov, 59 komunistov, 49 pristašev hrv. seljačke stranke (Radićevcev), 39 zemljoradnikov in samost. kmetske stranke, 27 članov Jugoslovanskega kluba, 24 muslimanov, 11 zajedničarjev (Narodni klub), 10 socialnih demokratov, 3 republikanci, 2 narodna socialca in 3 divjaki (izven strank) — torej skup 419 poslancev.

Ko je stopila nova ustava v veljavo (z objavo v »Službenih Novinah«), se je dotedanja »Ustavotvorna skupščina« izpremenila v navadno »Zakonodajno skupščino«, ki po členu 140. ustave posluje kot parlament do prihodnjih volitev narodnih poslancev.

V prvih letih samostojnega vladanja našega ujedinjenega kraljestva se je pozornost obračala največ na dve odprti rani: na Koroško in na mejo proti Italiji.

Na Koroškem so po svetovni vojni zasedle jugoslovanske čete črto: Zilica—Zila—Drava—Krka—Djekše—Št. Pavel. Ker so bile naše vojaške posadke neznatne, so se morale v januarju 1919. umakniti iz Zilske doline in Roža na Karavanke. Neugodno je potem še vplivalo na odločitev v koroškem vprašanju poročilo amerikanske komisije pod vodstvom podpolkovnika Milesa. Vzpodbujani Nemci so kmalu nato (3.—8. maja 1919.) potisnili naše čete črez mejo in so zasedli vse Koroško. Ojačeni jugoslovanski oddelki so nato (28. maja) napravili protiofenzivo, razbili nemško armado ter že 6. junija 1919. zasedli Celovec.

Po dolgotrajnih pogajanjih v Parizu je naposled »Svet petorice« (t. j. zunanji ministri petih velesil) določil za Koroško plebiscit (ljudsko glasovanje), ki se je imelo izvršiti v dveh pasovih (conah). V coni A se je vršilo glasovanje dne 10. oktobra 1920., ki je pa bilo za nas v celoti neugodno, četudi so Jugoslovani dobili južno od Drave večino glasov¹). Zato je jugoslovanska vlada predlagala pri »Vrhovnem svetu« v Parizu, naj se določi vsaj Drava kot meja med obema državama. Tako je ostala naša rana na Koroškem nezaceljena . . .²)

Veliko bolesti je povzročilo naši državi takozvano »Jadransko vprašanje«. Opirajoč se na določbe londonškega dogovora, so hoteli Italijani za vsako ceno obdržati vse slovensko ozemlje zahodno od porečja Save in skoraj celo Dalmacijo z otoki vred. Reko pa, ki bi naj bila pripadla naši državi, je zasedel D'Annunzio s četami prostovoljcev.

V dolgotrajnih pogajanjih je stal Jugoslovanom zvesto ob strani predsednik Wilson, ki je hotel doseči vsaj mejno črto

¹) Prim. Ks. Meško, Mali koroški trpin. (Cit. IV.)

²) Prim. Fr. Bevk, Spomladi 1919. (Cit. III.)

ob reki Raški (v vzhodni Istri), mimo Učke, na Nanos in Triglav. Ker pa Italijani niti na kompromisno Wilsonovo črto niso hoteli pristati in ker so države antante pritisnile, je bila jugoslovanska vlada¹⁾ prisiljena, da je dne 12. novembra 1920, sklenila z Italijodogovor v Rapallu (blizu Genuje). Po tej pogodbi je Jugoslavija dobila samo luko Baroš z Delto (vzhodni del reškega pristanišča), Reka je postala svobodna državica, Italija pa je zasedla celo Primorsko (Goriško, Trst in Istro), del Kranjske z Idrijo in Postojno, Zadar z zaledjem in otoke Cres, Lošinj in Lastovo.

Tudi ob ogrski meji je doživela naša mlada država veliko vznemirjenja. Na predlog teritorialne komisije je sicer Vrhovni svet dne 26. maja 1920, prisodil Prekmurje Jugoslaviji, ni pa priznal naši državi ozemlja v okolici Monostra (Št. Gotarda)²⁾ in pokrajini dalje proti severu do Dunava, tako zvani koridor do Češke.

Tudi Pečuj z bogatimi premogovniki se je po trianonski mirovni pogodbi priklonil Madžarski.

Vznemirljivi so bili tudi poskusi bivšega cesarja Karla Habsburga, da bi zopet zasedel madžarski prestol: o Veliki noči 1921. se je nenadoma vrnil iz Švice na Ogrsko, drugič pa je priletel v oktobru istega leta z aeroplanom v Šopronj. Ko pa je mala antanta (Jugoslavija, Češkoslovaška in Rumunija) odločno nastopila ter celo izvršila delno mobilizacijo, je ogrski državni zbor s posebnim zakonom odstavil habsburško dinastijo, a ekscesarja so odvedli na otok Madeiro (zapadno od Afrike), kjer je kmalu nato umrl.

Izzvana po neprestanih roparskih napadih je tudi na albanski meji morala naša država opetovano nastopiti z obojeno silo.

Toda vkljub vsem nezaceljenim ranam ob novih mejah se je mlada jugoslovanska država že v prvih letih svojega obstoja opomogla in okrepila v notranjosti od silnih udarcev, ki so med svetovno vojno tako silno padali baš na Jugoslovane. Z otroško ljubeznijo so se vsi sinovi troimenega naroda oklenili svojega

¹⁾ Rapalsko pogodbo so podpisali jugoslovanski delegati dr. Vesnić, dr. Trumbić in Kosta Stojanović, od italijanske strani pa Giolitti, Sforza in Bonomi; naša država je s tem izgubila pol milijona Jugoslovanov.

²⁾ Na tem ozemlju prebiva po uradni statistiki 70.000 Jugoslovanov.

v trpljenju osivelega vladarja, kralja Petra I., in ko je dne 16. avgusta 1921. za vedno zatisnil oči ter so ga položili k pokoku v zadužbino cerkev na Oplencu pri Topoli, mu je narod postavil najtrajnejši spomenik s tem, da mu je hvaležnega srca dal častni priimek O s v o b o d i t e l j.

Svojo veliko ljubezen in vdanost pa je narod prenesel na njegovega sina, sedanjega kralja Aleksandra, ki je najvišji predstavnik naše ujedinjene, svobodne države. Vso prisrčno vdanost do domače narodne dinastije Karađorđevićev je pokazalo ljudstvo posebno jasno, ko se je kralj Aleksander dne 8. junija 1922. poročil z romunsko kraljično Marijo.

Dodatek.

Iz ustavoznanstva.

Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Ustavotvorna skupščina v Beogradu je na Vidov dan (28. junija) 1921. sklenila ustavo, ki se v glavnih svojih določbah glasi:

Splošna določila.

Člen 1.—3. Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je ustavna, parlamentarna in dedna monarhija.

Grb kraljevine je dvoglav bel orel v poletu, na srebrnem ščitu. (Vrhu obeh glav dvoglavega belega orla stoji krona kraljevine. Na prsih ima orel ščit, na katerem so grbi; srbski: bel križ na rdečem ščitu; hrvatski: ščit s 25 izmenoma rdečimi in srebrnimi polji; slovenski: na modrem ščitu 3 zlate šesterokrake zvezde, pod njimi bel polmesec.)

Državna zastava je modro-belo-rdeča.

Službeni jezik kraljevine je srbsko-hrvatsko-slovenski.

Osnovne pravice in dolžnosti državljanov.

Člen 4. Vsi državljani so pred zakonom enaki in uživajo enako zaščito oblastev.

Ne priznavajo se plemstvo, ne naslovi, ne prednosti porojstvu.

Člen 5. Osebná svoboda je zajamčena. Nihče ne sme biti pritvořen za kaznivo dejanje brez pismene in z razlogi podprte odločbe pristojnega oblastva; ta odločba se mora zaprtému priobčiti najkasneje v roku 24 ur; zoper odločbo je dopustna pritožba na pristojno sodišče v roku treh dni.

Člen 7. Nihče ne sme biti obsojen, dokler ni pristojno zaslišan ali na zakonit način pozvan, da se brani.

Člen 9. Smrtna kazen se ne sme ustanoviti za čisto politična kazniva dejanja. (Izvzeti so primeri atentata na osebo vladarjevo in na člane kraljevskega doma.)

Člen 11. Stanovanje je nedotakljivo. Pred raziskavo mora oblastvo onemu, čigar stanovanje hočejo raziskati, vročiti pismen odlok preiskovalnega oblastva; raziskava se vrši vedno v pričo dveh državljanov.

Člen 12. Svoboda vere in vesti je zajamčena. Usvojena (priznana) veroizpovedanja so enakopravna pred zakonom.

Člen 13. Tisk je svoboden. Cenzura se sme ustanoviti samo ob času vojne ali mobilizacije. (Prepovedano je razširjanje časopisov, ki žalijo vladarja, člane kraljevskega doma, ali ki pozivajo, naj državljani siloma izpremene ustavo in zakone, ali ki žalijo javno moralo.)

Člen 14. Državljanji imajo pravico združevanja in zborovanja. Na zborovanja ne sme nihče prihajati oborožen. Zborovanja pod milim nebom se morajo prijaviti pristojnemu oblastvu najmanj 24 ur poprej.

Člen 15. Državljanji imajo pravico prošnje, ki se smejo vlagati pri vseh oblastvih.

Člen 16. Znanost in umetnost sta svobodni ter uživata zaščito države.

Osnovni pouk je državen, splošen in obvezen.

Verski pouk se daje po želji roditeljev, ločeno po veroizpovedanjih.

Člen 17. Nekršljiva je tajnost pisem, brzojavnih in telefonskih poročil, razen ob kazenski preiskavi, mobilizaciji ali vojni.

Člen 19. Vsa mesta v državnih službah so ob zakonitih pogojih enako dostopna vsem državljanom, ki so srbsko-hrvatsko-slovenske narodnosti. (Drugi naturalizirani državljani smejo dobiti državno službo samo, če so 10 let nastanjeni v kraljevini.)

Člen 20. Vsak državljan uživa zaščito države v tujih državah.

Člen 21. Vsak državljan se mora pokoravati zakonom, služiti interesom narodne skupnosti, braniti domovino in nositi državna bremena po svoji pridobitni zmožnosti in po določilih zakonov.

Državne oblasti.

Člen 46.—48. Zakonodajno oblast izvršujeta kralj in narodna skupščina skupno.

Upravno oblast izvršuje kralj po odgovornih ministrih.

Sodno oblast izvršujejo sodišča. Njih razsodbe se izrekajo in izvršujejo v imenu kralja na podstavi zakona.

Kralj.

Člen 49. Kralj potrjuje in proglašaa za kone ter postavlja državne uradnike.

On je vrhovni poveljnik vse vojaške sile. Podeljuje ređe in druga odlikovanja.

Člen 50. Kralj ima pravico amnestije za politična in vojaška kazniva dejanja.

On ima pravico pomilostitve; prisojeno kazen sme odpustiti ali zmanjšati.

Člen 51. Kralj predstavlja državo v vseh njenih odnošajih s tujimi državami; napoveduje vojno in sklepa mir. Če država ni napadena, je treba za napoved vojne predhodnega pristanka narodne skupščine.

Člen 52. Kralj sklicuje narodno skupščino na redno ali izredno zasedanje. Zasedanja odvarja in zaključuje osebno s prestolnim govorom ali pa, po ministrskem svetu, s poslanico ali ukazom.

Kralj ima pravico, razpustiti narodno skupščino, toda ukaz o razpustitvi mora obsezati naredbo za nove volitve najkasneje v roku 3 mesecev.

Člen 54. Noben čin kraljevske oblasti nima veljave, ako ga ni soppisal pristojni minister, ki je odgovoren za kraljeve čine.

Člen 55. Kralj in prestolonaslednik sta polnoletna, ko dovršita 18 let.

Kraljeva oseba je nedotakljiva. Kralju se ne sme nič postavljati v odgovornost; tudi ne sme biti tožen. Toda to ne velja za kraljevo privatno imovino.

Člen 56. V kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev vlada Peter I. Karađorđević († 16. avgusta 1921.). Kralja Petra nasleduje sin Aleksander in njegovo moško potomstvo iz zakonitega zakona po vrsti prvorojenstva.

Če kralj nima moškega potomstva, si določi naslednika iz stranske linije s pristankom narodne skupščine.

Č l e n 57. Kraljevski dom sestavljajo kraljica-soproga, živi predniki in potomci kraljevi v premi liniji s svojimi soprokami, rodni bratje in njih potomci s svojimi soprokami in sestre kralja vladarja.¹⁾

Noben član kraljevskega doma ne sme biti minister ali član narodne skupščine.

Č l e n 58. i n 128., 129. Kralj p r i s e ž e pred narodno skupščino; priseči mora tudi na ustavo. Narodni poslanci prisežejo na ustavo pred predsednikom skupščine.

Č l e n 59. Kralj prebiva stalno v državi. Če gre kralj za krajši čas iz države, ga zastopa prestolonaslednik. Če prestolonaslednik ni polnoleten ali če je zadržan, zastopa kralja ministrski svet.

Kraljevo namestništvo.

Č l e n 60.—63. Kraljevo oblast izvršuje namestništvo: 1. če je kralj nedoleten; 2. če je zaradi duševne ali telesne bolezni trajno nesposoben izvrševati kraljevsko oblast.

Namestniška oblast pripada po pravu prestolonasledniku, ako je polnoleten.

Ako prestolonaslednik ne more izvrševati namestniške oblasti, izvoli narodna skupščina s tajnim glasovanjem 3 kraljevske namestnike. Ti se izvolijo za 4 leta, morajo biti 45 let stari in imeti višjo izobrazbo.

Namestniki prisežejo pred narodno skupščino, da bodo kralju zvesti in da bodo vladali po ustavi in državnih zakonih.

Narodna skupščina.

Č l e n 69. Narodno skupščino sestavljajo poslanci, ki jih voli narod (na štiri leta) s splošnim, enakim, neposrednim in tajnim glasovanjem, s predstavnštvom manjšin (proporc).

¹⁾ Rodopis kraljevske rodovine Karadorđevićev:

Kralj Peter I, Osvoboditelj (roj. 12./7. 1844, † 16./8. 1921.)	Soproga: kneginjica Zorka († 17./3. 1890.)	Brat: knez Arsenije Karadorđević (roj. 17./4. 1859.)
Princeza Jelena (roj. 5./11. 1884, poročena s knezom Jov. Kon- stantinovičem.)	Kraljevič Đorđe (roj. 9./9. 1887.)	Kralj Aleksan- der (roj. 17./12. 1889.), por. z Ma- rijo (8./6. 1922.)
		 knez Pavle (28./4. 1893.)

Člen 70. Volilno pravico ima vsak državljan (po rojstvu ali naturalizaciji), če je dovršil 21. leto.

Aktivni vojaki nimajo volilne pravice (in za sedaj tudi ženske ne).

Člen 71. Začasno izgube volilno pravico: 1. oni, ki so obsojeni na robijo (tennico); 2. oni, ki so obsojeni na izgubo državljanske časti; 3. oni, ki so v konkurzu; 4. oni, ki so pod skrbstvom.

Člen 72. Za poslanca v narodni skupščini sme biti izvoljen (pasivna volilna pravica) samo oni državljan naše kraljevine, ki je izpolnil 30 let in ki govori in piše narodni jezik.

Poslanci ne smejo biti zajedno državni podjetniki ali dobavljalci.

Člen 73. Uradniki ne smejo kandidirati v volilnem okrožju svoje teritorialne pristojnosti ter se postavljajo na razpolago za dobo, dokler traja mandat.

Izvoljeni vseučiliški profesorji obdrže tudi svojo službo.

Člen 74. Vsak narodni poslanec zastopa ves narod, ne pa samo onih, ki so ga izvolili. Vsak poslanec priseže na ustavo.

Člen 75. Narodna skupščina se sestane v prestolnem mestu Beogradu na redno zasedanje vsako leto dne 20. oktobra, ako ni prej sklicana s kraljevim ukazom na izredno zasedanje.

Redno zasedanje se ne sme zaključiti, dokler ni rešen državni proračun.

Ob času vojne je narodna skupščina stalno zbrana in se sme sestati tudi izven Beograda.

Člen 80. Zakone proglašá kralj z ukazom, ki ga podpisujejo ministri, a minister za pravosodje pritisne nanj državni pečat in skrbi, da se zakon razglasi v »Službenih Novinah«.

Člen 82. Vsak član narodne skupščine ima pravico, naslavljati na ministre vprašanja in interpelacije.

Člen 85. Narodna skupščina sklepa polnoveljavno, ako je v seji prisotna ena tretjina vseh poslancev (sedaj jih je 419).

Za veljaven sklep je potrebna večina glasov prisotnih poslancev.

Člen 86. Noben zakonski predlog se ne sme pretresati v narodni skupščini, dokler ni predhodno prešel pristojnega odbora.

Glasovanje v narodni skupščini je javno; samo volitve se vrše s tajnim glasovanjem. Glas se sme oddati samo osebno.

O vsakem zakonskem predlogu se mora v istem zasedanju narodne skupščine glasovati dvakrat, preden se končno usvoji.

Člen 87. in 88. Nihče ne sme klicati poslanca na odgovor zaradi glasu, ki ga je oddal kot član narodne skupščine.

Brez pooblastitve narodne skupščine se njeni člani ne smejo za kakšno dejanja kakršnekoli vrste sodnijsko zasledovati (imunitetna pravica).

Člen 89. Narodni skupščini gre izključna pravica, da v svoji sredini vzdržuje red po svojem predsedniku.

Nobena oborožena sila se ne sme postavljati v zgradbi narodne skupščine.

Določbe »Ustave« glede volitev v narodno skupščino se naslanjajo na »Zakon o volitvah narodnih poslancev« (z dne 3. septembra 1920.) ter so se izpopolnile z »Zakonom o volilnih imenikih« (z dne 30. maja 1922.) kakor tudi z »Zakonom o izpremembah volilnega zakona« (z dne 27. junija 1922.¹). Glavne določbe teh volilnih zakonov so naslednje:

Člen 19.: Glasovanje pri volitvah narodnih poslancev je tajno ter se vrši po občinah s kroglicami (ki se mečejo v skrinjice), in sicer po stalnih volilnih imenikih.

Člen 33.: Najkasneje 25 dni pred dnem volitve se morajo pristojnemu sodišču predložiti kandidatske liste (t. j. imeniki poslancev, ki jih želé posamcne stranke).

Člen 35.: Liste (imcniki poslancev) za volilna okrožja se sestavljajo takole:

Na čelu liste se zapiše ime volilnega okrožja in dan volitev. Potem se označi nosilec liste, njega poklic in prebivališče. Nato se zapišejo imena kandidatov (in njih namestnikov). Dva srca (okraja) smeta označiti eno in isto osebo za kandidata; v tem primeru mora biti tudi namestnik eden in isti za oba sreza.

Pod imenom nosilca liste, sreskih kandidatov (in namestnikov) se napišeta ločeno imeni dveh predstavnikov (in 2 namestnikov) te liste za glavni volilni odbor. Pod vse to se podpišejo predlagatelji svojeročno. Brez vprašanja in privolitve se ne sme nihče označiti za predstavnika (ali namestnika) liste.

Člen 80.: Po glasovanju s kroglicami se izid volitve ugotavlja takole: Skupno število glasovalcev (v vsem volilnem okrožju) se razdeli s številom poslancev, ki spadajo na to volilno okrožje, zvišanim s številom 1. Dobljeni količnik se vzame za prvi volilni količnik. Liste, ki niso dobile niti toliko glasov, da je v njih obsežen volilni količnik, se ne vpoštevajo pri razdelitvi poslanskih mest. Z ostalimi listami se izvrši izračun takole: Število glasov, ki jih je dobila vsaka lista, se razdeli s številko, ki ustreza številu poslancev, kolikor jih je voliti v dotičnem volilnem okrožju. Od

¹ Ti zakoni so objavljeni v »Uradnem listu pokrajinske uprave za Slovenijo« z dne 15. septembra 1920., št. 106.; z dne 24. junija 1922., št. 67. in z dne 26. julija 1922, št. 78.

števil, dobljenih s takim deljenjem, se vzame toliko največjih, kolikor je voliti poslancev v dotičnem okrožju, in po njih se dodelé poslanci posameznim kandidatnim listam.

M a n d a t i (poslanska mesta), ki pripadajo eni listi, se dodelé posameznim kandidatom iz te liste, pričenši pri nosileu, po vrsti sreskim kandidatom po številu dobljenih glasov; glasovi za enega in istega kandidata v dveh raznih srezih se seštejejo.

Ako je bila za volilno okrožje prijavljena samo ena kandidatna lista, mora glavni volilni odbor takoj kandidate te liste proglasiti za izvoljene ter jim izdati pooblastila. —

Državni odbor je (dne 8. avgusta 1922.) na podstavi člena 7. »Zakona o volitvah narodnih poslancev« razdelil vso kraljevino na 56 volilnih okrožij, ki volijo vsa skup 313 poslancev.

Mesta Beograd (2 poslanca), Zagreb (2 poslanca) in Ljubljana s Sp. Šiško (1 poslanec) tvorijo volilno okrožje vsako zase.

V volilnem okrožju ljubljanskem, ki obsega območje deželnega sodišča v Ljubljani in okrožnega sodišča v Novem mestu, so dosedanja okrajna glavarstva zajedno tudi volilni srezji (okrajji) in volijo 10 poslancev.

V volilnem okrožju mariborskem (območje okrožnih sodišč v Mariboru in Celju) se delé dosedanji politični okrajji na volilne sreze takole: 1. Brežice in Sevnica; 2. Konjice; 3. Ljutomer; 4. Maribor (levi breg) in Sv. Lenart; 5. Maribor (desni breg) in Slovenska Bistrica; 6. Mozirje in Gornji grad; 7. Murska Sobota; 8. Dolnja Lendava; 9. Prevalje; 10. Ptuj; 11. Slovenjgradec; 12. Celje in Vransko; 13. Laško; 14. Ormož; 15. Šmarje, Kozje in Rogatec; skup 15 poslancev.

Upravna oblast.

Člen 90. Vsi ministri sestavljajo ministrski svet, ki je neposredno podrejen kralju; ta imenuje predsednika in člane ministrskega sveta.

Ministri načelujejo posameznim strokam državne uprave; a smejo biti tudi brez portfelja (listnice, t. j. določene stroke ali resorta).

Preden ministri nastopijo službo, prisežejo na ustavo in kralju zvestobo.

Člen 91 in 93. Ministri so odgovorni kralju in narodni skupščini. Kralj in narodna skupščina jih smeta obtožiti zaradi prekršitve ustave in državnih zakonov; sodi pa jih državno sodišče.

Člen 94. Upravno oblastvo sme izdajati naredbе, potrebne za uporablanje zakonov; v naredbah pa mora biti vselej označen zakon, na katerega podstavi se izdajajo.

Člen 95 in 96. Uprava v kraljevini se izvršuje po oblastih, okrožjih (okrugih), okrajih (srezih) in občinah.

Ena oblast sme imeti največ 800.000 prebivalcev.

Vsaki oblasti načeljuje veliki župan, ki ga postavlja kralj.¹⁾

Za posle krajevnega značaja se ustanavljajo občinska, okrajna in oblastna samouprava, urejena po volilnem načelu.

Člen 98.—100. Organa oblastne uprave sta oblastna skupščina in oblastni odbor.

Oblastna skupščina ima pravico izdajati naredbе, ki jih razglašā veliki župan.

Oblastni odbor predpisuje navodila za izvrševanje oblastnih naredb.

Člen 102 in 103. Za spore upravnega značaja se ustanavljajo upravna sodišča.

Državni svet je vrhovno upravno sodišče. Člane državnega sveta postavlja kralj na predlog predsednika ministrskega sveta.

Sodna oblast.

Člen 109.—112. Sodišča so nezavisna. Pri izrekanju pravice niso pod nobeno oblastjo, nego sodijo po zakonih. (V rod-

---

¹⁾ S posebnim ukazom (28. aprila 1922.) se je razdelila država v 33 upravnih oblastih, in sicer:

1. Beograjska;	17. Vranjska;
2. Zagrebška;	18. Kosovska v Prištini;
3. Ljubljanska;	19. Skopska v Skoplju;
4. Mariborska;	20. Bregalniška v Štipu;
5. Primorsko-krajiška s sedežem v Karlovcu;	21. Bitoljska;
6. Osiješka;	22. Raška v Čačku;
7. Sremska s sedežem v Vukovaru;	23. Užiška;
8. Bačka v Novem Sadu;	24. Kruševaška;
9. Podunavska v Smederevu;	25. Zetska na Cetinju;
10. Podrinska v Šabeu;	26. Splitska;
11. Valjevska;	27. Dubrovniška;
12. Šumadinska v Kragujevcu;	28. Tuzlanska;
13. Moravska v Čupriji;	29. Sarajevska;
14. Požarevaška;	30. Mostarska;
15. Timoška v Zaječaru;	31. Travniška;
16. Niška;	32. Vrbaska v Banjaluki;
	33. Bihaška.

binskih in dedinskih zadevah muslimanov sodijo državni šeriatški sodniki.)

Za vso kraljevino obstoji samo eno k a s a c i j s k o sodišče s sedežem v Zagrebu. To sodišče je tudi pristojno za reševanje sporov o pristojnosti med upravnim (civilnim ali vojaškim) oblastvom in sodnim oblastvom.

Sodniku se ne sme odvzeti njegova služba; za svoje sodno delovanje ne sme biti tožen brez odobritve pristojnega apelacijskega sodišča.

Državno gospodarstvo.

Č l e n 113.—118. Vsako leto odobruje narodna skupščina državni p r o r a č u n, ki velja samo za leto dni. Istočasno s proračunom se predloži narodni skupščini v vpogled in odobritev tudi z a k l j u č n i r a č u n minulega računskega leta.

Dokler narodna skupščina ne odobri predloženega proračuna, sme odobravati d v a n a j s t i n e za en mesec ali več mesecev.

Državni d a v k i se ustanavljajo samo z zakonom. O državnih posojilih sklepa narodna skupščina. Davčna obveznost je splošna in vse državne davščine so enake za vso državo. Davek se plačuje po davčni moči in progresivno.

Pravica monopolov pripada državi.

Rude, zdravilne vode in prirodne sile so državna lastnina.

Za pregledovanje državnih računov in nadziranje nad izvrševanjem državnega proračuna in oblastnih proračunov obstoji g l a v n a k o n t r o l a kot vrhovno računsko sodišče.

Vojska.

Č l e n 119.—124. Vojaška obveznost je s p l o š n a. Koliko vojske se drži pod zastavo, se določi vsako leto s proračunom.

Po dovršenem 20. letu ne sme nihče dobiti d r ž a v n e službe, ako ni odslužil svojega roka pri vojaki ali ako ni oproščen vojaške službe.

Za vzdrževanje notranjega reda se sme vojska uporabljati samo na zahtevo pristojnega civilnega oblastva.

Socialna in ekonomska določila.

Člen 22.—44. Delovna moč je pod zaščito države. Ženske in nedorasli se morajo obvarovati poslov, škodljivih njih zdravju.

Proizvodi umstvenega dela so svojina avtorjeva ter uživajo državno zaščito.

Zakonsko življenje je pod zaščito države.

Država podpira združništvo in zavarovanje delavcev v nesreči, bolezni, starosti itd.

Invalidi, vojne sirote in vojne vdove uživajo posebno državno zaščito in pomoč.

Pravica delavcev do organiziranja, da dosežejo boljše delovne pogoje, je zajamčena.

Oderuštvo vsake vrste je prepovedano.

Lastnina je zajamčena; iz lastnine pa izvirajo tudi obveznosti. Ne sme se uporabljati na škodo celotnosti. Vsebinsko, obseg in omejitve zasebne lastnine določa zakon. Razlastitev zasebne lastnine v splošno korist je dopuščena po zakonu proti pravični odškodnini.

Fidejkomisi (veleposestva, ki se ne smejo prodati) se ukinjajo.

Z zakonom o davku na dediščino se mora državi zavarovati udeležba pri dediščini.

Privatni veliki gozdni kompleksi se razlašajo po zakonu ter prehajajo v lastnino države ali samoupravnih teles.

Fevdni odnošaji (v nekaterih južnih krajih) se smatrajo za pravno ukinjene. Kmeti (čivčije) kakor vobče poljedelci, ki obdelujejo zemljo v odnošaju, podobnemu kmetstvu, se potrjujejo za svobodne lastnike zemljišč, ki jih imajo v posesti.

Razlastitev veleposestev in njih porazdelitev v lastnino onim, ki obdelujejo zemljo, se uredi z zakonom.

Z zakonom se tudi določi maksimum (največja izmera) zemljiškega posestva kakor tudi primeri, v katerih se minimum (najmanjši obseg) zemljišča ne sme odsvojiti.

Vidoydanskó ustavo so svojeročno podpisali:

Aleksander (regent, sedaj kralj);

M. S. Djuričić (čuvar državnega pečata, minister za pravosodje; ta je listino potrdil in pritisnil pečat);

Nik. P. Pašić (predsednik ministrskega sveta in minister za zunanje zadeve);

Marko Trifković (minister priprave za ustavotvorno skupščino in izenačitev zakonov);

M. Drašković (minister za notranje zadeve);

J. P. Jovanović (minister za zgradbe);

Svetozar Pribičević (minister za prosveto);

Dr. Vel. Janković (minister za promet);

Dr. M. Spaho (minister za trgovino in industrijo);

Dr. H. Krizman (minister za gozde in rudnike);

General Stev. S. Hadžić (minister za vojno in morarico);

Dr. Slavko Miletić (minister za pošto in brzojav);

Dr. Vekoslav Kukovec (minister za socialno politiko);

Nikola P. Uzunović (minister za agrarno reformo);

Dr. Mil. N. Jovanović (minister za verstvo);

Dr. Kosta Kumanudi (minister za finance);

Dr. H. Karamehmedović (minister za narodno zdravje);

Iv. Pucelj (minister za kmetijstvo in vode).

Časovni pregled.

1508. Borbe z Benečani.
1515. Boj za »staro pravdo«.
1517. Martin Luther začne oznanjati novo vero.
1521. Sultan Sulejman osvoji Beograd.
1526. † Ogrsko-hrvatski kralj Ludovik II. v bitki pri Mohaču.
1528. † Skenderbeg v Črni gori.
1529. Turki prvič pred Dunajem.
1532. Nikola Jurišić ustavi Sulejmana pred Kisekom.
1537. Kaeijanar pred Osekom.
1543. † Astronom Nikolaj Kopernik.
1550. Prva slovenska tiskana knjiga.
1566. Nikola Zrinjski v Sigetu.
1573. Kmetški upor na Slovenskem in Hrvatskem.
1575. † Herbart Turjaški v bitki pri Budaškem.
1586. † Primož Trubar.
1593. Bitka pri Sisku.
1618.—1648. Tridesetletna vojna.
1620. Bitka na Beli gori.
1643.—1715. Francoski kralj Ludovik XIV.
1664. Bitka pri št. Gotardu.
1671. Peter Zrinjski in Krsto Frankopan obglavljena.
1683. Turki drugič pred Dunajem.
1697. Princ Evgen premaga Turke pri Zenti.
1699. Mir v Karloveih: Turki odstopijo Ogrsko, Hrvatsko in Slavonijo.
1703. Peter Veliki ustanovi Petrograd.
1704. Kruci razsajajo po Slovenskih goricah.
1707. Pokolj poturčencev v Črni gori.
1713. Habsburžan Karel VI. izda »pragmatično sankeijo«.
1717. Turki izgube Beograd.

1718. Mir v Požarevcu: Turčija odstopi Banat in Srem ter del Bosnc, Srbske in Vlaške.
1739. Mir v Beogradu: Dunav meja proti Turškemu.
- 1740.—1780. Marija Terezija.
1772. Prva delitev Poljske.
- 1780.—1790. Cesar Jožef II.
1783. Brata Montgolfier preizkušana zrakoplov.
1783. Severnoameriške kolonije postanejo svobodne.
1788. Konec Kočine krajine.
1789. Pričetek revolucije na Francoskem.
1793. † Francoski kralj Ludovik XVI. — Druga delitev Poljske.
1795. Tretja delitev Poljske.
1799. Francozi uvedejo metrske mere.
- 1800.—1849. France Prešeren.
- 1800.—1862. Anton Martin Slomšek.
1803. Fulton pluje prvič s parnikom po Scini.
1804. Napoleon postane cesar.
1804. Prvi srbski vstanek.
1805. Bitka pri Slavkovu.
- 1809.—1813. Napoleonova Ilirija.
- 1809.—1872. Ljudevit Gaj.
1811. † Dositije Obradović.
1812. Mir v Bukarešti. — Napoleon I. na Ruskem.
1813. Bitka pri Lipskem.
1815. Drugi srbski upor proti Turkom. -- Napoleon I. premagan pri selu Waterloo.
- 1817.—1839. Miloš Obrenović, dedni knez Srbije.
1819. † Valentin Vodnik.
1829. Reslovi prvi poizkusi s parnikom na vijak.
1834. † Senefelder, izumitelj kamenotiska.
1840. Prve pisemske znamke.
- 1840.—1842. Prva vlada kneza Mihajla Obrenovića.
- 1842.—1858. Knez Aleksander Karadordević.
1848. Revolucija v avstrijskih in drugih pokrajinah.
- 1848.—1916. Cesar Franc Jožef I.
1849. Južna železnica zgrajena do Ljubljane.
- 1853.—1856. Krimska vojna.
1854. Petrolej začno uporabljati za razsvetljavo.
1859. Vojna Avstrije s Francosko in Sardinijo.

- 1859.—1860. Knez Miloš Obrenović drugič na vladi.
 1860.—1868. Knez Mihajlo drugič na srbskem prestolu.
 1860.—1918. Črnogorski knez (kralj) Nikola. († 1921.)
 1861. Vlaško in Moldava se združita v kneževino Rumunijo.
 1861.—1865. Meščanska vojna v Združenih državah severnoameriških.
 1866. Vojna Avstrije s Prusko in na Laškcm.
 1868.—1889. Milan Obrenović.
 1868. Prvi ljudski »tabori« na Slovenskem.
 1870. Nemško-francoska vojna.
 1876.—1878. Borbe Srbije in črne gore s Turki.
 1877.—1878. Rusko-turška vojna.
 1878. Berlinski kongres. — Okupacija Bosne in Hercegovinc.
 1881. † Car Aleksander II. — Rumunska postane kraljevina.
 1882. Srbija postane kraljevina.
 1885. Srbsko-bolgarska vojna.
 1893.—1903. Kralj Aleksander, zadnji Obrenović.
 1897. Grško-turška vojna.
 1903.—1921. Kralj Peter I. Karađorđević Osvoboditelj.
 1904.—1905. Rusko-japonska vojna.
 1908. Ancksija Bosne in Hercegovine po Avstro-Ogrski.
 1912.—1913. Balkanska vojna.
 1914.—1918. Svetovna vojna.
 1914. Rusi premagajo Avstrijce pri Przemyslanyh.
 — Bitka ob Marni.
 — Srbi porazijo Avstrijo na Ceru in pri Rudniku.
 1915. Rusi osvoje trdnjavo Przemysl.
 — Predor obrambne črte pri Gorlicah.
 — Londonski pakt.
 — Italija in Bolgarija vstopita v vojno.
 — Srbska vojska se umika preko Albanije.
 1916. Nemški poraz pri Verdunu.
 — Italijani izgube Arsiero in Asiago.
 — Razbremenilna ofenziva ruskega generala Brusilova.
 — Srbi osvoje Bitolj.
 — Rumunija vstopi v vojno.
 — Avstro-Ogrski zavlada zadnji Habsburžan Karel.
 1917. Združene države severnoameriške napovedo vojno.
 — Revolucija na Ruskem.
 --- Italijani premagani pri Kobaridu.

- Krfska deklaracija.
  - 1918. Majniška deklaracija v dunajskem državnem zboru.
  - Poraz osrednjih držav.
  - 1. XII. Ustanovitev kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.
  - 1919. Mirovne pogodbe v Versaillesu, St. Germainu in Neuillyju.
  - 1920. Mir v Trianonu in Sèvresu.
  - 10. X. Plebiscit na Koroškem.
  - 12. XI. Jugoslovansko-italijanska pogodba v Rapallu.
  - Ustavotvorna skupščina se sestane v Beogradu.
  - 1921. 28. VI. Vidovdanska ustava.
  - 16. VIII. † Kralj Peter I. Osvoboditelj.
  - 16. VIII. Kralj Aleksander I. Karađorđević zasede prestol.
  - 1922. 8. VI. Kralj Aleksander I. se poroči z rumunsko kraljično Marijo.
-

12EJ

Sg 2

COBISS

1068 / 11